

Kerim Husami

KOMARA DEMOKRATİK A KURDISTAN (MAHABAD)

WEŞANÊN JINA NÛ

www.netewe.com

Weşanên Jina Nû : 6
Bıra Tarixê : 4
Çapa Yekem : Kanuna Paşî 1986

Adres :
JÎNA NU FÖRLAGET
Post Box: 240 12
750 24 UPPSALA
Postgiro : 50 37 99- 9

ISBN : 91970747-64

Kerim Husami

**KOMARA DEMOKRATİK
A KURDISTAN (MAHABAD)**

WERGER : ELİŞÊR

WEŞANÊN JINA NÛ

DAXUYANI

Dı 22 yê Kanuna Paşi ya isal de 40 sal dı ser damezirandina Komara Kurdistan a Mahabadê re derbes dibe. 40 sal berê, dı 22 ye Kanûna Paşi ya sala 1946 a de, dı beşeki Kurdîstana Îranê de Kurdan Komara xwe ilan kîrîn. Lê imrê wê gelek najot. Her dı wê salê de Îran êriş bir ser Kurdistan, Komara Mahabad darê zorê, bı xwinê roxand. Tevî serrekê Komarê Qazi Muhemmed gelek serokên wê tevgerê hatin dardekîrîn. Ew tevgera Kurdan ji dı dilê têkoşina rîzgarixwazi ya gelê Kurd de bı ci bû, dı nav rupelên dirokê de bı herfên zerîn nexş bû.

Avabûna Komara Mahabad, têkoşina Kurdîstana Îranê ya beri vê buyera gîring u roxandina wê, tesira xwe û bı tecrubên xwe ve cihêki gîring dı diroka Kurdîstanê de digre. Lê gelek mîxabîn ku, me Kurdan wek hemû warên diroka xwe dı vi wari de ji gelek kê m tîşt gotine û nîvisandine. Heta niha bı awaki zanîstî û firehi tu lekolîn, jı bal me ve li ser vê buyera gîring nehatine çêkîrîn. Me kıl û kemasiyên wê, tesira wê ya lı ser tevgera rîzgarixwaziya gelê Kurd a bı gelemperi nexîstîye lı ber çavan ku tevgera me ya iroyîn tecrube jê bîstine û pê riya xwe ronitîr bîke.

40 salî ya vê buyêrê fîrsetek mezîm e jî me Kurdan re da em lî ser vî rupelê diroka xwe bîsekînin, dîbir binî, hûr lî ser rawestî û dîrsa jê derxistî ragîhînin ber destê tevgera xwe ya îroyî.

Bî vê bawerî û hêviyê, me vê pirtûka destê we çapkîr da pareke biçûk a me jî dî biranîna 40 salîya Komara Demokratîk a Kurdîstan (Mahabad) de hebe. Pirtûk, jî bal ronakbîr û şoreşgerê hêja Mamoste Kerîm Husamî ve, bî navê "Komari Demokrati Kurdîstan an Xwudmuxtari" bî zaravê Soranî hatiye nîvisandî û Îlona 1985 an de hatiye çapkîrî. Bî taybetî jî bo ku Kurdên Kurdîstana Tîrkiye û hemû Kurdên kû bî Kurmancî dîaxîvî, feyde jê bîgrî me wergerand zaravê Kurmancî û em bî tipên latîni wê çap dîkî. Pirtûk her çîqas bî hecmê xwe ne mezîm be jî, buyêrên dewra avabûn û têkçûna Komara Kurdîstan jî gelek alîyan de derdîxe ronahiyê.

Dî pirtûkê de hînek helbestên Soranî hebû ku me dest nedan wan û bî zaravayê Soranî dî vê çapê de jî bî cî bûn. Lê jî bo xwendewan tê bîghên, me Kurmancîya wan bî awakî nesîr lî jêrenotan da xuyakîrî.

Bî hêviya ku feyde bîghîne xwendewanan.

ÇAPXWANA JÎNA NÛ

PÊŞGOTIN

Dı qonaxa diroka cihanê û xebata gelan de, hinek bûyer û kar bî destpêka dirokê tên hesab kîrîm. Dı cihanê de Şoreşa Fransa û Şoreşa Oktobr a mezın jı van kar û bûyeran in

Damezirandina Komara Demokratik a Kurdîstan a sala 1946 an lı Mahabad dı xebata gelê Kurd a dûrudirej de, bî destpêka diroka Kurd a nû tê hesabandın. Jı ber ku yekem car e dı diroka çend sedsalen dawı de netewa Kurd, dı beşeki netewa perçekîri de desthilata siyasi digre deste xwe, sistema hukûmetek bı awayi komari, demokratik dadimezrine, al, arm û nişana hukûmeta Kurd dıde diyar kîrîm. Hêzên bergiri (nizami) û rêxistina siyasi û cıvaki pêk tîne û partiyek siyasi pêşengiya vê tevgerê dıke.

Ev sala nû ya bê (1364) 22 yê kanûna paşı ya 1986 a ku dê 40 sal dı ser damezirandina Komara Demokratik a Kurdîstan re derbaz dibe...

40 sal... Belê 40 sal dı qonaxa dirokê de gelek nine, lê-belê, dı rewşa siyasi, cıvaki, kulturi û abori ya gelê Kurd de her rojek vi 40 salı dı beranberê saleki de ye.

Dı vi 40 sali de bı kêmasi 100 dewletên nû hatine ser nexşa (harita) cografya cihanê. Zêdetirin ji 100 netewên piçûk û mezın ku dı bin destê koleti û mêtîngehkariyê de bûn û dı warê havçerxi, ji xêr û xweşiya cihanê paş de mabûn, qeyd û zincirên koleti û mêtîngehkariyê qetandin û serxwebûni ya xwe ya siyasi wergirtin. Zêdetirin 100 dewletên piçûk û mezın ala xwe ya serxwebûnê hêl kırine û dı nava Koma Netewan de ciyê xwe girtine. Dı sala 1945 an de, yani salek berê damezirandina Komara Kurdistan, tenê 54 dewlet endamê Koma Netewan bûn. Lêbelê, dı sala 1983 an de, endamê Koma Netewan gihişte 158 dewletan. Dı vê navê re, li Avrupa, Asya, Afrika û Amerika Latini, nêziki 20 dewletên sosyalist avabûn, ku sermayedar û kedxwuran ji welaten xwe derêxistine. Hêza gelek xurt a cihana sosyalist pêk hatiye. Li Kurdistanê ji piştî 40 salan ji nû ve bı daxwaza "xwud muxtari" qırkırina nijada Kurd tê kırin. Dı destpêkê de Kurd bı zor hatiye mısılman kırin û ku yê bı seri de hatiye, bı eşkera li ber çeva ye, em dîbin. Ji nû ve, carek dın ew dıxwazın bı zora tank, top û fi-rokan "Hukûmeta İslami" dı Kurdistan de qaimtir bıkin. Ger em dı rastiyê de bê demargirtina netewi (teessuba milli) li rewşa tégîhiştini û berewpêşveçûna cihanê binêrin; em dıkarın bı awaki eşkera bêjin, ku dı navbera vi 40 sali de ji bili gelê Vietnamê yê qehreman, qet yek ji wan netewên ku serxwebûna xwe sitendine û dewletên xwe yê netewi damezirandine, dı qonaxa bı dest xistina mafên xwe yê netewi û rızgariya niştımami de qasi Kurdan xebat nekırine, qurban nedane û ew qas ji wan nehatine kuştın.

Dı vir de ev pırsa han tê pêş: Dı van serdeman de, sistema mêtîngehkari bışkırvi û hılweşiya, Koma Netewan ji bo hemû netewan mafê çarenvisa wan bı resmi naskır, ji

bo çî netewa Kurd a 25 milyoni her wîha bîndest, perçe kîrî, kedxwuri û heqxwari maye?

Mîmkune bê gotin, ku Kurdistan mêtîngeh nine. Ger ku mêtîngeh bûya, heta niha ewê ji wek welatên din wê serxwebûna xwe sitendibûna û bî azadi bijiya, dî rewşa peşveçûn, aşiti û havçerxiya cihan de rola xwe biliste. Jî ber ku mêtîngeh nine, hewceye bîndest, mafxwari û perçe kîrî bîmine! Gelê Kurd ji dî bî desthilatên dewletên dîktorator û şowenist de bîmine û li ser doza xwe ya bî heq bê kuştin û bê derbeder kîrîn. Eva han ji dî Koma Netewan û mafê navnetewî de, dî bas û gotinên dewletên mezûn ên li ser danina mafê çarenivîsa gelan demokrasi û dadperwerî de hatiye gotin û tê gotin, her gotinek rût û bê netîce û vala ye.

Lê ger ku wîsa be, sed xweziya Kurdan ewe ku mêtîngehkari bixwazîn. Lêbelê, da em bîzanîna mêtîngehkari çîye û mana siyaseta mêtîngehkariyê çîye û çawa ye?

Wextê em li ser mêtîngehkari û dewletên mêtîngehkar bîaxivîn, heq nine ku tenê em li ser mana kelîman û awayên klasîkî bigrîn ber çavan û bî vî awayî gotinan pê ve bîşidînin, ku guya mêtîngehkari tenê ewe, ku jî aliyên din ên behran hatîbîna û îşgal kîrîbîna, an jî li ser qewlîna xwe wan welatên bîna destê xwe ava kîrîbîna. Mane û tîgîhiştîna mêtîngehkar û mêtîngehkari ne bî vî awayî dî gotinîna de ye. Cewher û mana tîgîhiştîna mêtîngeh-mêtîngehkari jî derveyî peywendiyên navbera dewletên mêtîngehkar û gelên welatên mêtîngeh û îşgal kîrîna wan tîşteki din nine. Ev peywendîya han berî her tîştî dî warê eskerî, siyasî, aborî, kulturî û civakî de derdikeve pêş. Dewletên mêtîngehkar wextê welatîki îşgal kîrîna û kîrîna mêtîngeh û xîstîna bîna destê xwe, dî warê eskerî de hemû muxalefet û dijîtiyên tevgerên gelên wan welatan bêdeng kîrîna û bî zora serê singûya, li ser kuş-

tın û kuştara gelê wan welatan desthilata xwe ya çepel dı wan welatan de avakırme.

Dı warê siyasi de çarenvîsa kar û barê gelên wan welatan girtine destê xwe û dı riya danina polis, dadgeh û karbidestên xwe de, kar û barên wan welatan lı gora qezenc û menfeeta xwe bı rêve birine.

Dı warê abori de, serwet û hebûnên ser erd û bin erd ên wan welatan talan kırine, welatên mêtîngeh dı rewşek paşdemayi de girtine, ked û hêzên karê gelên wan welatan jı bo pêş de bırına senet û kar û barên xwe bı kar anine. Welatên mêtîngeh kırine bazara kel û pelên xwe yên kevn û bıkêrnehati.

Dı warê kulturi de dewletên mêtîngehkar, pêşi lı ber xurt bûn û belav bûna kultura gelê wan welatan girtine, kultura mêtîngehkari wisa lı wan kırıye, ku jêrdesti, koleti û razibûna bı çarenvîsa xwe dı nav gel de rewaç ditiye.

Jı ber ku welatê mêtîngeh jı serxwebûna siyasi, eskeri, abori û kulturi bê pare, dı hemû beşên jiyanê de dı bin destê dewleta dagırker û xwediyê desthilata wê de ye. Dewletên mêtîngehkar welatên mêtîngeh wek ciyên xwe yên eskeri, merkeza kel û pelên xam, kaniya karê erzan, bazara kel û pelên kevn yê bıkêrnehati dı bin destê xwe de dıgrın û jı bo berjewendê welatê metropol bı kar tinın.

Ferq dı navbera peywendiya dewletên mêtîngehkar lı gel gelên welatên mêtîngeh û peywendiya Împaratoriya Osmani û İran lı gel gelê Kurd wisa nayê ditın. Ewan jı bı esker û ordiyan ve Kurdistanê işgal û perçe kırine û gelê Kurd kırine bîndest û kolê xwe. Ew kırinên eskerên Şah Abbas û ordiya Sultanên mısılmanan ên Osmani û Hukûmeta Ataturk û Rıza Şah ku dıqırın, niha jı şowenistên İran, Irak û Tırkiye lı Kurdistanê dıqırın. Ev kırinên han jı yên

dagırkerên Fransa, Ingilîz, Amerika û jî yê mêtîngehkarên dî nî Asya, Afrika û Amerika Latîni kêmtîr nebûne. Wextekê Rusya Qeyserî zîndana gelên derveyî Rûs dîhat hesab kirin, gelo çî ferqa wê jî Tîrkiyê û Îranê hebû? Kî dibêje ku Îran û Tîrkiye zîndana gelên xeyrî Tîrk û Farîs nînin?

Ger em dî nêzik de lî rewşa siyasi, abori, eskerî û kulturî ya Kurdistan û ya gelê Kurd binêrin û peywendîya dewletên dîktator û şowenîst lî gel gelê Kurd bîdînin ber hev, ferqîtiyek dî navbera dewletên mêtîngehkarên klasîk û van dewletên ku Kurdistan dî nav xwe de perçe kirine nînin. Peywendî, her ew peywendî ne ku rêberên tevgera komunist û karke-
rên cihanê behs kirine: eşkera kirîna mafê çarenivîsê jî bo wan netewan danine, ku bûdest, bê maf û hatme işgal kirin û bûne mêtîngeh.

Wextê Karl Marks siyaseta mêtîngehkari û dagırkerî ya dewleta Ingilîz, Fransîz û Îspanya, lî Îrlanda, Amerika Nivro (cenûb), Amerika Merkezi, Hindistan, Çîn, Îran, Macaristan û Lehistan hukum dîkîrin, şerên rîzgarixwazî yê wan gelan, xebat û daxwaza wan rewa dîdî. Jî derveyî ev gelên han azad bîdînin, dewletên xwe yê netewî û serbixwe lî gora daxwaza xwe dabîmezrinin pêştîr tu maneyek wê nîne. Têgî-
hiştîna teoriya Marks dî warê mêtîngehkari û xebata gelên mêtîngeh her ev e û dî vîr de pêwîstîya tefsîr û zîre teoriyan nîne.

Lenin dî têza xwe ya dî ser mesela neteweyî de dibêje : "Sosyal Demokratên Rus dî temami propagandên xwe de, dîvê lî ser wê bûneşî; ku mafê hemû netewan heye dewle-
tên xwe yê serbixwe pêk bînin û an jî bî azadî wê dewletê helbjêrin ku dîxwazîna pê re bîjin." (1)

Dî mesela diyar kirîna mafê çarenivîsê de nîha hînek te-
orisyenên sosyal demokratên Kurd, jî bo gel xelet têbîgî hi-

nın û jî bo ber dilê dagrkerê Kurdistan bigrîn bî xelet tefsir
tinin û "xwud muxtari" bî awaki diyar kîrîna mafê çarenvisê
dixin pêş çav, ku jî derveyi danîna dewleta serbixwe
pê ve qet manayek wê ya dîn tune. Xwud muxtari, ku mi-
nakiyek biçûk a demokrasiya burjuwazi ye, nabe mafê di-
yarkîrîna çarenvisê u ciyê we nagre.

Lenin dibêje : "Ger em bixwazîn, dî mafê netewan, wek
diyar kîrîna me ya zarenvisê tê bigehîn, wê wextê em xwe
bî tarîfa qezayi nexapînin û tarîfên hîşk çenekî, jî ber
ku hewceye em li şert û şîrûten diroki, aborî ya tevgera
netewan binêrin, wê wextê naçarî em digihîjne vê ne-
ticê, ku daxwaza jî bo mafên netewan, diyar kîrîna enî-
visa xwe bî destê xwe ye, yanî; mafê wan heye, ku jî nete-
wên derveyê xwe cûda bin û dewletên xwe yê serbixwe û
netewî avabînin."(2)

Mijara (behsa) me dîzîre tê ser lêgdana rewşa siyasi,
aborî, kulturî û civakî ya Kurdistanê Îranê dî dewra Huku-
meta reş a Rîza Şah de û jî wir heta serîhukdana gelê Kurd,
damezîrandîna Komara Demokratîk a Kurdistan û tekçûna
wê dîçe. Zêdetîrîn lêkolîna vê mijara pêşgotîne dîkeve ser
milên diroknîs û hukûkzanê Kurdan. Jî ber ku dî cihana
iroyî de, qet tu neteweyek nîne ku hejmara xelkê wî bi-
gihêje 25 milyon û jî hemû mafên xwe yê netewî bê par-
be û bî vî awayî bê perçîqandî, bê kuştî û bê qîrkîrî.

Pêwîste ku em eva han jî bêjîn; li ber destnebûn û pê re
negihîştîna sened û belgîyên temam jî bo amade kirîna û lê-
kolîna xwe, mîmkûne kîl û kêmasî gelek hebî. Dî pêşgotîna
xwe de, ez doza bî bexşîna xwe dîkîm, jî bo vê behsê, der-
veyî serokanîyên ku navên wan derbaz dibî, beşê pîranî
mî jî beşdarbûn û biranînên xwe îstîfade kîrîye.

KURDISTANA ÎRAN

Kurdîstana Îran, ku beşek jî welatê perçe kiriyê Kurd e; sînorên wê, jî bîntara çiyayê Agri û Ermenîstana Sovyetê dest pê dîke û heta xwarê; zîncira çiyayên Zagros dirêj dibe tê.

Dî aliyê rojava de, dî dest pêka rojava de bî Kurdîstana jor a Kurdîstana Tirkîyê û Kurdîstana xwarê ya Kurdîstana Irakê ve hevsinor e. Dî aliyê rojhûlat de Azerbeycan, Gola Êrmiyê û hin xwartirê wê dî aliyê rojhûlat de sînorê wê xwe digihine Hemedan, Bextiyar û Xozîstan. Pani û bera axa Kurdîstana Îranê 125 hezar kilometre çargoşe ye.

Kurdîstana Îranê jî derveyî çem, darîstan, havînwar, zozan û ciyê çêregehên, bî pit û bereket û kaniya ciyên madenên bî erd e; jî bîlî petrola Kırmanşanê yê dî dest pê nehatiye dan û her wîsa maye. Lî navça Şîno û gundê Serderê,

petrol ew qas li ser rûye, ku xelkê navçê jî bo şewatê tenê jî çim û axê istifade dikin. Lî ser madenên bin erd ên Kurdistanê Hejar wiha dibêje :

Ewey pêt wa ye kêw e, xermani zêr û zêwe
Zerniq û ciwe y Hewşar Axelan sahib nêwe *

Kurdîstana Îranê jî aliyê parvekirina idari ya Îranê bi pênc herêman hatiye parvekirin. Jî derveyi navça Sînê ku bi "Kurdîstan" bi nav bûye, herêmên din ên Kurdistanê bi navê Azerbeycana Rojava, Loristan, Îlam û Kirmanşan hatiye binavkirin.

Her çiqas hukûmetên şovenist ên Îranê di hejmartina nufûsan de xwe nêziki ser warê netewî û cûre cûre netewên din Îranê nekirine û negirtine ber çav, lêbelê, tabloya xwarê, hejmara Kurdan di Îran de ya di salên 1970 û 1975 an di de xuya kirin. :

Sal	Temamê Îranê	Kurdîstana Îranê	Kurd di Îran de
1970	28.258.800	4.561.280	4.803.860 **
1975	32.440.000	5.190.400	5.514.800

Lî Kurdistanê 470 hezar Tirk, 235 hezar Faris dijîn. 400 hezar Kurd jî li herêmên Horesan, Qoçan û Dergez dijîn.

*
Ê ku jî te tirê çiya ye, bêndera zêr, û ziv e
Kukurd û ciwa Hewşar Axelan bi nav û deng e

**{Lî gora baweriya min, reqemên jorin di eslê kîtabê de bi ci guherti hatiye nivisandin. Wek ku reqemên binên Kurdîstana Îran û Kurd di Îran de hatine nivisandin em li vir rastîya wê dinivisîn. N.M.)

J1 %17 nufûsa Îranê Kurd in. (3)

Kitêba Sitrânê Mir "Welatên Dinyayê" çapa Moskovayê wîha dînrise :

"Hejmara Kurdan dî Îranê de 5 milyon e. Ger ku em Loran ji Kurd bihesibînin, hejmara Kurdan dî Îranê de digihije 7 milyon û nivan." Diyare ev nîvisandîna han a sala 1979 an e. Ger ku hejmartîna nufûsê dî Îran de bî awaki rast bê çêkîrîn, bêgoman hejmara Kurdan dî wî welatî de wê jî 6 milyonan zêdetir be.

DI WEXTA RIZA ŞAH DE REWŞA KURDAN

Dî wan lêkolîn û nîvisarên ku li ser pêkhatin û têkçûna Komara Demokratîk a Kurdistan a sala 1946 a ya Mahabad, hatîne nîvisandin, diroknîvisên biyanî û serbixwe, gelek caran ketîne vê şaşîtiyê, ku dibêjin; guya Komara Kurdistan bûyereke ne dî wextê xwe de bûye û xwe bî xwe dest pê kirîye û bûyereke ku jî bal biyanîyan ve hatiye saz kirin. Evên han rewşa Kurdistanê ya aborî, siyasî û civakî ya berî roxandîna rejîma Pehlewî û wexta damezirandîna Komara Kurdistan nagrîn ber çav.

Gelek mîxabin, rewşa Kurdistan, cinayet û gunehên Hukûmeta Rîza Şah li hember Kurdan û siyaseta asimilê kirîna Kurdan û şovenîstiyên Hukûmeta Pehlewî, ne jî aliyê diroknîvisên Kurdan hatiye nîvisandin ne diroknîvisên biyanî û ne jî kirdayetiyên netewên burjuwazî xîstîne ser rûpelên dirokê.

Car caran bî awakî kêr li ser rûpelên kitêb û kovarên Îranî, bî kurtî behsa Kurdan tê kirin. Lêbelê ne jî bo dilsoziya gelê Kurd, an jî mehkûm kirîna siyaseta şovenîst a Hukûmeta Îranê; belko jî bo armanca nişandana qudrêta kirdayetîya Rîza Şah e.

Hinek diroknîvisên biyanî jî, guneh û mirovkujiya Rîza Şah a bî destxîstîna kirdayetiyê, jar kirîna derebegî û bihêzkirîna Îran dîzanî. Ev nîviskarên han rastiya han dîdîna mîlekî, ku her tiştê Rîza Şah dî Îran de kirîye, li ser ray û daxwaza Îngîlîzan û dî çerçeva qezenç û berjewendîya

mêtingehkarên Îngilîzan de bûve.

Niha em biçin ser behsa peywendiya Rîza Xan û Îngilîzan. Tenê ev çend rêzên han, bir û bawerîya Yehyayê Dewletabadi baş kifş dikin: " Dî navekê re Îngilîzan dî xwestin, dî navbera Rûsya, Îran û Tirkîyê de Kurdîstanek serbixwe dabûmezîrînin ku jî bo menfeeta xwe ya siyasî bixînin çavdêrî û pêştevaniya xwe. Eşkere ye dî vê rîyê de zerara Îran û Tirkîyê heye. Jî ber ku Kurdîstana Tirkîyê û Îranê jî dî kevîn ber Kurdîstanek serbixwe. Îro li Îran, ku Îngilîz alîgirên pêşveçûna kar û barên serdarê esker "Rîza Xan"î û naxwazîna dîlê wî bîskînin, mesela pêkanîna Kurdîstanek serbixwe dîmîn paş, dî we wexta ku hukûmeta me ya nîzamî dî Kurdîstan de reh û rîşên xwe davêje, bêyî ku siyasetek biyanî astengan derxe ser rê. Dî mesela Kurdîstan de, em li gel Tirkîyan rê ve dîkevîn."(4)

Rê ajoyên Hukûmeta Rîza Şah dî Kurdîstan de, bûne sebebê kuştîna û tekçûna cîvaka Loriyan, pelixandîna serihildana Sîmko, Cafer San, Qedemxêr, bîdûrxîstîna Gelbaxîyan jî serihildana Kurdên Celalîyan, Mele Xelîlê Goromer, Omer Paşayê Sûsîni û hwd...

Dî dawîyê de desthilata Rîza Xanê Mir Penc a reş ku raste rast li gora pîlan û rîya Îngilîzan dî meşîya û dî dawîya dawîyê de jî Rîza Xan bû "Rîza Şah" êdî Îran kir zîndan û qesaxana gelên xeyrî Farsî. Rîza Şah bî bahana nehîştîna û jî holê rakirîna derebegî, bî awakî gîştî çek berhevkerîna jî nav gel û jî bo armanca komkirîna hêza desthilatê dî hukûmeta merkezi de, serihildanên cûre cûre yê êl û eşîretan jî navê rakir.

Her çend dî warê demokrasi û azadîyên demokratîk de gelê Farsî jî xîste nav mêngênê û bihin li azadîxwazan çikand, lêbelê li hemberî netewên xeyrî Farsî siyaseta şovênîstî ya netewatîya mezîna û panîranîzmê girt pêş, bernaama asîmelekîrîna gelê Kurd kir rêbaza siyaseta xwe û dî mesela jî holê rakirîna tevgerên Kurd de rîya Atatürk girt ber xwe. "Siyaseta mezîna xwestîna Îran jî bo sebebê Farsîkirîna temamê Kurdan bû. Kurdan Îranî dîhesîbandîna û bê maf, kultur û terbiya millî, ya xwe dîhesîbandîna."(5)

Serok û berpirsîyarên eşîretên Kurd, dî malekî de bê desthilatîya xwe, dî bîna desthilata dîktatorê Rîza Şah

de dîdîtin û dî mîleki dîn de ji bî asimilekirina Kurdan dihesiyar û gelek navçên Kurdistanê nedixwestin dî bin nirê Hukûmeta Rîza Şax de bîminin, serihildan. Lêbelê jî ber nubuna yekiti, bername û serdestiya nizama eşiretiyê, jî wan serihildanan tu yek ji bî ser neketin.

BIZAVÊN SERIHILDANÊN KURDAN

Şoreşa mezîm sosyalist a Oktobrê lî Rûsya a sala 1917 a rejîma sermayedari-derebegî roxand û lî gora armanc, naverok û girîngiya xwe karek lî ser rewşa berewpêşveçûna cihanê kir, ku qet tu welat û netewe dî derveyî tesira vê bûyera mezîm de nema.

Dî salên Şerê Cihanê vê Yekem de, beşê mezîm ên Kurdistanê bûbûn warên bînpêkirina eskerên dagirkerên Tirk, Rûs û Îngilîzan. Geleş Kurd dî netîca şerê emperyalîstan de jî ber kuştin , xela û birçibûnê hatibû derbeder kirin. Kurd bê daxwaz û raya xwe, jî bo qazanca dagirkeran dî bûn goştê devê topan û tê de dîçûn. Lî ser serkevtina şoreşa mezîm sosyalist a Oktobrê, eskerên dewletên dagirker jî Kurdistanê kişiyar. Hukûmeta nuh ya Sovyeti , peymanên mêtîngehkar ên hukûmeta berî xwe veçîrand û jî holê rakir. Rewşek nuh jî bo Kurdan hate pêş, ku jî bo xelasbûna jî bin destê zîlm û zordariya eskerên Tirk, Rus û Îngilîzan, jî bo , pişt-rastkirina xwe ya rîzgari û serbestî jî Şoreşa Sosyalist a Oktobrê îlham wergîrin.

Dî bin tesira Şoreşa Oktobrê de lî Reşt û Gelan tevgera "Cengel" (Daxîstan) dest pê kir û Komara Sosyalist hat damezirandin. Dî navçên Kurdistanê yê cûre cûre de jî Kurdan dî rîya rîzgari-serxwebûnî de dest bî xebata xwe kirin.

Dî meha kanûna paşî ya sala 1920 a de lî navça Şerwan û Qoçan hejar û feqîrên Kurdan dî bin seroktiya Xudo (şivanek pêşkêti) de derebegên Kurdan diji xan û derebegên Zehferanlo serî hildan. Dan û sitendîna xanedanên Zehferanlo lî gel Îngilîzan hebû. Serihildana Kurdan çend meh hat domandin. Hêzên dewletê bî yarmetîya çekdarên derebegan dî meha Îlona wê salê de , bî awakî zehmet dikaribûn serihildana zehmetkêşên Kurdan bîdîm tefandin." (6)

Jı sala pışti Şoreşa Oktobrê û heta sala 1937'an, dı Kurdîstana İnanê de huneq serihıldanên gelê Kurd ên dirêj berfireh, an ji lı ser warek teng pek hatın, ku bı hezaran kes tê de beşdar bûn, lêbelê ew hemû serihıldan bı xwin û kuştinê hatın şikandın.

Dı sala 1920 an de Smail Axayê Simko lı navça Salmas û Urmiyê lı dji dewletê seri hılda. "Smail Axayê Simko ji ber şexsiyeta xwe va gıring û xurt ve bê rehmi, dı nav eşiretên kurdan de bu hêzeki yekem jı Sero dı Navça Xoye heta Seqız û Bane xıst bın destê xwe. Smail Axa bı tevayî behsa serbıxweyi dıkır û dıxwest welateki serbıxwe yê Kurd, ku hemû Kurdên Azerbeycana Rojava bigrê nava xwe dabımezrine." (7)

Tevgera Simko, dı navçên dın ên Kurdîstanê de ji belav bû û eşirên kurdan lı der û dora Smail Axa kom dıbûn. Rojname Kurd wek organa tevgera Smail Axa, dı bın berpirsiyariya zana û welatparêz Mele Mehemedê Turcanizade de lı Urmiyê, bı zamanê Kurdi û Farsi dihat weşandın. Dı sala 1922'an de , Simko, jı bo nehıştına hêzên dewletê dı welat de, bı ber Sındos û Hahabad ve ber bı pêş ve dıçe û pışti berdest kırına Qerepapaxan, (eşiretek Eceman e dı navça Nexede de -N.M.) lı Mahabad hêzên hukümetê yên Major Melikzade jı holê radıke. Pışti kuştına hêzên Melikzade, Hukumeta Tehrane dı bın seroktiya heramzadeyek Kurd Xalo Qurban de 4 hezar esker dışine ser Simko. Lı gundê İndeqaş nêziki Mahabadê Xalo Qurban tê kuştın û eskerên wi yên jı kuştunê xelas dıbın ji bela wela dıbın.

" Dı vê navê re Simko serxweşê serkevtına xwe bû. Kuştına Serdar Erşet û Xalo Qurban û şikandına ordiya dewletê lı Tesoç û Mahabad, bê hesab Simko pozbılnd kır. Navçên Azerbeycanê bı carek ketıbûn bın destê wi. Şûn û rewşa xwe hin xurtır dıkır. Dıxwest daxwaza xwe ya diroki bı cih bine. Bı van kırnan fermanrawetiya xwe ya mutlaq nêzik dıdit. Hejmara çekdarên wi nayên zanin. Belê eva han hatiye zanin ku hukmê wi dı tamamê Azerbeycana Kurdîstan de rûniştıye û meşiyaye. Pıraniya serokên êl û eşiretên kurdan dı bın fermana wi de bûn." (8)

Gotinên peywendiya serihıldana Simko lı gel İngılızan û ditına wi lı gel Şêx Mehmûd, hewceyi lêkolinek hin ber-

firehtır e û mijara vê kurte behs lêkolîne nine. "Serihıldana Sımıl Axê Sımko, yekemın têkoşına Kurdên İranê bû jı bo bıdestxıstına serxwebûnê ." (9)

Serihıldana Sımıl Axa, jı ber nebûna bernameyek sıyasi û xurtbûna peywendiyên eşireti û derebegi, zılm, zor û talankırına xelkê, nedıkarı dirêj bıji. Dı sala 1930 an de, bı fêl û fêlbaziya Eceman baweriya Sımıl Axa bı derewan hat û lı bajarê Şıno bı destê Eceman hat kuştın.

Sala 1923 an, Rıza Şah eskerên xwe şand ser Loran û pişti tefandına serihıldana Loran, mal û xezanên wan bı aliyê navça Xoresan de hatın surgûn kırın. Kovara Xandınıha ya çapa Tehranê lı ser serihıldana Loran weha nıvisbû : "Ser-esker Emir Ehmed Axa Xan kır berpırsiyarê kuştın û bırina Loran. Pişti şıkandına serihıldanê, çarsed kesan jı risıpi û serokên Loran gırt. Wan dıxıstın rêzê û bı şûran lı serê wan dıxıstın. Pişt re bızotên ağır datanin ser bırinên wan û bı serek eskeran re dıketın mıqersiyê (şert dıgırtın) , ku da dê ki zêdetır xwe hılavêje."

Dı salên 1927-29 an de, dı Kurdistan de carek dın Loriyan seri hıldan. " Daxwaza wan ew bû, ku hukûmeta eskeri rakın û serxwebûna eşireta wan bı resmi bê naskırın, dest jı çek berhevkrına gışti bê berdan, xerc û bac bën kêm kırın, gırtına eskeriyê bê sekımandın û bı taybeti egal, kinc û bergên wan ên millî serbest bıın. Ew dıji poşi, cıl û bergên Avrûpiyan bu. Rıza Şah jı bo şıkandın û jı holê rakırına Loriyan, fıroke, çek û eskerek gelek zêde da anin. Dıjitiya nebera wan eşiretan dı dawiyê de bû sebebê şıkandına serihıldanê." (10)

Dı sala 1926 an de, lı navçên xwarê yên Kurdistanê, Kurdan dıji hukûmeta merkezi seri hıldan. Serdar Reşit dı navça Rewanser de hêzên dewletê jı çek kır. Pişt re eşiretên Hewreman û Meriwan dı bıın serokatıya Mahmûd Xanê Kanisanan û Mahmûd Xanê Dızlı û Cafersane Hewrami seri hıldan. Pişti van lı Bane, Saqız, Serdeşt, Gewrık, Sosını, Pışderi û Mılkari Kurdan seri hıldan û hêzên dewletê jı çek kırın. Serihıldaran bajarê Serdeşt gırtın û ciyê idara dewletê şewıtandın." (11)

Salên 1930-31 an , Kurdên Celaliyan dı navça Mako de dı bıın serokatıya Ferzende de dıji Hukûmeta Pehlewi seri

hıldan. Dewleta Iranê dı bın femandariya Serheng Nexçewan de 6 hezar esker bı 1200 heramzadayê Kurd ve şand ser Celaliyan. Dı dawiya meha Banemeri a (ev meha bı roja yekê Nevrozê dest pê dike, yani dı 21 ê Adarê dest pê dike- wergêr) 1931 an de, Kurdan êrişek bın ser hêzên dewletê, nêziki 700 kesan jı wan kuştın û birındar kırın. Hejmara Kurdan dı wi şeri de nêzikê 1000 kesan bû. 700-800 kes jı Kurden Celaliyan û Heyderiyan û 300 kes ji jı Kurden ku dı Tirkîyê de dîjiyan lı gel wan beşdar bûn. Jı bo jı hole rakırna hevkarîya Kurdan, guftûgoyen hukûmeta İran û Tirkîyê çêbû ku Irak ji tê de beşdar bû." (12)

Dı navbera her du şerê cihanê de, ku hukûmeta İranê Kurdan bı çek bêdeng kır, eva han neticeke gelek nebaş çêkır. Hinek eşiretên Kurdan bı tevayi jı holê hatın rakırın. 10 hezar kes jı eşira Celaliyan ku dı smorê İran, Tirkîyê û Sovyet de dîjiyan bı ber merkeza İran de hatın surgûn kırın, sala 1941 an , tenê jı wan çen sed kes veşerîyan welatê xwe.

"General Ehmed Axa Xan jı ber seribirina Loriyan bı navê 'Qesabe Loristan' dihat bı nav kırın. Her bı vi awayi vê yekê bı serê eşira Gêlbaxiyan de ji anin. Ewan surgûnê navçên Hemedan û Îsfahan kırın û dı ciyên wan de Tırkan anin bı ci kırın. Vê surgûn kırına han bû sebebê wê ku Gulbaxi bı çiya kevin û dîji dewletê şer bıkın." (13)

Em lı ser bızav û serihıldana Kurdan, lı gora hnek nıvisar, diroknıvis û siyasiyên nû yên Kurdan na sekının. Ku dibêjin guya ev bızav û serihıldanên han xwedan bernamên ê armanca wan a siyasi ronî nebiye û serokatîya wan eşiret û derebegan kırıye, jı ber vê ji serihıldanên siyasi, netewi û welatparêz nının.

Tırsa ev cûre nıviskarên han ewe ku nasyonalist neyên zanın, jı ber vê yekê ji çavên xwe jı ya han re dıgırın, ku van serihıldanên han berê hemû tıştan dîji desthılâten diktatori yên biyani bûn. Her tışteke ji nebe, xwestme ku navçên Kurdistanê dı bın desthılâta wan bı xwe de be. Nexwestme biyani dı ser serê wan de hakımıyê bıkın. Jı bo ku weha bû nişanek neteweyetiyê pê ve diyar e. Lê ger ku bêjin nehiştına desthılâta û sistema derebegi mımkkûne hengaveki xerab nebe, lêbelê, ew hukûmetên van serihıldanan jı holê rakırna, ne hu-

kûmetên millî, demokrat û pêşkevîxwaz bûne, Jî ber ku hukûmetên destikên Îngilîz û kevneperest, diktator û bê qanûn bûn, Rîza Xan bî xwe xwedanê mezintirin mîlk û derebegê Îran bû. Hukûmeta wî ya şovenîst û nîjadperest helandina gelê Kurd kirîye.

Jî ber ku wîhaye, lî gora bir û bawerîya mîn, serihîdanên dîjî hukûmeta Pehlewî, her çî jî bîbîn jî wê pêşkevîtîr bûn. Serihîdanên netewa bîndest bûn û xalek welatparezîyê bî wan ve diyar bû. Rejîma Rîza Şah jî xeyrî Farîsan qet netewekî dîn dî Îran de bî awakî resmî qebûl nekirîye.

Zîman, edeb û kultura Kurdî qedexekirîbû. Lî ser deriyên dewletê hatibûn nîvisandin; "derveyî zîmanê Farîsî axaftin qedexeyê". Hetta zarokên Kurdan dî dibîstanê de û dî bêhnvedana navbera dersan de jî nedîkarîn bî Kurdî bîaxivîn. Bî nîvisandin, bî teblîxat û bî zorê, jî bo Farîskirîna Kurdan hewîl dîhat dan.

"Siyaseta karbidestên Farîsan lî ser netewên kêmayetî (eqaliyet -wergêr) yê dîn û Hukûmeta nasyonalist a Farîs a bî seroktîya derebeg û burjuvazîyê Farîs lî ser navçên danîştîwanên gelên dîn ên Îran hakim bûn. Dî wexta Hukûmeta Rîza Şah de, ne ku her tenê tevgerên gundîyan beşdarên serihîdanên eşayîrî jî dîgirtin, bir û bawerîya azadîxwazan bî tundi serkut dikîrîn." (14)

Dî sala 1928 an de, cîl û bergên netewî hatin qedexekirîn. Lî gora fermana Pehlewî, hewce bû gel çakêt û pantorên Avrûpayî û kumê Fransî lî xwe bîkîrana. Lî Mahabad dîjî vê fermanê, ku şûnewarê millî nedîhuşt, xwenîşandan hatin saz kirîn û nêzîkî 500 kes lî ser vê bûyerê hatin girtin. Qedexekirîna cîl û bergên Kurdî, ku xal û nîşanên neteweyetî bun bêzarî û nerîzayîya gel xurt kir û herikand. Bû cîyê behs û lêkolînên mîrovên Kurd ê dînî.

Mele Xelîlê Goromer lî navça Mangoran, ku zanayek bî nav û deng, mîrovek xwedî hurmet û prestîj bû, lî dîjî fermana poşî, çakêt û pantor û danîna ser şewqê Fransî rabû. Mele Xelîl dîzani, ku nehuştîna cîl û bergên Kurdî, jî holê rakîrîna şûnewarê neteweyî ye. Dîdît ku ku jendîrmên har û qazaxî birçî, bî heceta (bahana) wergirtîna cîlên Fransîzan diketîn nav gel û xelkê talan dikîrîn. Ewan dîdîtîn ku jî bo brêvebirîna vê qanûnê, navrana şalên hezaran Kurdan

birin û bê ihtiramiyê lı gel dıkrın, peç û mêzeran dışewıtandın, kum û kefiyên melan dıqelaştın, grami û hurmetek jı bo şûnewarê Kurd nedihıştın.

Lı ber çavgirtına hal û mercê wê dema Kurdistan û kêm-bûna huşyariya netewayeti, kêmbûna xwendewariya gel; Mele Xelil nedıkari bı navê serihıldana millî û Kurdayeti bangi gel bıke. Mijara dini jı bo vê mesele anibû holê û sewqe danina serê xwe bı kufri dıda diyar kırım û tedıgehınd ku çı kesên şewqê Frensi bıde serê xwe dıbe kafır. Dozê jı gel dıkr, ku teslimi vê fermane nebın û dıji hukûmetê serihıldın. Lı gel melayên navça Mukriyan peywendı dani û dozê jı eşiretên Kurdan kır, ku pıştı wi bıgırın û dıji fermana hukûmetê bısekımın. Melayên navça Mukriyan her çend pıraniya wan lı gel fetwa Mele Xelil jı bûn, lêbelê, lı gora parastına xesleta (huy, tabiat- wergêr) xwe û edet kırına teslimiyet û şukrana bı qeza û qedera xwe, jı derveyi Hacı Bayızaxayê Elxanzade pê ve kesek jı melan ber bı dengê mele ve (mebest mele Xelil e-wergêr) neçû.

Serek eşiret û derebegên Kurd jı ber dıjiti û beganeperesti (yabancılar tapma-n.m.) ya xwe, jı derveyi eşireta Mangor û beşek jı jı Gewrıkın, ne ku her tenê ber bı banga Mele Xelil ve neçûn, lı gel Eceman û eskeran kom bûn û dıji Mele Xelil derketın. Hukûmeta Tehranê eskerek gelek zêde dı bın serokatiya Sertip Muzaffer Dewle de anı ser Mangoran.

Serokeşiretên beganeperestên Debokri û Mameş, alikariyê dan eskerên Eceman û pıştı heşt mehên dın serihıldana Mele Xelil hat şıkandın. Mele Xelil lı gel hınek Mangoran derbazi Kurdistana Iraqê bû û pıştı du salên dın Hukûmeta Tehranê dılxweşi dayê û cardın vejeriya. Vê carê ket xıyanetek mezın (mebest Mele Xelil e- N.M.), ku dıji Komara Kurdistan sekını û hetta fetwa idama Pêşewa Qazi Muhammed imza kır.

Pıştı şıkestına serihıldana Mele Xelil, Hukûmeta Rıza Şah, ne her tenê cıl û bergên Kurdan qedexe kır û vi şûnewarê netewi jı holê rakır; her wıha hakımıyeta hêzên eskeri (cendırme) yên tıryaki jı lı ser çarenvisa gelê Kurd da teşis kırın.

REWŞA ABORÎ Û CIVAKÎ YA KURDISTANÊ

Pışti kuştina Îsmail "Sımko" û jî holê rakırına serihkûda na Kurdîsna xwarê (nıvıskar bı vi awayi bı nav kırıye û mebest jî vê gotinê Kurdîstana Başûr (Iraqê) ye) û şikandina tevgera Mele Xelil, Hukûmeta Rıza Şah dı warê eskeri de desthilata xwe lı ser Kurdistan ci bı ci kır. Çekên dı Kurdistanê de heyi berhev kır. Ew serekeşiret û derebegên ku nêçirê jî bo Hukûmeta Pehlewi kırıbûn û bıbûne berdesk û berçov, ew jî ber destê jendırman û serbazên eskerên dewletê bêmecal ketıbûn. Serekesker û jendirmên navçên Kurdistanê, lı Tehran jî fermanarên mezin icare dıgirtın û bertılên mezin dıdan ku lı Kurdistan jî bo wan kar bê dayin. Ewan jî lı Kurdistan dest davêtın talan û şelandinê û çendın car zêdetır jî Kurdên feqir û bındest dıstandın.

Zana û nıvıskarên bı nav û deng ê Kurd Mamoste Hesên Qızılci dı "Pêkeninên Geda" (Pekeninên Parsekan) dı "Çirokê Qur'an Xwendın Le Ciyati Pareyi Bertıl da" (Dı Şûna Perên Bertilê de Xwendina Çirokên Qur'anê) de gelek bı awaki xweş rewşa jendirmên Pehlewi ronı kırıye.(15) Jendırme bı bahana bıcianına fermana guherına cıl û berg bı bahana çek sıtendın û bırina mırovan jî bo eskeriyê, bı nav Kurdistan ketıbûn û jiyan lı xelkê tal kırıbûn. Jı qewlê Hacı Siyah " agıreki wılo bera mal, can û namusa xelkê dabûn, ku kafırek lı mısılmaneki nake."(16)

Jı bo karek bıçûk an gazınek bê tûne, 5-6 jendırme sıwar dıbûn, heftek lı gundan dıgerıyan û lı ser pışt û zıkê xelkê wek hovan dıxwarın û pêpez dıkırın. Bı bahana gerına kel û pelên qaçax, lı malên xelkê dıgerıyan û iftira lı xelkê dıkırın, (bı Ecemi iftira kelımek bı nav û deng e) wısa lê hatıbû wextê jendırme dıhatın, dıvê xelkê xwe dı nav gundê

xwe de veşartana an ji hewcebû bî lez pere kombikîrîna û bîdana wan û nehêlana lî gund peya bîn. Lî gundê Ceran dî muntîqa Piranan de jerdîrme hatine nava gund. Xelkê komkîrîne û hespê xwe dane merîveki ku bigre. Hesp rane-westiyaye û merîv bî zmanê kulani gotiye: "Segbab jî bo çî tu nasekîni?" Jendîrme ku hînek jî zmanê iftirayî bî Kurdi fam dîkîr, lî merîv vedîgere dîgre û dibêje : " ha ... tu jî hespê Şah re xebera dibêji?" Hewceye tu biçî Xanê. Te xeberan jî hespê Şah re gotiye, loma jî jî dewletê re daye." Dev jê bernadîn heta lî ser tikaya bavê wî, ku Tîrkî û Farisî dîzani, jendîrman bî pênc tumanan razi dîkîn ku merîv nebîn Xanê.

Jî bo rewşa han jî rastiyê dîr nekeve, ku ez dîkarîm bêjim lî sertanserî Kurdistanê Şêx Celalê Tahîrî lî navça Sîndos, tenê kesek xwedan mîlk bû, ku ne her tenê dijîtiya jerdîrman dîkîr, lê belko rê nedîda jerdîrman biçîne gundê wî jî, ger karek wan hebûya jî dîr ve bangî muxtar dîkîrîn û vedîgerîyan. (Bînerê; Cîkîda Yekem Bîranînên Mîn-Nîvîskar)

Dî hêla aborî de, Kurdistanê Îranê dî rewşek paşvemayî û feqîrtiyê de hatibû hîştîn. Derveyî petrola Kîrmaşan, lî seranserî Kurdistanê yek fabrike û kargahek pişesazî û bîngehek berhem anînê nedîhat dîtîn. Gundîyên Kurdistanê dî bîn du cûrê zîlm û kedxwuriyê de, jîyanek gelek tahl û dijwar dibûhartîn. Jî ber sistema netewayetî, zor û zordestîya jendîrman dî mîleki de, zîbare (karkîrîna bê bedel, belaş -N.M.) bac û xeraca derebeg û xwedan mîlkan, faîz û selam xwaran jî dî mîlê dîn de nefes lî jar û feqîrên cotkarên gundî hatibû bîrîn.

Ev derebeg û xwedan mîlk ên tîrsonek û bêganepêrest ku dî bîn destê jendîrme û memûrên hukûmetê de sitûxwar, bêdesthilat û bêçare bîn, lî ser gundî û re'îyayên gundî har û bêperwa û "axa" bîn.

Cotkarên Kurd, ji derveyi para malîkanê jî kışt û kalan (ziraat), ku li gora bıcıanina sêra navçên Kurdistan (dehan dîdu, sîsiyan yek an jî nîvekar) dîhat qebûl kirin hewce bû, serane, bac, xerac û faiz jî bide axa. Ku evên han li ser hatibûn tespît kirin...

"Serane an zîbare, mûrişk, hêk, pez, hîri, paleti, ka, pîroz kirîna cejnînan, hediye, mûxtari, kehya, sergîn, benda avê û tîştên ditir."

Serane an zîbare : Eva bû; hemû re'iyayê gundî hewce bû salê çend roj bî zîbare, bê heq jî bo axa kar bike. Hinek jî gundîyan rojên zîbarê dî şûnê de pere dîdan, jî vê re dîgotin serane. Dîbêjî li gundê Kerê Zeyigîlî nêzîkî Bukan, 13 axa û 12 re'iyet dîjîyan. Yekek jî axan bûbû karkîrê re'iyetek xwe û bî heq jî wî re kar dîkîr. Lêbelê dî mehê de çend roj nedîçû kar. Kabîrayê cotkar jê re gotîye jî bo çî tu nayî kar, karê min sekîmiye?

Ê dî dîbêje :

—Van rojan ez jî ber rojên zîbarê hesab dîkîm. Ez nayêm kar dî şûna rojên zîbarê de.

Mûrişk : Hemû malên gundîyan hewce bûn, ku dî salê de çend mûrişk bîdana axa.

Hek : Hemû malên gundîyan hewce bûn dî salê de çend hêkan bîdana mala axa.

Pez : Ew malên xwedan pezên zêde bûn, hewce bûn dî salê de çend heywanên goşt bîdîne axa. Dî hinek navçan de jê re dîhat gotin "goştî". An jî dîviya jî sed miyan miyekê zekat bîdana axa. Dî hinek navçan de jî çîl serî pez yek dîhat sîtendî. Dî hinek navçan dî de jî, li hev dîhat kirin û çend heywan jî axa re dîhat dan, jî dana bî vî awayî re "mexte" (hunde dîdîm) dîhat gotin.

Hîri : Hemû malên xwedan pez hewce bûn salê çend hî-

riya bîdana axa. Hewce bû keçên gundiyan vê huriya han bîşûştana û şeh bîkırana. Pîşt re lî ser malan dîhat parve-kırın ku bîrêsın. Jî vê re ji "teşiyane" dîhat gotın.

Paleti (Dasane) : Dî hînek navçên Kurdistanê de, cotkar çend palên wi yên giya çîninê hebûna, hewce bû serê palê hînek pere bîdana axa.

Ka (Kayane) : Hemû malên cotkaran hewce bû çend têr (dî hînek ciyan de pîvana kayê bî telîs an jî bî palasan tê kırın- N.M.) ka, an çend gurz giya û yan jî erebek ka bîdana mala axa.

Sergin (Tepelane) : Hemû malên cotkaran hewce bûn salê hejmarek sergin bîdana mala axa. Jî bîlî vê, hemû malên gundiyan, her sal hewce bû çend bar dar û an goni lî gora edetê navçê, şewat jî bo mala axa bîaniya. Lî Şehriwêran û Sindos milê Dêbukriyan hemû malên cotkaran hewce bû bîçîne heta nêzîki Şuşewan milê Eceman jî Payîn, erebek dar jî bo diwanxana axa bînin. Eva han riya du şev û du rojan bû. Gelek caran dî vê riya dur de merrvên feqîr, jî cot û karên xwe dîbûn û pê de dîçûn. Hînek axayên Debukriyan vê yekê du caran bî wan dîdan kırın.

Bendên avê (Bendewan) : Hemû malên gundiyan hewce bûn jî bo sê mehan mîroveki bîdaya axa. Derveji vê, ku bîharan dest bî bend û paqij kırına coyan dîhat kırın, hewce bû xaniyên axa bîn sıwax kırın, herî bî wan dîhat çekırın û xaniyan bî wan dîdan dîrûst kırın û h.w...

Ev karên han bî taybetî lî Çemê Mecitxan, Şehriwêran, Şamat û Sindos edet bûn.

Çûna cejnê (Cejnane) : Hemû cejnan hewce bû danîştwanên gund bîçîn ba axa. Jî devê, hesp, gayê cot, kavır, beran û nêriyan bîgre heta mîrişk, hêk û şekîrê çayê jî bo axa dîbîrîn. Ger axa jî seferek dîr jî hatîbûya, hewce bû bî vî

awayi biçûna seritêdana wi.

Pêşkêş : Ger lı gundeki, qizeki mêr kırıbaye an ji kurek zewıcıbaye, hewce bû hediyeke hatıbûna pêşkêş kırın jı bo axa. Bahayê pêşkêşê lı gora rewşa kesa dızewıcı bû. Jı hesp, gayê cot û beranan bıgre heta perên neqıt dıçû. Derveyi tıştên jı bo axa dıhatın pêşkêş kırın, hewce bû loqmeyek ji hatıbûya avêtın pêşiya muxtar, kehya û ew ji bıhatına razi kırın. Lê, ger qızık xweşik bûna, axa rê nedıda ku bı xelkê gundiyeke dın re bızewıce.

Muxtari, an kehyati (Kuxayane, gızirane) : Heq û huqûqê muxtar û kehya dı sıtoyê gundiye feqır de bû. Axa kehya dıbjart ber bı pêşir û delingê xelkê ve berdıda û heqê wi ji jı xelkê dıstand.

Mal bıırın - ci guhertın : Cotkar û gundiyeê Kurdistanê jı ber zılm û zora derebeg û jıyana nedıtı, çıqas dıçû naçar dıbûn û jı gundeki bar dıkıırın gundeki dın. Ger cotkar malek dewlemend bûya, axa bahane lê dıgırt û heta bertıl û şêrını jê nestenda nedıhışt mala xwe bıbe. Ger, ku biçûya nav eşırek dın, wê çaxı eva han mıırına wi bû. Hezar bela bı ser de dıanı, malê wi jê dıstend û pıştı hezar belan xelas dıbû.

Lı beşeki Gewrkayetiye, heta van dawiyên han ji gundi bı zewıyan ve hatıbûn gırêdan û nedıkarın bar bıkın

Dı hınek navçên Kurdistanê de rewşa derebegan wısa bûbû, ku jı bıırınan nan deyn dıkıırın. Lê derebeg bûn. Dı payız de şır jı malan dıstendın û dı tenekan de hêvin dıkıırın û bez dıhelandın lı ser dıkıırın da ku zıvıstanê bıbın xwedı mast!

Tutın û sılk dı Kurdistan de lı gora parvekırına axa û gundiyan : Sılk û tutın lı gel axa nıvekari bû. Lêbelê, qet cotkareki ji nedızani buhayê tutın û sılkan bıçıye. Nedızani heq

û berê zehmet û astenga salek wi, jin û zarokên wi çiqas e
 û çiqas para wi dîkeve. Dîviya destê xwe li ber axa veke, a-
 xa li gora mirovatiya xwe (ku qet mirovati li gel tunebû)
 çiqas dayê şukr bike û dengê xwe neke. Nedîkaribû bîpîrse
 perên tutina wi çiqas bûye. Dewlet axa nas dîkir û hesab li
 gel wi dîkir. Gelek caran weha ji çêbûye; merivê cotkar û
 tutinevan çûye bajêr perê tutinê bistine, wextê axa hesab
 li gel kîriye tîştêk jê re nemaye. Meriv, jî tîrsa dîkandarê
 bajêr û deynê xwe rê guhertiye û di kolanan de derbaz bû-
 ye, da kes pê nehese, bî awaki sar û destvala çûye nav mal
 û zarokên xwe.

Gelek caran weha ji bûye; li ser benderan kesên cotkar,
 piştî para axa, berdewan, serkaran, muxtar, mela, şivan, ga-
 van û deynê faizxweran tîştêk jê re nemaye û gav bî gav bî
 destvalayi ber bî mala xwe de çûye. (Binêre; Cîkê Yekem
 ê Biraninên Mîn)

Feqir û hejarên Kurd, jî ber bêkari û tuneziyê dîçûn mî-
 lê Eceman û Çoxri Urmîyê bî karkeriyê heqê nan jî xwe re
 peyda dîkîrîn. An ji yê kerek wi hebûya dîçû jî Ecemistan
 mewij û dîmîs dîani û bî genim dîguheri û nanê tîsi jî bo za-
 rokên xwe peyde dîkîr.

Ez jî Urmîyê peyati dîhatim Sîndos. Li geliyê Samortê
 li gundê Delo gelek zêde westiya bûm û jî bîrçîna huşê mîn
 nema bû, li ser kaniyekê miroveki mîj dîkîr. Mîn silavê lê
 kir û pişt re mîn gotê : Tu dîbêji malek heye ku ez bîçîm
 pariyek nan bîxwîm?

—Hey mala te xerab nebe. Li Kurdîstanê, tu çawa pîrsê
 wîha dîki? Fermo em bîçîm mala bîraye te. Em çûn mala
 meriv. Xaniyê mezîm, jî bîli yek-du hesir pê ve qet tîştêk
 tê de tunebû. Nan û dew anî. Mîn jê pîrsî; li mîn bîbore lê
 hûn çawa dîjin û çiyê we heye?

--Xwediyê malê mirovek qisexweş û bî zewq bû. Bersiva min da û got : "Rûyê min jî te şerm e, bereket dî gonyên min de ye, nok û taqe kerek min pê ve tîşteke min nine. Havinan dîçim lî Dîzê û jî Samortê fêki (meyve) qerz dîkîm, dîbim van gundan û bî dexil vedîguhêrim. Dî her çûnek xwe de nanê xwe yê salekê peyde dîkîm.

Kurdîstan dî rewşek wîha de dîjiya. Jî sedî notpencê xelkê nexwendî bû. Riya çûna zarokên Kurd a dîbîstanê tune bû. Yê bajaran ku karîbûn zarokên xwe bîşînin dîbîstanê, hewce bû Farsi bîda xwendî. Derebeg û serekeşîretên Kurdan jî xwendî û zanîne dîsîlîkiyan. Zarokên xwe danetanî ber xwendîne. Heta vê gotîna han a vala, dî dîwanxanên axan de dîhat gotî : "Nabe ku kurê axa bîxwîne jî ber ku hiz dîbe."

Her çiqas Hukûmeta Rîza Şah dî riya jendîrme û sistema eşayîrî, esker û qanûnên cûr becûr de desthulata xwe ci bî ci kirîbû, bî hemû awayî bir û bawerîya azadîxwazî xenîqandîbû û bîhin lî xelke çikandîbû, lêbelê, cardî jî jî ber bêzarî, acîz bûn û serîhîkdana xelkê dîlê wê rehet nebû. Sala 1935 an, qanûna diyarkîrîna muxtariyê dani. Lî gora vê qanûnê, hewce bû dî hemû gundan de muxtari hebûya. Muxtarek jî aliyê xwedan mîlk de dîhat diyar kîrî û lî ba idara dewletê nûnerê xwedan mîlk bû. Lêbelê, heq û huqûqê wî lî ser sîtu û mîlê xelkê bû. Muxtar, berpîrsîyarê qanûnê û parastîgerê avahîyan bû. Dî vê rîyê de bî xêra muxtariyê hukûmetê gundan dîxîst bî çavderî û qontrola xwe. Muxtar dîvîya ku jî hatî û çûna xelkê haydar bûya û lî ser gund çavdêrî bîkîra, her mehê rapora kar û barê gund bîdana jendîrmê navçê. Muxtari bîbû barekî dîn lî ser kedkaran û wî jî her xelkê dîşêland û bîbû şîrîkeki baş ê jendîrme.

ACIZÎ Û BÊZARIYA XELKÊ JI REJIMA PEHLEWÎ

Dî wextekê de serekeşîret û derebegên Kurd lî hemberî dar û dezga Hukûmeta Rîza Şah şerpeze bûbûn û serên xwe jê re tewandibûn, komên xelkê, zehmetkêşên bajêr û gundan, bî metelok, dî riyên fetilandi de, dî sîtranên bîn diwar, mîzgevt, kani û ser avan de, bêzari û djîtiya xwe jî rejîma Rîza Şah eşkera dîkîrîm. Navên jendîrman danîbûn "quleşîn" , "mîrîşkxwar", "tîryakî" û.h.w.

- Reza keçeliş bote Şa
- Le pineçîtiyewe pêgeywe
- Koneqazax, pêlawî le pê da ne bû
- Ecem qet deselati nebê
- Destî Smail axa yan le ser be ziyad be *

Şair û sîtranbêjên Kurdistan, bî sîtran û kîlaman nîfir lî Rîza Şah dîkîrîm û bêzariyên xwe didomandin.

"Ya xwa Reza Şa cût kurît murê — Qet bûwe icbarî le Kurdi bîkrey

Ya xwa Reza Şa textît wergerê — Serbazî Kurdi deba bo şerî

Kurîm gewre kîrd be qendî şarî — Resa Şa bîrdî le bo icbarî." **

-
- * — Rîzayê keçel jî buye Şah
 - Jî pineçîtiye gîhaştîye
 - Kevneqazax, pêlav jî dî lîng de tunebû
 - Hukum nekeve destê Ecem!
 - Deste Smail Axa jî ser wan kem nebe

** — "Maşale cot kurên Rîza Şah bîmrîm — Bî vî hawî zordestî lî Kurdan dîke.

Maşale textê Rîza Şah wergere — Serbaz Kurdan

D1 Mukriyan de li ser nîfir, dua û bêzariya jî rejîma Pehlewi hewayek dîm dakete holê û li ser dev û zmanan belav dîbû :

Hel negri wey hel negri, hel negri le Pehlewi
Ya xwa textit wergerê bilindit le bîm newê
Hel negri wey hel negri, hel negri lew paşaye
Rebi textit wergere bo xatîri em Xudaye
Hel negri wey hel negri le Pehlewi zulmi zor
Rebi hewt kurîd mîrîm bo xatîri Ehmedî Kor *

Hinek şair û zanayên navçeya Mukriyan ji bî helbestên hêja doza Kurdayeti û welatpareziyê ronî dikirin û giyanê (ruhê) netewayeti yê xelkê han didan. Zêdetirîn, van helbestên han jî hucren feqîyan belav dîbûn. Helbestên "Kurdîne" yê helbestvanê zana û welatparezê bî nav û deng Ebul Hesenê Seyfî Qazî dî wê wextê de karê kîriye li ser giyanê xelk, heta niha jî her girîng e û hewce ye ku em dersan jê bigrîm :

Kurdîne ta key ême le şaran misalî dêw
Dêna û deçîn û bo me nebê qet xudan û xêw
Xelkî hemû le bax û le şaran e kêyfxoş
Êmeş bîlaw bê sere mawîm le deşt u kêw

dîbîm şer.

Mîm lawê xwe bî şekîrê bajêr mezmî kîr – Rîza Şah
gîrt bî zorê bîr.

- * (Xwedêwo) Je'r nehêlî je'r nehêlî, jî Pehlewi re nehêlî
Maşale textê te wergere li bîm te bîlîm nebe
(Xwedewo) Je'r neheli,,, jî vi paşayi re neheli
Rebi textê te wergere, jî bo xatîrê vi Xudayi
(Xwedêwo) Jî zîlm û zora Pehlewi re nehêlî
Rebi heft kurê wi bîmîm jî bo xatîrê Ehmede Kor.

Bo asman deroyn le behra deken sefer
 Her arz e niştigahi me sen'at e werd û şêw
 Reyi wane kehkeşan û reyi eme berdelan
 Cêy wane text û bext û cey ême berd û çew
 Reş male mal û keşk û penire met'ai me
 Qesr û serayi xelki di ye pır lı zêr u zêw
 La heldıraw û cegbrıaw û firêdraw
 Bê swên û bê nişan û perişan in û peşêw
 Fıkri le halı xo ken û bıgrın be halı xo
 Her bêseriw edaweti xotane dête xotane
 Çun dıjminın degel yek û nitan e yekiti
 Ratan deden be cari le hewrazi bo nişiw
 Jêrdesti û ita'eti bêgane ta bı key
 Şerm e lebo me hinde bıjin bê nişan ûnêw
 Mexmûni her ma'amele mehkûmi her kesêk
 Şahan be mehwi ême debestın gırêw gırêw (1)
 Gurdani Kurdekan be xwa roji hummet e
 Dest deyne xenceran û piyawane bêyne nêw
 Her kes ke pır tewawi heqi babi xoy newê
 Ew bêbeş e le Kurdi, deriken neyate nêw
 Bo çi man e mal û ser ke le ser serweri neçê?
 Kurd nabi qet bıtırsi lezından û dar û çew
 Pê helgırın bıgeynê ke şer bo me şayi ye
 Destêk gırın dereng e cehêlane bıçne nêw
 Ew jini bew zelalête bo çi e çaweken
 Bımrın le rêy necati weten bo be ner u mew
 Serçûni text royini serdari pê dıve
Xoşime lew şehadeti şêxane nêw be nêw (2)

- (1) Mebest Peymana Sadabad, yani; Peymana İnan û Tırkiyê ya sala 1932 an e.
- (2) Mebest, şehidbûna Şêx Seid û hevalên wi ne.

Kwan şêre Kurdekan ke le tırşıyan delerzi erz
 Kê bo le Şamê Şa bu Mısrê bîbûwe xîdêw
 Azadi, serbexoyi, miriw gewreyi
 Dawa bîken be zar û zıman û dıdan û lêw
 Ta key le baxi xelki be zizi û be mülkeçi
 Xoş e le baxi ê'li çinini henar û sêw
 Her milleti le lawe heqî xoy be destewe
 Kurdi ke ser helêni delên bute ser bızêw
 Bo wane herçi cıwane le cê dê lê jin le mal
 Her şax û dax e bo me kuri reş kıçi dızêw
 Her çi debê bela bîbê heq her delê Hesen
 Eme le rêy weten xemi derkirdın û cîwêw *

* Kurdino, heta kengi emê li bajarên weki cıawiran bın
 Em tên û dıçın tu kes xwedî li me dernayê/ Xelk hemû li
 bax û bajarên kêfxweş in/ Em ji bela wela mane li deşt û
 çıyan / Ew ber bî asman de dıçın, dî behran de seferan dî-
 kın / Her erd e rûniştîgehê me, zıkır(werd) û şiv sîn'et e/
 Riya wan riya kadızan û riya me kevir û kuçık / Ciyê wan
 text û bext in, û ciyên me kevir û çiya ne / Mala me kon û
 qûtê me çortan û penêr / Qesr û semayên xelkê dın bî zêr
 u ziv dagirtî / Jıldinyayi, kezêbperîti û hati vırvırandın (a-
 vêtın) / Bê şûn û bê nişan û perişan û muzderibın em/ Fık-
 ra halê xwe bıkın û bğrın bî halê xwe / Her beşeri û dijmi-
 natiya we bî xwe ye tê navê / Lewra hûn dijminın li gel hev
 û yekitiya we tune / Berê riya we bî careki de jî hevraz digu-
 herın ber bî jêr/Jêrdesti û itaata jî biyaniyan re heta kengê/
 Dı her kari de mafê wi tê xwarın û zulma herkesi lê dibe/
 Şah jî bo mehfa me peymanan li ser hev grê bî grê grêdî-
 dın/Oehremanên Kurd bî xwedê roja hemetê ye/Dest bîdın
 xenceran û bî mêrani werne nav / Herçi yê ku bî temami

Roni ninin ka ev helbestên han kijan sale hatine nvisandin, lêbelê, wisa diyare ku dibe dî salên 1930 an de hatibe nvisandin, jî ber ku sala 1932 an , Îran û Tirkîye peyman dîji Kurdan imza kîrine.

"Dî 23 yê kanûna paşi ya sala 1932 an de, li ser diyar kîrîna sînor û bî hev re tefandîna tevgera eşîretên Kurdan ên li ser sînorê Îran û Tirkîyê, dî navbera van herdû welatan de peymanên taybetî hatin imza kîrin."(19)

Hewceye ku ez eva han jî bêjîm, ku ev helbestên han carek dî jî jî bo vê yekê bî destûrî hatine belav kîrin. Dî van dawîyan de diwana camêrê gîranbîha Seyful Qazadîm, Ehmedê Qazî pê re gehîşt (destê wî xweş be), kom bîke û bîweşîne.

heqê bave xwe nede / Ew jî Kurdi bê par e, derêkî bîra neyê navê / Ger dî rîya canfîdayîyê de wê neyê dayin, serî û mal jî bo çiyê me ye? / Kurd nabe qet bîrse jî zindanan û dar û çoyan / Rakîm têbîgîhîjîm ku şer jî bo me şayi ye Bî destê hev bîgîrin dereng e, cahîlane (xortane) bîçîn nav/ Ve jîyana bî wî zelîliye çî jî te re çave mîn/Bîra bîmîrîn dî rîya xelasiya weten de jî bo me nêr û mê (jî û mêr) / Serçûna text meşek canfîdayî dîvê / Xweşîm wan şehadetên şêxan nav bî nav / Kawan şêrên Kurdan ku jî tîrsa wan erd dîlerîzî / Ki bû li Şamê şah bû li Mîsre Hîdîw / Azadî, serxweyî, desthîlatdarî û mezmîyî / Dawa bîkîn bî zar zman û dîran û lêv / Ta kêngî, dî baxê xelkê de bî rezilî û stuxwarî/ Xweş e dî baxê malê de çînîna hînar û sêv / Her mîletî lî alîkî heqê xwe bî destxîstîye / Kurd ku serî hîlîne dîbên bûye îsyankar / Jî bo wan ne tîştê başîm, çî cî, jî û çî mal/ Jî bo me her çîya ne û kuren bêxer u keçên reşotankî ne/ Kî dîbe çî bîra bîbê, her Hesen heqîyê dîbê / Emê lî rîya weten xemrevandî û xeber î.

Dı wan wextan de helbestvanên dın ji bı helbestên welatparêzî yen ku gıyanê Kurdayetiyê han dane û lı hember gıyanê siyaseta şovenisti ya Hukûmeta Pehlewi dengên xwe nebirine, çok dananine erdê û bı awayê cûr be cûri bêzariyên xwe dane diyar kırım.

Kedkarên Kurd her çend dı riya tevgera rêxistinên siyasi de neyê ditın, lêbelê, dı her navçek Kurdistanê de ku firketibe destên wan, bê hesab kes jı jendırman kuştine û serêşıyan pek anine.

Sala 1936 an lı muxtariya Golê Çumelan lı navça Şehr-wêran serokê qereqola jendırman dıçe qehwexanê. Qehwecı nan û xwarınê jı bo wi dırust dıke. Belê, bı bahana bahabûna nan û çayê, jendırmê bêşeref dıxwaze dest dirêji jına wi bıke. Qehweciyê hejar wek camêran lı hember radıbe û bı awaki xweşik serê wi jêdike û dıçe Mahabad teslim dıbe. Heta xıstına rejıma Pehlewi ew kes dı girtigehê de bû.

Lı navça Mameşan lı nêziki gundê Gırdebın du jendırmê, ku lı kerepolê dıgerın, êrişi du xortê Kurd ên hejar dıkın, ewan dıgrın û dıxwazın wan bıkın mıjara pêkenin û henekên xwe û pere jı wan bıstının. Dı destpekê de xort dest lı ber wan hılınayın. Dawiyê naçar dıbın, lı hemberi wan radıbın, trıngên wan jı destên wan dıstının û herdûkan dıkujın û derbazi Kurdistanana Germin dıbın. Bûyerên wıha gelek bûn û wek ku van ji dıdan xuya kırım, Kurdan hê hevi û baweriyên xwe wenda nekırıbûn.

Dı salên 1934 û 1935 an de, mırovek xwe naskırı yê Kurd û rıspiyê eşireta Sosmıyan Omer Hemesor, ku bı navê "Omer Paşa" dıhat naskırım, lı navça Serdeşt lı dıji Eceman seri hıldıde. Zılm û zora jendırman, kerepûl xwarına memûrên hukûmetê bı bahana cıl û berg, bırina esker, bac, qeyit kırımına nufûsê, nav nıvisandın jı bo eskeriyê û barê malıyet, wı-

sa lı mulletê kırıbûn ku ev kırinên han nema êdi dıhatın qebûl kırın.

Omerê muxtar êl û eşireta xwe lı gundê Qelereşa berhev kır û jendirmên wê mintiqê jiçek kır û got : "Nabe ku Ecem derbazi vi muli çemê Kelwê bibe." Omerê muxtar xwestiye, ku jerdırme neçın milên aliyê Sosniyan, Jı Sosniyan jı bo eskeriyê mirov neyên girtın, bac û xerac lı ser wan neyê zêde kırın, çekên wan jı wan neyên sıtındın, dı warê wergirtına poşi, cıl û bergên Kurdan de azad bın. Hukûmeta Ecem van daxwazên biçûk lêbelê gırıng qebûl nekıriye. Esker bırme ser wan û Ecem şikiyane. Fermandarê beşa topçıyan Heyder Elixan hatiye kuştın. Dı nav xelkê de lı ser kuştına serbazan bı cûre cûre gotın belav bûne. Yeki dıgot; "sed serbaz hatme kuştın", yeki dın dıgot; "dused serbaz hatine kuştın." Hêviya xwe dıghandıne 500 serbazan. Hınekan ji dıgotın; "Qır ketiye navê û çol jı kuştıyan tji bûye." (20)

Hukûmet vê carê ji, her Kurdan dı dij de rakır û serihuldana Omerê muxtar şikest, jı ber gırıngiya wê hin ji, dı nav xelkê de behsa wê te kırın. (Bınêre; Çirokên Hesên Qızılci, Pêkeninên Geda)

AJARDANA TÊKOŞINA SİYASÎ DI NAVÇA MUKRİYAN DE

Dı salên nabena 1930 1937 an de, komeleke biçûk a siyasi dı navça Mukriyan de tê damezirandin. Bı şoreşa Agırî û Partiya Xoybûn re peywendi datine. Bı Kurdistanana Germîna re ji her bê peywendi namine. Pêşewa Qazi Muhemmedê Şehid, Şex Mehmûdê Sırilawa, Qazi Kaka Hemey Boka û Mele Ehmedê Fewzi damezrênerên vê komelê bûn. Mamoste Mele Ehmedê Fewzi, yek jı wan ronakbiran bû ku

dı Şerê Cihanê yê Yekem de çavên wi vebûye, hişyar bûye, taliya tama netewayeti û bîndesti ya Kurdên hejar tam kırıye, jı Sılemaniyê hatiye Mukriyan û dı romıkırın û hişyar kırına giyanê netewayeti de rolek wi ya bılınd hebûye. Mım-kun e yekem kes be, ku bı bir û baweriya Kurdayeti, xebat û têkoşinê dı Mukriyan de belav kırıbe.(21)

Armanca vê komelê ya esasi û heri giring, parastın û ber-pêş ve bırina zman û edeba Kurdi bûye. Kıtêb û rojnamên Kurdi, ku lı Kurdıstana Germin dıhatın belav kırıın, bıdest-xıstine û belav kırıne. Mele Ehmedê Fewzi grûbek tê gehan-diye, ku pişti rojan helbestvan û nıviskarên bı nav û deng dı nav wan de derketine.(22)

Hukûmeta diktator a Rıza Şah, her çend dı İran de hemû bir û baweriyên azadixwazi xemqandıbû û lı Kurdıstanê ji siyaseta Farıskırına Kurdan bı rêve dıbrı, lêbelê, qet bı tu awayi nedıkarı gırsên kedkarê xelkê bine çok û seri lı wan bıde tewandın. Ew sınıorên ku bı destê emperyalizmê lı ser xeritê dı navbera İran, Tırkiye û İraq de hatıbû kışandın û Kurdıstanê pê dabû perçe kırıın, qet tu cari jı aliyê xelkê Kurd ve nehat qebûlkırın û bı resmi nehat nas kırıın. Hemû kedkarên Kurd vi sınıorê han ê bı dest çebûyi dıdan bıne pi-yê xwe û peywendiya abori, kulturi û xızmayeti dı navbera vi mılı û mıle dın ê Kurdıstanê de hatiye meşandın

Her çıqas hukûmetên şovenist û kevnepereşt nehiştine ge-lê Kurd dı nav welatê xwe de bı serbesti hatın û çûna xwe bıde domandın, lê Kurdan şev bı nivê şevê, dı çiya, dol û çemên welatê xwe de hatın û çûna xwe kırıne û pêwendiyên xwe yen maddi û manewi dane berdeyam kırıın.

Dıjınên gelê Kurd hatın û çûna xelkê a nav welatê wi bı "qaçaxi" daye bınav kırıın. Belê! "Qaçaxan" bı çûn û hatına xwe lı vi mılı û wi mıle dın ê Kurdıstanê ve, xew yê

van sînorên suni danine; Îran, Tırkiye û Iraq heram kîrîne. Yê dest gîredayi qanûna sînor dî piyên xwe de perçiqandîne. "Qaçakçiyân", dî hatî û çûna Kurdîstana Germin de tenê cîl û cêw tîştên dî ên fîrotîne neanîne, belko bir û bawerîya Kurdayetî û tekoşîna siyasi jî anîne vi mîlê. Deng û behsên Kurdan jî bo dîbîstana Kurdi, xwendî û nivîsandî bî zmanê Kurdi, belav kîrîna rojname û kovarên Kurdi û car caran jî çapemeniyên Kurdan jî anîne Kustan (mebest; Kurdîstana Îranê ye, yanî zozan -N.M.).

"Oaçaxçî", ku jî aliyê dî ê Kurdîstanê vedîgerîyan; dî malan, çayxanan û mîzgeftan de, bûyera serihîldana Şêx Mehmûdê nemûr, serihîldana yekem a Barzan û behsên Kurdayetiyê jî xelkê re anîne. Behsen cinayet û gunehkariyên Tırkan jî xelkê re anîne, ku ka Tırkan çawa Kurdan jî welatê wan dîr xîstîne û seribûrî dî nav wan de kîrîne. Dî riya wan "qeçexçiyân" de, peywendîya manewî û bî taybetî ya siyasi jî dî navbera welatparezên Kurdîstana perçekîrî de hatiye damezîrandî. Bî tesadufî nebû, ku dî wan salan de Hukûmeta Pehlewi sîxurên Îranê hemû komkîrîbûn û lî Kurdîstanê belav kîrîbûn. Xelkê jî wan gelekî nas dîkîr û weha dîgotî: "Mîşk hatî." Dî wan peywendî û anîna çapemeniyên Kurdi jî bo Mahabad de rolek Mirza Huseynê Zêringeran "Fîrohar" (leqeba wî ye-N.M.) a bîlînd û bê hempa hebûye. Dî sala 1935 an de, civînek bî awakî dan û sîtendînek nehênî lî ser bahs, kar û barê siyasi û deng û bahsên Îran û cihan, dî nav hînek ronakbîrên navçaya Mukriyan de pêk hatiye.

"Dî salên 1934-35 an de, grûbek bî navê Mehemmedî, dî bî serokatiya merîveki ku nave wî Mûhemmed Xetîw bû, dî Mahabad de hatiye damezîrandî. Dî civînen xwe de behsa siyaseta xwe kîrîne, kitêb, rojname û tîştên Kurdi peyde

kırine û xwendine. Pıraniya beşdarên vê grûbê kedkar û jî çina bindest a cıvakê bûn. Pışt re 'Mûhemmed Xetiw' jî aliyê grûbek dın de, ku dewlemend û jî çina serdest a cıvakê bû hatiye kuştin." (23)

Dı salen nabena 1937 û 1939 an de Partiya Azadixwazê Kurdîstana İnan hat damezrandın. Her çend program û armanca vê partiyê bı nıvisandi nehatiye belav kırım, lêbelê, yekemin belavoka vê partiyê 'jı bo pıştewaniya hatına Orđuya Sor ya Sovyetê lı Kurdîstan û doza heqê Kurdan, jı bo doza rızgari û serbıxweyi ya Kurdîstan' jı vê dıde xuya kırım, ku rexıstınek wıha dı bın serokatıya Eziz Almanı yan Eziz Zendi dı Kurdîstan de hebıye." (24)

Sala 1937 an, Hukûmeta Rıza Şah lı gel Tırkiyê, Iraq û Afganistan peymana çepel a Sadabad grêda. Her çend armanc û mebesta bıngehın a wê peymana gemar jı bo sinorê Sovyet û dıji Yekıtiya Sovyet bû, lêbelê, bêgoman mesela serıbirına tevgera rızgarıxwazi ya Kurd jı yekek jı armanca Peymana Sadabad bûye.

Benda heftan a vê peymanê bı eşkera dıjıtiya wan dewletan lı hemberı tevgera rızgarıxwazi ya gelê Kurd nişan dıde. "Madde 1-7; her yek jı wan dewletên ku peymanê imza kırım lı ser xwe wezıfe dızanın, ku dor û berên sinorên xwe lı hember bûyer û tevgerên taqım û cıvaki yê grûbên çekdar, bergıri bê kırım lı hember damezrandına hemû cürê rexıstın û teşkilatên dın pêşıgıri bê kırım ku jı bo werankırına bınyatên mevcût an jı bo têkdana nizam û ewlekari ya welatên hevpeymanı yê dın -ser sinor an durtır- jı bo roxandına hukûmetên mlên dının." (25)

Pıştı pêkhatına gemara Sadabad hukûmeta İranê Kurdîstan xıste nav mengenê û dest avêt girtına xelkê.

Lı hemû navçên Kurdîstanê bı bahana girtına "qaçaxçı"

yan'' mirovên hati naskiri yên camêr, serekeşir, xwedan mulkû kesên bî şexsiyet dihat girtin bî aliyê xwarê Îran de dihat bîdûr xıstın û dî girtigehan de dihat girtin. Dî wan êrişan de Hukumeta Rıza Şah, hetta peyayên xwe ji paş de nedîda. Dî navça Piran de Merezê Muxtar û Seyid Hesen ê Qureysi, ku çekên dewletê dî destê wan de bûn û pê talan jî Eceman dibirin û Kurdan bî wan dişêlandin û dıkuştın, evan herduyan jî girt, Seyid Hesen şande Şiraz û Merezê Muxtar jî dî girtigeha Urmiyê de koça dawî kir.

Omerxanê Şıkaki, ku hemû wextan mirovê hukumetê bû, heta roxandina Hukumeta Pehlewi dî girtigeha Urmiyê de bû. Eli Axayê Hacı Êlxani, ku temami jiyana xwe dî bin xızmeta hukûmeta Ecem de derbaz kiribû, bî dest girêdayî dî kuçên Mahabad de gerandin û birin avêtin girtigehê. "Xu-ya bû ku sebebê girtina Eli Axa mêrkuji bû."

Bî kurti siyaseta hukûmeta şovenist a Rıza Şah helandin û nehiştina Kurdan gav bî gav nêzik dikir.

ŞERÊ CIHANÊ YÊ DUYEM Î ROXANDINA REJIMA PEHLEWÎ

Beri destpêka Şerê Cihanê yê Duyem î dî nav şer de, peywendiyek mezın a abori î kulturi ya hukûmeta İranê bî Almanya Hitler re hebû. Dî bazirganiya derveyî İran de, Almanya dî rêza yekem de bû. Muhendis î pisporên Almanan ku mijûliya wan her karê sixuri bû, dî temami bingehên sen'etên İran de destê wan hebû. Dî İranê de propagandên berrîh jî bo Almanan dihat kirin. Sala 1939 an Şerê Cihanê yê Duyem dî Avrûpa de saz bû. Dî destpêkê de hêviyek Hukûmeta Rıza Şah a gelek mezın bî biserketina Hitler he-

bû. Propagandan ji bo wi dîkr û dîgot; Hitler bînesasi Ariyan e û navê wi ji "Heyder"e.

Bî sazûna şer re hukûmeta Îranê tund û tûjitiya xwe hin kurtr kîr. Jendîrman belavokên hukûmetê dî gundan de dîgerand û dî belavokan de dîhat nîvîsandî ku kesê behsa şerê Avrûpa bîke tê ceza kîrîn. Xelk bî hîs û pîsan ketibûn, behsa şer dîkîrîn û dî asuwayê şerê cihanê de roxandîna rejîma dîktator û Pehlewî dîdîtin.

Hatîna Ordiya Sor û rîzgariya gelê Kurd a meha Îlona sala 1941 an : Dî rojek tav û havînê de çend firokên Sovyeta, dî sinorên Îran re derbas bûn, dî asîmanê hişîn û sayî yê Kurdistanê re derketî û yekemî car belavokên azadiyê bî zmanê Kurdi û Tîrki dî welat de belav kîrîn. Pîştî belav bûna van belavokan, Ordiya Şahînşahi, ku dî navbera 20 salî de wextê xwe bî lêdan û kuştîna xelkê derbaz kîrîbû û dî şêlandî û rûtkîrîna xelkê de mêraniya xwe perwerde kîrîbû(!) Çekên xwe avêt, bî ser û bînbû û nema.

Hejarê helbestvan lî ser bûyera hatîna wan firokan wiha dîbêje :

" Çî firoke mucessemeyî şadi – Kê tê da bû? Fîrişteyî azadi

Be bîlaw kîrdîmî du per aghi – Bu belaw erteşî Şahînşahi

Şa ke şêr bû le rawî mîskîna da – Dim ke mîşke le jêr Stalîn da" (26) *

* Çî firoke (teyare) sembola şadiyê – Ki tê de bû? Melekê azadiyê

Bî belavkîrîna du pel belavok – Bela wela bû ordiya Şahînşahi

Şah ku şer bû dî neçîra rebenan de – Mîndî ku mîşk e dî bînbû Stalîn de

Rutbe bîlîndên Ordîya Şahînşahi, ku singên wan bî madye û nişanan ve hatîbû tîje kîrîn, vê carê cilên jîmên ciwan lî xwe dîkîrîn û Kurdîstana bîrçî û paşdemayî dî ci de berdîdan û bî rev ber bî Tehranê ve dîçûn.

Berî Ordîya Sor bê Îranê, eskerê Îran lî Tebrîz û lî navça Culfayê, lî dîjî Culfaya Sovyet manevra dîkîrîn û guya jî bo piştewaniya Almanan bergîriya xwe amade dîkîrîn. Rojek fermandarê eskerê Îran dîçe Tebrîz û derdikeve ba Şabextî, ku fermandarê hemû eskerên şîmalê rojava bû.

Şabextî jî fermandar dîpîrse :

– Manewiyata esker çawa ye?

– Qurban, gelek xerab e. Eskerê Sovyetî jî aliyê me de tê ditîn. Trêna û kamyon her dî hatîna û çûne de ne, xwarîna, çek û pêywîstiyên wan bîcî tîna, eskerên me jî dî wan çiyayên bîlînd de roj hene ku ava vexwarîna jî bî destê wan nakeve.

Şabextî hêrs dibe, lê dîzîvîre û dîbêje :

– Xwe bêdeng bîke, ev axaftîna han çîne? Yê me Şah û Şahname me heye, yê wan çiyê wan heye? Yê wan çiyê wan heye?

Ew eskerên xwedî "Şah û Şahname" bûn, bî dîtîna fîrokan dîjîmîna banzdan û eskerên Sovyetî wan belav kîrîn û tîştê lî ser tîştêkî nema.

Wîsa lê hat, evser û serbazên ordîya Şahînşahi rutbên lî ser mîlên xwe jê dîkîrîn û tîvingên bîrîno bî nanekî dîgûherandîna û jî bo hewardîna xwe lî kunên (qulên) mîşkan dîgîriyan. Zarokên gelê Kurd bî mêr û bî merxasî, ketîna hemû şîwarên Kurdîstan, dest danîna ser çekana, warên eskerî kîrîn destê xwe û Kurdîstan jî esker, jendîrme û memûrên Hukûmeta reşe-tarî ya Rîza Şah paqîj kîrîn.

Ordîya Sor a Sovyetî ya vê azadîya han jî Kurdîstan re

ani, her wiha jî bo têkşikandîna faşizmê dî welatê Avrûpa ya rojhilat de jî çû û wan welatan jî bin pençên derebegî, diktatori û faşizmê rızgar kîr. Her jî ber vê, lî ser raya rejîma Îran a gemar û tîrsa mîrovên bî sal ên Kurd ku dî Şerê Yekem yê Cihanê de jî destê Qeyserê Rûs nerehet bûn; gîrsên kedkarên Kurdistan navê jendîrmê Rusya danibûn "Melayeketî Çavsor" (Fırışteyî Azadî-Melekên Azadîye -N.M.), "12 Suwarên xeybê". Hejar dî helbestek xwe de weha dibêje :

"Bîst salan le jêr çengalî Ecem
Nalandîn be sed derd û hemû xem
Kiwi bextman way girtîbû tem
Rûs necatî dam bû be fırıştem
Bijî Supayî Sor xoş bê çekçû das
Le jêr istîbîdad Kurdi kîrd xelas." *

Bî rasti Kurd rızgar bû. Jî Kurdan re xeberek hat. Zîncîrê koletiyê bîqetîne. Hew? azadîyê hîlkêşa û zend û bend jî bo têkoşîna xwe da jor.

DI KURDISTAN DE DU BÛYERÊN CUDÂ

Dî van deman de ku rejîma Rîza Şah hat roxandî, dî Kurdistan de jî ber hatîna Ordîya Sor azadî hatîbû hîlkîrîm, du bûyerên cuda-cuda bî hev re dî cîvaka Kurdewarî de serê

* Bîst salan dî bin pençê Ecem de
Em nalîyan bî sed derd û xem
Çiyaye bextê me girtîbû dûman û mij
Rûs mîn xelas kîr bû melekê mîn
Bijî Ordîya Sor, xweş bî çakûç û das
Jî ber zordestîyê Kurdan kîr xelas

xwe hîda.

A yekem; xeslet û kîrîmên eşîretan û şêlandin û zılma de-
rebegayeti. Ew kesên derebeg û xwedan mîlk, ku dî dema
diktatoriya Pehlewî de wek kûsîyan xwe kêşa bûn qalîkên
xwe û sitû li ber jendurman xwar kiribûn, xwe çekdar kirin
û dest avêtin şêlandin, talan û şeran, devê xwe xistin nava
devên hev.

Lî navça Urmîyê Zêroyê Herkî, li Şîno Hemzeyê Sîware,
li Lacan Resulê Xerapey û hînek axayên dîn, mal û tersên
Eceman talan dikirin û bîbûne sebebê vê, ku rojnamên Teh-
ran nivê Kurdan rebîr û talanker didan xuya kirin.

Lî navça Piranan, Piran çûn ser Seydayan û gundê Qelati
Mutawê talan kirin û çend kesan jî wan kuştin. Mangor jî
bo heyfa Seydayan, esker bîrîn ser Piranan û li ser tehdida
Rûsan bî ser hev de belav bûn. Dêbukrî, Şamat û Şerwêran
li dîji hev rabûn û jî hev kuştin. Mangor dihatin ser Mahabad
û dixwestin talanan bînin. Lî navça Bareh, Heme Reşîtxan
li ser handana Ingilîzan dest avêt alozi derêxistinê, Şehrê Ba-
neyê şewîrand û Seqîzê jî talan kir. Bî kurtî serekeşîret û
derebegên Kurd dî şûna jî wî wextê xweş û musait îstifade
bînin û jî bo rîzgari û serxwebûnê têkoşîn, rojên derbas
bûyî bî bira xwe binîn û dersek jê werbigrîn, ketin dîji hev
û jî hev kuştin û talanan kirin û hev û du xwarin.

Bûyera duyem jî eva han bû; tevgera rewşenbîrên Kurd û
burjuvazîyê biçûk ê bajêr, jî bo pêkanîna rêxistinêk sîyasî
û bîdestxistinê mafê sîyasî, netewayeti û rîzgariya gelê Kurd.

Hînek helbestvan û nivîskaran dest avêtin nivîsandina
helbestên welatparezî û handana xelkê jî bo têkoşînê.

Dî wan helbestan de rexne li axa û serekeşîretan digirtin,
zîlm û zora rejîma Pehlewî bî bir dînan, şîret û loman li
wan dikirin. Hînek jî melan jî dî vî wari de rolên girîng lîs-

tın.

Lı ba van herdu bûyeran, bûyerek dın ji hebû ku dı ronikırına bir û baweriya xelkê de tesirek wê ya mezin hebû. Pışti roxandına rejima Şah û paqjıkırına Kurdîstan jı esker û jendirmên Îranê, dı vi ml û mlên dın ê snorê Kurdîstanê de ji bend û asteng neman, riya jı bo çûn û hatına herdu beşên Kurdîstanê hat vekırın. Dı navbera Germin û Kustan (mebest; Kurdîstana Iraq û ya İran e -N.M.) de hatın û çuyin dest pê kı. Tacır û dukandarên Kurdîstana İran jı bo anina tışt-muştan dıçûne Hewlêr, Sılemaniyê, Kerkûk, Koyê û heta riya xwe bı Bexdayê ji dıxıstın. Bırayên Kurdîstana Germin bı serbesti lı bajarên Banê, Mahabad, Saqz, Boka, Şıno, Nexede, Urmê, Xanê û Serdeşt dıgeriyan, mır û malan dıkırin û tışt-muştên xwe dıfırotın. Jı bıli peywendiya abori, peywendiya manewi, kulturi û guhertına bir û bawariyê dı nav xelkê de belav û germ dıbû. Kıtêb, rojname û kovarên Kurdi jı Kurdîstana Germin dıhatın û her dı hewa de jı dest hev dıhat revandın, mırovên sıyasi û têkoşerên wi aliyê dıhatın vi mlı, lı gel rewşenbirên navça Mukriyan peywendı datanin.

SEFERA KURDAN BO YEKİTIYA SOVYET

Dı wê wextê de, jı bo ku bêserûberıyan dı Kurdîstanê de seri hılda bûn, Rûsan hınek serekeşıret û mırovên gıregır ên Kurdan bangi Bakuyê kırin. Dı sefera yekem de yê bang lı wan hatıbû kırin evên jêrinın :

Qazi Muhammed, Hacı Babe Şêx, Eli Axayê Debokri (Emir Eshed), Omerê Kurê Eli Axa, Mecitxanê Qerewêrani, Ebdullayê Mehmûd Axa, Reşid Begê Herki, Tahayê Herki,

Zero Beg, Hesênê Medewî, Hesên Telo, Musaxanê Zerza, Qerene Axayê Mameş, Kak Hemzeyê Neloz, Poşoyê Kurê Seyid Taha.

Her çend ev mêvanên han jî aliye karbidestên Komara Azerbeycana Sovyet bî germin hatin pêrgi kirin û dî warê yekiti, xebat û gihîştina armanca netewayeti ya Kurd de bahs û guftugo (muzakere) bî wan re hatin kirin, lêbelê, dî rastiya xwe de guherandinek wisa bî ser rewş û kirinên eşayiri de nani. Qerene Axayê Mameş heta mîr (pişt re jî kur û qebila wi) destên xwe jî xizmeta Eceman berneda û rewşa xwe ya dîji tevgera rızgarixwazi ya Kurd neguherand. Eli Axayê Haci Êlxani û kurên wi dî şûna beşdarbûna xizmeta Kurd de, xizmeta Hukûmeta Tehranê bijartin. Ebdullah Axayê Mehmûd Axa, bî awaki resmi bû bermayixwarê Hukûmeta Tehran û lî dîji tevgera Kurd sekî. Hukûmeta İran, ku dî Kurdistanê de desthilatiyek wê nema bû, vê carê jî ketibû dî riya Kurdên nokerên xwe re ciyê piyên xwe dî Kurdistan de bîke. Eli Axayê Haci Êlxani kire berpîrsiyarê bajarê Mahabad. Lêbelê, hîşyariya gîrsên gel û dijitiya eşiretan rê neda peyaye hukûmeta Tehran lî ser xelkê hakim be. Eli Axa jî berpîrsiyariyê hat xistin, kar û barê bajêr kete destê xelkê.

DAMEZIRANÛNA KOMELA JE-KAF (K.J.K.)*

Dî bin wan hoy û mercên wisa de, ku desthilat jî beri gelek salan bî vîr de jî bal Hukûmeta Tehran lî Kurdistan hatibû danin eskerên Rûs û Ingilîz hatibûn nav İran û Kurdistan jî dî wê rewşê de bûbû du beş û her beşek ketibû bin desthila-

* Komela Jiyanneweyê Kurdistan

ta ordiya yekeki jî wan herdu dewletan. Xwarê Kurdistan, jî Seqîz heta Kırmanşan Ordîya İngîliz tê de bû, esker û desthulata Îranê jî tê de mabû û rîya têkoşin, bîzav û xebata siyasî li ser Kurdan dabûne girtin. Eskerên İngîliz bi tevayî piştgiriya desthulata Îran dikir. Şimal û nawendê Kurdistan ketibû ber beşa Sovyet û rewşa têkoşina siyasî û rîzgari jî bo Kurdan pêk hatibû.

"Tevgera netewî ya Kurd dest pê kir. Ew ciyên ku eskerên İngîliz tê de bûn, di wan navçan de desthulata İngîliz alîkariya Hukûmeta Îranê dikir. Rîya têkoşina kedkaran digirt û bi hemû awayî tevgerên demokratîk jî holê radikir. Di muntiqên şimal de, ku Ordîya Sor tê de bû, girsên gel dest bi tevgera demokratîk kirin. Eskerên Sovyetî di wan navçan de dest nedîda kar û barên hundurî welat, lêbelê, rê jî nedîda, ku Hukûmeta Îran tevgera xelkê jî holê ji rake. Her wek ku Stalin gotiye : "Bi tevayî mafê netewan a desthulati heye jî bo rêvebirina jiyana xwe bi xwe. Ew xwedan mafin ku li gora daxwaza xwe kar û barên xwe damezrinin." (27)

Di meha Îlona sala 1942 an de, rewşenbîr û burjuvaziyên biçûk ên Mahabadê Komela Je-Kaf (Komela Jiyaneweyê Kurd) damezrandin. Di damezrandina Komela Je-Kaf de rolek Mir Hac nûnerê Partiya Hiwa jî Kurdistanê Germin a girîng hebûye. Ew kesên ku damezrenêrên Komela Je-Kaf hatine nas kirin evên hînin : Huseynê Zêregeran (Firoher), Ebdurrehmanê Zebîhî, Sîddîqê Heyderî, Qasîmê Qadîrî, Ebdurrehmanê Îmami, Elî Mehmûd, Ebdulqadîrê Muderrîsî, Mehemedê Nanewazade, Mele Ebdullayê Dawudî, Necmeddînê Tewhîdî, Mehemmedê Eshabî, Mehemmedê Yahu, Ebdurrehmanê Keyanî.

Komela Je-Kaf, her çened xwediyê destûr û proqramek

roni, rêk û pêk û zanisti nebû, lêbelê, jî ber ku lî ser bingeha rîzgariya welatparezi û netewayeti hatibû damezirandin û her wiha jî ber sebebê bî awaki têkoşani û xebat kîrîna dî karê gelek bî lez dî nav kûraya cîvaka Kurdevarî ya tiyê (ti bûyi) azadiyê de berfireh bibe û pêşengiyê jê re bike.

Kesê ku dixwest bibe endamê komelê, destmêj pê dîdan girtin û dîbîrîna odek an ciyek bî tenha. Ew kes gava ku çavên wî bî Qur'ana pîroz, ala sê rengin a Kurdistanê û şûrê rût dîket saw pê dîgirt û bî bir û baweriyek berz û giyanek pak û dîlsozi sond dixwar û bî hemû hêz û mecala xwe ve dî wê riyê de têdikoşa. Sîr û nehênîyên komelê dîparast. Dî teşkilatên komelê de, tenê sê kesan hev nas dîkîrîn. Dî berfirehbûna komelê de rolek feqî û melan a girîng hebû.

Komela Je-Kaf giyanê netewayeti dî bir, huş û dilê xelkê de dîcoland û bî hêz dîkir. Helbestvan û nivîskarên Kurd bî hemû awayî dînvîsandî û bî helbestên millî xelkê jî bo yekîti u têkoşîna han dîdan, nebûna desthilatdari û dest-dirêjîya jendîrman û hukûmeta Tehranê bî bira xelkê dîanîn, zanebûna xelkê zêde dîkîrîn û pêş de dîbîrîn.

Dî demek kurt de, Komela Je-Kaf jî sînor derbas bû û dî Kurdistanê Germin de liqeq damezirand. Lî Sîlemaniye liqê komelê bî awaki lez ciyê xwe girt û berfireh bû, cîwan û rewşenbîr dîbûne endamê komelê. Liqê komelê yê Kîrmanşan dest avête têkoşîna û dî navçê xwarê yê Kurdistanê de pêşengiyê dîkir

Têkoşîna Komela Je-Kaf tenê dî Kurdistanê Îranê de nebû, armanc û daxwaza komelê ku jî bo xwe dabû diyar kîrîna, pêwîstî bî reh avêtin û belav bûna çiq û şaxan hebû. Komela Je-Kaf dî hejmarê yekemîn a Kovara Nîştîman de, armanca xwe bî vi awayî dabû diyar kîrîna : "Komela Je-Kaf, bî hemû hêzên xwe ve têdikoşe ta zincîrê ni-

rê koletî û bîndestiyê jî stuyê netewa Kurd rake Kurdistan iro ya perçe kirî Kurdistanek mezin û rêk û pêk pêkbine, ku her Kurdek bî serbestî tê de bîji." (28)

Eşkeraye ku jî bo pêkanîna armancek wiha berz û piroz, hewce bû li gel beşên din ên Kurdistanê û li gel têkoşerên Kurd ên di hemû perçên Kurdistanê yên din de peywendî bê danin. Rê, tektîk û stratejîya xebatê, têkoşin û hevkarîyê bihata diyar kîrî. Jî bo vê armancê meha heftan a sala 1944 an li Çiyayê Dalenper, nûnerên tevgera Kurdên herse beşên Kurdistanê dîcîvî. Di vê cîvînê de Qazî Mela Wehab jî aliyê Kurdên Tirkîyê de, Şêx Ebdullahê Zînoyê jî aliyê Kurdîstana Iraqê de û Qasîmê Qedîrî jî aliyê Komela Je-Kaf de beşdarî dîke. Di wê cîvînê de peymanek tê girêdan, ku bî navê Peymana Sê Sînor tê binav kîrî û naskîrî. Li gora vê peymanê, Kurd dê bî gîyanî û bî maldarî, (maddî û manewî) yarmetîya hev û du bîkîrî." (29)

Lî ser vê peyman û cîvînê Hesên Arfa, serokê yekemî û Konseyaya Eşkerê Îran weha dîvîse : "Di cîvîna perpirsiyarên Kurdên Îran, Iraq, Tirkîyê û Sûriyê de, li wî warê ku sînorê sê welatan digîhîje hev, jî bo pêkanîna Kurdistanek mezin biryar gîrtî, ev cîvîn bî navê Peymana Sê Sînor tê naskîrî." (30)

Derveyî vê di wextê şerê Barzan de, Komela Je-Kaf bî Mele Mustefa Barzanî re peywendî datîne û di namekê de piştî pirozbahî û eşkera kîrîna piştewaniyê, van pîrsiyarên han jî Mele Mustefa dîke :

"Armanca şoreşa we çîye? Hûn daxwaza azadiya Kurdistanê Iraqî dîkî û an azadiya Kurdistanê mezin hemû û zîmînen zenna Kurdistanê Tirkîyê jî?"

4) Rewşa we di siyaseta ecnebi di Iraqê de çîye? Eger

rojên bê n hûn jî aliyê van siyasetan bê n tehdit kîrîn an îk-
na kîrîn, dê hûn şoreşê bîdî n sekînan dî n an dê hûn xwe bî
xwe bîdomînî n?

5) Nêrîna me ewe, ku şoreşa we ya muqaddes şîkîlek ge-
lemperi bîgre, yanî; hûn daxwaza azad kîrîna hemû Kurdîs-
tanê bîkî n û jî bo vê jî hewceye hemû Kurdên cîhanê yê n
hîşyar, alîkariyê jî we re bîkî n. Ê dî bî n serokîtiya we de es-
kerekî Kurdî ku jî hemû Kurdan pêkhati bê tenzîm kîrî n. Jî
bo vê jî, hewceye jî bo amade kîrîna hazîriya pêkanîna kong-
rê, dî hâlî hazîr de, jî heelîntî îstîşara we u heyeta îstîşare ya
me ve pêk bê, jî bo vê kongrê cî û wext kîşî bîbe, çî lî erda
Iraq û çî jî lî erda Kurdîstana Îranê. Dî vê kongrê de hemû
kesên ku xwe Kurd dîzanî n bî awakî eşkera millî bê n hel-
bîjartî n û jî aliyê me tevan de bê îmza kîrî n û dî vê kongrê
de nizama eskerî ya Kurd bê danî n, wezîfê n hemû aliyên
şoreşa millî bê n tayî n kîrî n.

6) Pêwîste hûn rewşa partîya xwe lî gel rewşa dijîmî n û
rewşa eşayîrê n Kurdên Iraq lî hemberê we jî me re bî awakî
berfîreh bî weqt bîdî n xuya kîrî n.

7) Jî bo azadbûna Kurdan, bêgoman hewceye siyasetek
yek jî dewletê n mezî n lî gel me be, bî raya me ev dewleta
han dewleta Sovyetê ye. Raya we dî vî wari de çîye? Jî ber
ku, nabe em heta hetayî bê teref bîmî nî n lî hember hemu
dewletan.

8) Jî tevan gîringîr pêwîste bî awakî zûtîrî n dî xusûsa
Îngîlîzan de hûn nêrînê n xwe jî me re bîdî n diyar kîrî n, ka
raya Îngîlîzan lî hemberî şoreşa we û goft û goyê n wan lî
gel we çîne? Jî ber ku, em dîzanî n ne mumkûne ku Îngîlîz
lî hember vê şoreşê bê eleqe bîmî nî n.

9) Hûn mîrovekî mezî n î azadîperestî n, qet nabe bes jî jî
bo eşîreta xwe dijîtiya zîlmê bîkî n -Kurdên Îranê bî gîya-

na bıratıya Kurdıtiyê gelek hez dıkın ku hûn bı serkevın bı çı awayı dıbe bıra bıbe- û amadeye jı bo yarmetiya we, lı gora destdana rewşa siyasete welatê me. Ê ev pirsên han ku em dıkın, armanca me eve, ku temina yarmetiye gelek mezin jı we re bıkın û hereketa we bıkın hereketek milli, gelemperi ta ku dı tarixê de ev iftixariya han jı bo we bê tescil kırn. Jı aliyê heelinti Şurayı A-X' *, **

*"Bwa'si sewreyi êwe çıye? Aya idiyayı azadi Kurdistani Iraq deken weya xwud azadi hemû Kurdistani gêti we zımmen Kurdistani Tırkiya?

4) Mewqufi êwe beranber siyaseti ecnebi le Iraq da çıye we eger hatû le teref em siyasete tehîd weyaxut eqna kırn sewre rawestênın weyaxud dewam dıken?

5) Rayi ême eweye ke sewreyi muqeddesi êwe nawêki umûmi werbıgrê yani idiyayı azad kırdını hemû Kurdistan bıken we bı eme debê hemû Kurdi gêti be mışûre, te'awıntan le gel bıka. We jêr qiyedeyi ewe leşkereki Kurdi le hemû Kurdi geti tenzim bıkrê. Bo emeş debê amadekın bo hazır bûn le eqdi mutemerek le halî hazır le êwe we heelinti ıstışare êwe heyeti ıstışareyi ême tenzim bıkrê we cige û zaman teyin bıkrê bo em mutemere çı lı erdi Iraq çı le erdi Kurdistani İran lem mutemerê da hemû mutalbi Kurdi be şekli be canki milli te'yin dıkrê we le teref hemû man imza dekrê we lem mutemere da nizami eskeri Kurdi teyin dekrê wacıbatı hemû layeke le sewreyi milli teyin dekrê.

6) Pêwiste mewqufi hızbı xotan le gel mewqufi hızbı dij-mın bo man mufesselen û be weqıt teyin bıfermo le gel mewqufi eşairi Kurdi Iraq beramber be êwe.

7) Bo azadbûni Kurdi teb'en debê siyasetiyeke le duweli mu'ezzeme le gel man bê, be rayi ême em dewlete dewleti Şurewi ye. Rayi êwe bem xususewe çıye? Çünke nabe ele-

Gelek mîxabin belgên nîvisandi yê n Komela Je-Kaf dî dest de nînin. Lê belê, dî wan daxwazen ku Komelê daye Wezîrê Rawejekêri (istîşarê-şewr) yê Hukumeta Tehranê Xelîttayî ciyekî armanc û programa Komela Je-Kaf jî bo me ronî dibe. Bî kurtî daxwaz bî vî awayî ne:

" 1) Jî aliyê hukûmeta Îranê zmanê Kurdi bî resmî bê nasîrî, jî bo navçên Kurdistanê, ku hejmara danîştîwanên wê jî 3 milyon zêdetirê.

2) Zmanê Kurdi bibe zmanê xwendî, rêvebirî û dadgehî hiyad bin le gel hemû dewletan.

8) Le hemûyî muhimtir pêwîste be sureteki muste'ecel îştîhadî xwutan beyan bîken be xusûsî rayî Ingîlîz beramber be sewreyî êwe we guft û goyan le gel êwe çîye? Çûnke ême ezanîn be te'aliq nabe Ingîlîz lem sewreye da bê dexl be.

9) Êwe zeimeki azadperest in, hiç nebê mukafeheyî zulm eken bo eşîretî xotan -we Kurdi Îran be ruhi bîrayetî Kurdayetî zor îştîyaqî heye bo mewafiqbûnî ewe bî herçî new'i-yek be- we amadeye bo yarmetî êwe be goreyî musamaheyî zurufî siyaseta memleketman we ke em sualane eken meqsud man ewe ye, ke temînî yarmetiyekî zor gewre bo êwe bîken we hereketî êwe bîkeyne hereketî millî, umûmî ta ku le tarîx da em fexre bo êwe tescîl bîkre. le layen - heelntî Şuray A-X"

** Vê nama han bî çî awayî hatiye nîvisandî, bî bêdest lêdan mî nî vîr pêşkêş kîrîye, jî bîlî çend rêzên serî ku ew jî ez tê negihîştî, jî ber ku baş nedîhat xwendî û tenê pîrozbahî bûn.

Şîweya nîvisandî û naveroka namê, ku dî radeya xwendewarî û Kurdîzanyê de nîvisana namek dîde nîşandan.

dı Kurdistan de.

3) Memûrên Kurdistanê hemû Kurd bın.

4) Ew bacên (vergi-zekat) dı Kurdistan de tên berhev kirin, diwê li Kurdistan ji bo durust kirina nexweşxane, dibistan û avakirina Kurdistan bên bikar anin ne ji bo xemlandina Tehran.

5) Dı parlamento yê de behsa van daxwazan bê kirin û qanûnek dı derheqê vê de bê derexistin, ji bo ku Kurd dilrehet bin.

6) Ev daxwazên me yên destpêkê ne. Lêbelê, Komela me Je-Kaf baweriyek wê ya tevayî li ser wê heye, ku tayin kirina qedera xwe bî destê xwe, mafek tebiî ye ji bo hemû neteweyan. Ji ber vê pêwîste dawîya xelas bûna Şerê Cihanê yê Duyem ji aliyê we de muzakere bê kirin. Ê qet şika me tê de nîne ku Kurdan, rojên xwe yên bîn bî destê xwe de bernedane.

7) Komele van daxwazên xwe belav dike û di de zamin ku neteweyê Kurd ku çarenvîsa xwe bî hukûmeta Îranê re girêdabû, vê carê Îranê wek ciranek baş û bî qedir dê nasbike." (31)

Kelîma "hehlnti" ku dı du ciyan de hatiye, xuya nîne ka çi ye. Mumkûn e ku rûmuzek xwedi be, lê ger ku rûmuz ji bibe, xuya nîne Mele Mustefa tê gihîştibe, ji ber ku imza ji vekirî nîne û nayê xwendin. "Şari A-X" kîfş nîne çiyê. Dı nîvîsandîna de kelîme û zarava Kurdistanana Germin û hînek caran ji ya Kurdistanana Îranê tê de heye. Bî tevayî di de xuya kirin ku name ji aliyê Kurdistanana Îranê hatiye nîvîsandin. Tîştêk ditir dı ve namê de dikeve ber çavan, li ser siyaseta Komelê dı Kurdistan de û dı Kurdistanê de bûyîna şoreşekê de, her bî vi awayî dı diji Ingilîzan de paktana Sovyet e-Nîviskar.

Wek dı van daxwazan de ji derdikeve, Komela Je-Kaf mesela tayin kırım qedera xwe bı destê xwe wek stratejiya xwe ye diyar kırım û behs kırına vê meselê hıştiye jı bo dawiya Şerê Cihanê yê Duyem. Bı wan hêviyên ku dawiya şer bı têkçûna dêwa faşizmê, gelên bındest azad bın û gelê Kurd ji çarenvîsa xwe bı destê xwe deyne. Komela Je-Kaf, van daxwazên xwe wek taktik jı bo qonaxa destpêka şer aniye holê.

MAQBUZÊN QEND Ê ŞEKİR

Komela Je-Kaf, bı aktîfî bir û bawerîya Kurdayetî û giyanawelatpareziyê dı Kurdistan de belav dıkr û jı bo yekitiya xebatê bang lı komên xelkê dıkr.

Serekeşîret û derebegên Kurd ji pehin, şeqam û behtiramiyên jendırman, girtigeha Qesra Qacar û jêrdesti jı bira wan çûbû û bı dızı lı gel kesên Hukûmeta İranê, ku hin dı Azerbeycan û Sinê de mabûn, peywendi datamin û carek dın amadeyiya xwe jı bo nokeriya Hukûmeta İranê radıgıhandın. Rejima İranê ku jı kevın de cısn û rûçıkê derebegên Kurd dınasi, biryar da ku bı makbûz qend û şekır bıde Kurdistan. Lêbelê, ew qend û şekırê ku guya hewce bû bıdaya xelkê Kurdistanê, dıda xwedan mılkan. Derebeg û kesên xwedi mülk ên Kurd jı bo sitandına qend û şekır, jı bo xwe kırıbûn wek wezîfeki, ku navên çiya, dol, çem û ciyên xalî yên Kurdistanê wek navên avayî û gund dıdan nıvisandın, nufûsên mırî û zındiyên feqir û hejarên gundiyan berhev dıkrın û pê mekbûzan dıstendın.

Hukûmeta Tehranê, baş dızanî ku ev gund û avayiyên han lı Kurdistanê nının û hejmaraya xelkê Kurdistan hunde nıne, lêbelê, dıxwest wan bı qend û şekıran bıxerıqıne û bı xwe ve grêbıde.

Helbestvan û nviskarên welatparez ku pîraniya wan li der û dora Komela Je-Kaf kom bûbûn, daxwaz û kîrînên derebeg û serekeşîretên Kurdan ifşa û ruswa dîkîrîn.

Helbestên Bayiz û yê Bapirê Hejar dî vi wari de heya jî derebegan re nehiştibûn.

Dî nav ronahiyê de rakeve Fani, ku bî xwe jî jî eşîra Pîşder bû, dî bestek helbesta xwe de wîha dibejê :

"Qîseykîm dê te ser zari delêm bîlêm û nawêrîm
Le basî xan û reftari delêm bîlêm û nawêrîm." *

Evê deste helbestê jî Komelê re şandibû jî bo ku dî Nîştîman de çap bike. Dî piştî van bûyeran de helbestvanê mezin ê Kurd Hêmin dest pêkirîye jî bo piştewaniya Komelê bî awaki eşkera gotîye :

Heçî ke bête ser zarîm	Emîn delêm û bê bakîm
Eger çî bêkes û zarîm	Emîn delêm û bê bakîm
Ewey axa ye bê kar e	Cebûn û qels û lasar e
Dîzi w rêgirtîni kar e	Emîn delêm û bê bakîm
Ewende gêj û bê hûşîn	Heya namûsi defroşîn
Le bo azadi nakoşîn	Emîn delêm û bê bakîm
Xudayî axawetan qende	le bo qendîn hemû bende
Be hali wan dekîm xende	Emîn delêm û bê bakîm
Eweney êste serdar in	Cefa cûn û stemkar in
Xulamî pûl û dinar in	Emîn delêm û bê bakîm
Be şew to roj deken	tekbîr Çî mulkeki bîken dagîr
Çî damawek bîken yexsir	Emîn delêm û bê bakîm
Le ber zulm û cefay wane	Weten yekpare wêrane
Hezar xwuzgem be bigane	Emîn delêm û bê bakîm
Le şerm û şûreyî mîrdîm	Be xom mîn ger bîlêm Kurd in

* "Gotînek tê ser devê mîn dîkîm bêjîm newêrîm

Lî ser xan û kîrînên wî dîkîm bêjîm newêrîm

Ke axa abroyi bîrdim Emin delêm û bê bakim *
Dî kovara Niştîman organa Komela Je-Kaf de, beste helbes-
tek dîn belav bûye ku gelek bî eşkera derebegan ruswa kî-
riye.

"Mîlletek hen le nêw me eşîret
Xo be xo şêr le xeyre bê xîret
Her ke Turki gotî : "çekin dalî"
Kune mîşkê le wan niye xalî **

Kîfşê xwedan mîlkên wîsa jî hebûne, ku bûbûne endamê

* Her çiyê be ser zarê mîn / Ewê dîbêjîm û natîrsîm/
Heke bêkes û bî zarîn bîm jî / E wê dîbêjîm natîrsîm / E
wê axa ye bê kar e / Tîrsunek, qels û serserî ye / Dîzî û
rêbîrî kare wî ye / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Ew qas gêj û
bê hîşîn / Heya namusê dîfroşîn / Jî bo azadiyê tênaqoşîn/
E wê debêjîm û natîrsîm / Xwudayê axayên we qend e / Jî
bo qendê ye hemû bûne kole / Ez bî halê wan dîkenîm / E
wê dîbêjîm û natîrsîm / Yê nîha serdar î / Zulûmdar û sî-
temkar î / Xulamê pûl û dinar î / E wê dîbêjîm û natîrsîm/
Dî şev heta rojê tekbîran tînnî / Çî mîlkê ku dest bîdîm ser/
Çî belengazên ku bîkîm êsîr / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Jî
ber zîlm u cefa wan e / Weten seranser wêran e / Hezar xwe-
zî bî bêgane (biyanîyan) / E wê dîbêjîm û natîrsîm / Jî fedî
û heyâ mîrîm / Bî xwe ku bêjîm ez Kurdîm / Pîştî ku axa
ava ruyê mîn şuşt (nema jê fedî dîkîm) / E wê dîbêjîm û na-
tîrsîm.

** Qewmek heyê dî nav me de

Xwe bî xwe şêr lê jî xeyrî re bê xîret

Ku Tîrkeki jê re got : " çekîm dalî" (çek arabânî – bî-
pengîze here)

Qula mîşkan jî wan xalî nabe

Komela Je-Kaf û bî hemû awayî dî binê xızmeta gel û welat de bûne, bî tving, hesp û suwarên xwe ve hêzên Komelê yên kar bıcı anîne bûne. Kak Seidê Qupî yek jî wan mîrovên camêr û aza bû, ku bî 8-9 suwarên xwe yên xwarin û wergirtin li ser wan bûn, tvingên xwe girtibûn, bî şev û roj dî bin xızmeta Komelê û welat de bûn.

Kak Muhammedê Serokani (Hemedê Qadiri) ku dî Komara Kurdistan de jî ber berpîrsiyariya xwe ya ordiyê madalya qehremaniyê wergirt, temami jiyana xwe jî bo berfireh bûna kar û barên Komelê amade kiribû. Kak Hemed heta mîr ji her bî ax û kesera azadiya Kurdistan û rızgariya gelê Kurd vê jiyana xwe borand. Gelek car kete nav derbederi, zindan, işkence û gelek bela hatin serî. Sed iftira û tuhmetên narewa jî bo wî hatin kirin. Jî bo gunehkırına têkoşina siyasi, hetta bira û malbata wî ji alikariyê pê re nedikirin. Lêbelê, Kak Hemed, ku wek serokê "Kapitan Qadiri" (Qadriye berpîrsiyarê ordiyê - N.M.) hatibû naskirin, heta mırına xwe li ser riya azadixwazî, Kurdayetî ya pêşkewtixwaz û li ser riya sosyalizmê wefadar ma. Kak Hemed wextê mırına xwe weha got : "Jî zarok û dostên min re bêjin, ez wek Kurdek jî bo azadiya Kurdistan jiyam. Ez komunist bûm, vê riya han riya rızgariya gelê xwe dızanum. Ew ji bira weha bijin."

Kak Hemedê Qadiri dî wan wextan de ku xan û derebegên Kurd jî bo mekbûzên qend û şekır milên xwe dıdan şikandin, bî navê "Cengi" beste helbestek belav kiribû, ku çend xetên wî dî bira min de maye, jî bo biranina vî têkoşer û havriyê berêz, ez dî vır de belav dikim :

"Kurde heste, pişt bî beste, rameweste, tund biro
Wextî işe, danenişe, deste ejno rence rû
Tu dezani milleti Cû eslî û nijadi çibû
Çon rema ye tu zelîl bi w milleti Cû serbexo

Gerçi mejûnûs denûsın mulleti Kurdi reşid
 Mın delém kêmtr le Cû ne xan û axa bê dırow
 Niştıman dayiki me bû gayan û axa çi nagût
 Moşê ger dayki bigên carek delê ey daye ro
 Gerçi xoşixane "Cengi" xani wa be ziyad nebê
 Dujmını me şew bêdar e ême nustuwin nime ro *

BÛYERA QEREQOLA MAHABADÊ

Dı despêka sala 1943 an de, hebûn û nişana Hukûmeta Tehran lı bajarê Mahabad tenê qerekolek mabû, ku 10-15 polisên Ecem tê de mabûn û qet hukmekı wan tunebû jı bılı raporın bırdın û fêşadiyan bıkın. Desthılat û kar û barên bajêr û yêner der û doran ku dıhat kırıın, dı destê Komela Jekaf de bû. Dı wê wextê de General Hoşmend Efşar ku fermandeyê eskerên rojavayê İnan bû, jı bo sertêdaniyê tê bajarê Mahabad. Lêbelê, komên xelkê bı xwenişandan û bı kevır avêtinan pêrgiyi wi hatın. Generalê navê wi derbas bû nekari lı Mahabad bımıne, bı piroziyekê lez kır û Mahabad lı ci huşt û çû.

* Geli Kurd şûr, xwe hılke, rameweste xurt bımeş / Wextê iş e, runenê, dest bı nasır (dest qusiyayi) ê rence rû (ru bı ked) / Tu zani mıletê Cihû esl û koka wi çıbû / Çewa rewa ye tu zelil (bındest) bı, Mıletê Cihû serbıxwe / Gerçi mêmjûnûs dınûsın ku mıletê Kurd (raide) gıhaştı ye / Ez dıbêm ku xan û axa jı cihûya jı xerabtr (kêmtr) in bê derew / Niştıman diya me bû tê gan axayan tışteki negot / Ku careki jı dı dayika Moşê bigên, dıbê wax dayika mın çû / Gerçi xweşxane "Cengi" ciyê wıha zêde nebe / Dıjımınê me nivê şevê lı piyaye (hişyar e) em razane nivero

Dı meha Gulana wê salê de cıvînek mezın a xelkê jı bo guhdari kırına axaftına Ezizxanê Kırmanc, lı nêziki meydana Çarçıra pêk hat. Ezizxan yekek jı azayê Begzadê û mirovek zana, pêşkevîxwaz û demokrat bû. Hin dı wê wextê de zeviyên xwe lı gundiye n xwe belav kırıbû. Ezizxan lı ser diroka zman û edeba Kurd dest bı axaftına xwe dıke, giyanê xelk han dıde û pışt re radıgehine dıbêje, ku pêwiste şûnewarê Hukûmeta Tehran dı Kurdistan de bê hılanın. Dozê jı xelkê dıke, ku qereqolê rakın. Xelk lı ser axaftına Ezizxan dıherıkın û ber bı qereqolê ve dıkevın rê. Polisên Ecem, ku dı qereqolê de bûn gule berdıdın xelkê û Ebdullahê Mine Xalınd jı ber gulê polisan tê kuştın. Êdı xelk êriş dıbe ser qereqolê û çend polis tên kuştın, hınek tên gırtın û dawiyê şûnewarê desthılanda Hukûmeta İranê ya çendın salan jı Mahabad tê paqjıkrın.

Bûyer û serpehatiyên Kurdistan, her jı aliyê biyani û neyarên Kurdan ve hatıne nıvisandın. Du kesan lı ser tevgera salên nabêna 1941-1946 i ya Kurdistanı İnanê nıvisine. Yek Hesên Arfa yê serokê yekem ê Konseya Ordıya İnan û yê dın jı William Aegleton Amerıkayı ye.

Hesên Arfa, ku bı xwe serokê Konseya Ordıyê bûye, dı vi wari de weha dınvise : "Dı meha Gulana 1943 an de hınek jı xelkê Mahabade, jı bo çek sıdendına qereqola polisan êriş kırıın. Pıştı demekê dın bı ser de teqandın, qereqolê wêran kırıın û hınek polisan kuştın. Bı vi awayı, nişana desthılanda İnanê ya dawiyê lı Mahabad jı holê rakırıın."(33)

Belê, ka em bızanın ê Amerıkayı dı vi wari de çı dınvise? Willıyam Aegleton dı destpêkê de bı vi awayı dınvise : "Wextê Komara Kurdistan tşk çû, Kurdan tev sened, belge û nıvisandınan jı holê rakırıın. Dı aliki dın jı karbıdestên İnan nexwestın biranınên tal ên wê qereqolê bı hemû

awayi jı bo zındiyan bı mine." Lêbelê, her dı vi hali de ji Aegleton lı ser qereqola polisan weha dıwıse : 'Mesela qend û şekır bû sebebê wê, ku axırın nişana dewleta İran lı Mahabad ku ew qereqol bû, dı meha Gulana sala 1943 an de, jı bajêr hat rakırın. Wê wextê pıraniya xelkê û bı taybeti memûrên idara dewletê ji, wextê gırtına qend û şekır, hezar hılan dıkırın. Wek minaki, nufûsa mıriyan nedıhat xera kırım û par jı wan dıhat sitendın. Bı navê ew gundên ku her nebûn, şekır û qend dıhatın sitendın. Wê dema ku wextê şer bû, welat têk çûbû. İdara दौरa nufûsê nedıkarı vi karê han bı rê bıbe.

Dûr û dırêj ajotına van karan, bû sebebê bêçaretıya hukûmeta merkezi ku çawa bı vi awayi xelk zêde kırıye. Yekemin karê dewletê ew bû, ku hejmara tevayı ya xelkê bajêr û gundên navçê amade bıke û pêşkêşı qereqolê bıke. Ev karê hat kırım û hejmar jı qereqola Mahabadê re hat dayın, bêgoman van belgan pıraniya xelkê xıste xeteriyê. Jı ber vê yekê pıranıyek jı xelkê yên dıvê wan ketıbû dafıkê bıryar dan jı bo çûna ser qereqolê û ewan nıvisandınan derêxın der ve.

Rojek pıştı nıvro pıştı qedandına kar hınek jı xelkê Mahabad lı Meydana Çarçıra kombûn, da ku guh bıdın axaftına Ezızxan ku behsa mesela millı dıkar. Pışt re bıryar dan ku Ebdullahê Mine Xalınd bışının qereqolê û wan hejmartınan bine. Ev mırovê han çû qereqolê, lêbelê, ket ber çend gulan ku bı xeleti jı qereqolê hatıbûn avêtın. Ev karê han bû sebebê ku êrış bıbın ser qereqolê, ku zerarek gelek mezın bû. Heft polisên Tırkên Azerbeycanı hat kuştın."(34)

William Aegleton beyi ku behsa çavkaniyeki bıke û an jı bo axaftınê belgeyek bine, bı awaki hêsan bı serê qelesa xwe dıxwaze rastiye berevaji bıke û xebata rewa ya xalkê,

b1 qend û şekır dıde naskırın, ku qet kedkarên Kurd negır-
 tın û tam nekırın. Gelek eşkeraye ku qend û şekır, derebeg
 û serekeşiretan dıgirtın û welatê xwe pê difrotın. Hinek ta-
 cır û karbêdestên Mahabad ji dı vê xwefiroşiyê de şırık bûn.
 Aegleton b1 xwe dınvise ku ne lı Kurdıstan bûye, vê ca ku
 kijan Kurdê helalzade derewan jê re aniye û nexwestiye
 dı kîtêba wi de navê wi derbas bibe.

TIYATROYA DAYKI NIŞTIMAN

Dı destpêka sala 1945 an de, Komela Je-Kaf, Tiyatroya
 Dayki Niştıman (Dayikniştıman) pêk ani. Ev tiyatroya han,
 ku yekemin tiyatroya huneri ya serkevtına Kurdi bû, dı
 hemû navçên azadkırı yê Kurdıstan de, jı bal gelek komên
 xelkê ve b1 germin pêşwazi lê hat kırım. Tiyatroya Dayki
 Niştıman, ku rezili, jêdesti û dagır kırına Kurd û Kurdi-
 stan b1 bir dıxıst û gırêdana Peymana Sadabad nişan dıda û
 pişt re rola gel dıxıst ber çavan û b1 şûr zincirê koleti û kole-
 dariyê jı dest û pençe Dayki Niştıman perçe perçe dıkr û
 azadiya wê . distend, xelk b1 carek pê geş û coş dıbû û giya-
 né taybeti dı dilê xelk û komel de pêl dıda.

Dı nav nûrê de rakeve Nehri, b1 wi dengê xwe yê xweş ê
 b1 hewayê taybeti ve helbesta han dıxwend û b1 yek cari xelk
 dıketın gırine û bındestiya xwe b1 bir dıanin :

Le rojnameyi diwari ke çı medari çerxi şefturi

Denuse tali'i Kurd kewte borci mewci deycûri

Le ber bi fikr û iqdami ruesayi eşayır bû

Ke roji Kurd mubeddel bû be tariki w deycori

Bıra biri çırayeki b1ken tarıke şew da dê

Qiyameki b1ken ta firsete b1keyn be cumhuri *

* Lı rojnama diwarê....

Belê, ev helbesta han, taybeti Huseynê Mehemed Axayê birayê Qeremî Axayê Mameş ji dixiste gırinê û wek kaniyê av jî çavan dîhate xware.

Derveyî Tiyatroya Daykî Nîştîman, Mirmirên (Mirê Miran- N.M.) jî li Mahabad dest pê kir. Mirmirên, ku resmek kevîn ê Kurd bûye û emrên Mir bî tevayî dîhat bîçihanin. Dî Mahabad de rewşek siyasî xwe girt û jî bo komkirina yarmetî û pêkanîna hêza çekdar istifadek mezmî jê hat wergirtin.

PARTIYA DEMOKRAT A KURDISTAN, HEFTÊ 1945 an

Dî wan demên ku li seranserê Kurdistanê navîn û bî taybetî li Sîlemani û Kırmanşanê jî çiq û şaxên Komela Je-Kafe belav dibûn, li bajarê Mahabad belavokek bî imza 72 kesan hat belav kirin û damezrandina Partiya Demokrat a Kurdistan hat îlan kirin. Gelek kesên damezrênerên Komela Je-Kaf imza wan dî binê wê belavoke de tune bû. Jî wan 72 kesan; 24 kes xwedan mîlk, 18 kes burjuvaziyê bajêr, 16 serekeşîret, 10 rewşenbîr û 4 kes jî mirovên dinî bûn. Metnê belavoka hati belav kirin ev e :

Bismillahirrehmanirrehim

Gelî hevvelatîyan, birayan

Agirê Şerê Cihanê yê Duyem, ku jî aliyê hêzên dijî demokrasîyê û bî destê dijminên azadîyê ve hatibû pêxistî,

Dînrîse ku talîhê Kurd ket burcê pêla zordestîyê

Jî ber bêfîkrî û tevgera serekeşîran bû

Ku roja Kurd bî tarîti û zordestîyê hat guhartin

j1 bal baskê hêzên eskerên welatên hevpeyman ve hatin te-
fandın. Cihana demokrasîyê biserket û cihana faşizmê; ku
dixwest netewe û gelên cihanê bixe bin esareta mistek rê-
gir û xwinoxwaran, b1 tevayi têk çû. Her cawa ku çaverê lê
dihat kırım, riya azadiyê j1 bo netewe û gelên cihanê hat ve-
kırın.

Îro, hemû gelên cihanê dibê istifade j1 vê riyê bıgrın. Ew
divê j1 wan madên ku d1 pakta diroki ya Atlantik de derbas
bûne istifade bıgrın. Ew divê kar û barên xwe lı gora daxwa-
za xwe b1 ci binın.

Em Kurdên ku d1 İran de dijın, d1 dirêjaya çendın sal
û çendın sedsalan de ye ku d1 riya mafê netewayeti û lı ser
hewcigayên xwe me xebat kıriye û d1 vi riyê de qurbanên ge-
lek zêde me daye. Lêbelê, diktatorên serdestên İranê d1 tu
wextê de j1 bo şehkırına pêwıstiyên me amade nebûn û het-
ta nehiştine ew mafên ku lı gora Qanûna Esasi daye eyalet
û wılayetan jê istifade bê kırım. Ewan j1 ber sebebê
b1 bombe, top, girtın, surgun kırım, kuştın û hêsir kırımê ber-
siva me dane. B1 taybeti d1 wextê dewra 20 saliya Rıza Xan
de, em d1 lı xwe kırımına cıl û bergên netewayeti ya Kurd de
ji azad nebûn. Ewan b1 sunguyan b1 bahana girtına eskeri-
yê, dıziti, rêgirî û xayinti temamê hebûna me, can û namûsa
me xıstıbûn bin piyan. Ewan j1 bo qırkırımına nesla me b1 her
awayi metodên hoviyane û bê şerm çı dixwestın dıkırın.
Axır em ji insanın, ê me ji dirok, zman, rê û şınwarên ede-
bi yên taybeti hene û ev j1 me re gelek xweşın ji. J1 bo çı
dibê mafê me bê xıstın d1 bin piyan? J1 bo çı nahêlın b1
zmanê xwe yê zıkmaki em zarokên xwe bıgehinın? J1 bo çı
nahêlın Kurdistan bıbe welatek xwud muxtar û d1 riya en-
cumenê wılayeti de, ku d1 Qanûna Esasi de hatiye diyar kı-
rın, kar û barên xwe b1 rê ve bıbe?

Gelî hevvelatîyên hêja, pêwîste em ji bîzanîn, ku maf nayê dan lê maf tê sitendin. Jî ber vê yekê jî bo ku em bîkarîbîn mafên xwe yê desthilata netewayetî û hewcedariyên xwe bî dest xî, divê ku em xebat bîkî. Jî bo vê xebatê yekîtî û hevkarî pêwîst e. Jî bo vê yekê jî teşkilat û desteyek pêşeng pêwîst e. Damezirandî û dest bî kar kîrîna Partiya Demokrat a Kurdistan lî Mahabad jî bo vê armancê ye.

Gelî hevvelatîyên xoşewîst, dibê hûn çav û guhên xwe vekî. Lî dora partîya xwe bîcîvî û jî bo bî dest xîstîna mafê qanûnî û netewayetî yê xwe fedakari bîkî. Partiya Demokrat a Kurdistan serok û rênişandarê we ye. Tenê dî bî ala vê partîyê de netewa Kurd wê jî ber pê çûna xeteriyê xelas bibe. Dê ew parêzgerî lî hebûn, namûs û pêwîstîyên netewayetî bîke. Tenê bî saya vê partîyê, gelê Kurd dê bîkare dî nav sînorê dewleta Îran de xwud muxtariya xwe bî dest bîxe.

Gelî hevvelatîyên xoşewîst, em jî derveyî mafên xwe yê qanûnî û insani pê ve tîştêk naxwazî. Daxwazên me dî wan bendên jêr de bî kurtî hatîne nişandan. Van daxwazên han bîxwîne û bî hemû mirovên Kurd bîde fam kîrî.

Daxwazên me ev in :

1) Netewa Kurd dî daxîlê Îran de jî bo cî bî cî kîrîna kar û barên xwe yê mehelli serbîxwe û azad bibe. Û dî sînorê dewleta Îran de netewa Kurd xwud muxtariya xwe bîxte destê xwe.

2) Mafê xwendîni bî zmanê zîkmakî yê xwe hebe û temami kar û barên dairan lî gora zmanê Kurdi bê meşandî.

3) Lî ser bîngeha Qanûna Esasî encumeana wîlayeta Kurdistan zutîrîn bê helbjartî, bî temami kar û barên civakî û dewletî rabêgehîne û çavderîyan lî ser bîke.

4) Karbîdestên dewletê bî bê axaftm dîbê jî xelkên me-
helli bîn.

5) Dîbê lî ser esasê qanûnek gîştî dî nebera gundî û
xwedan mulkan de pêkhatîniyek bê pêk anîn ku duwaroja
herdu mîlan garanti bike.

6) Partiya Demokrat a Kurdistanê têdikoşe ku dî xebatê
de bî taybetî lî gel netewa Azerbeycan û gelên din ku lî
Azerbeycan dijîn, bî Asuriyan, bî Ermenîyan u.h.w. re ye-
kitî û biratiyek temam pêk bine.

7) Partiya Demokrat a Kurdistan, jî bo armanca berewpêş
ve bîrîna kîşt û kal (ziraat) û bazîrganiya Kurdistanê berfi-
reh kîrîna kar û barên kulturi, bijîjkî û baştir kîrîna jiyana
aborî û ya manewî ya gelê Kurdê dest bavêje jî bo istifade
wergirtin bî serveta millî û hebûnên ser erd û bî erdên Kur-
dîstanê û dê dî wê rîyê de têkoşe.

8) Em dîxwazî bî tevayî gelên Îranî imkana têkoşînê bî
serbestî bîstînin jî bo bextewari û pêşketîna welatên xwe

Bijî Kurdistanê xwud muxtar û demokratîk

Pîştî belav kîrîna vê belavokê êdî têkoşîna Komela Je-
Kaf rawesta û qet agadariyek jî aliyê Komela Je-Kafê lî ser
rawestana têkoşînê, an guherandîna nav an jî lî ser helwe-
şandîna wê belav nebûye.

Dr. Jegalîna Rojhilatnasa Sovyetî dî nîvîsandînek xwe ya
bî navê nişana "Komara Mahabad Kanûna Yekem 1945 û
Çîrya Yekem a 1946" ku hin neweşandîye de wîha dîrîvî-
se : "Têkoşîna Komela Je-Kafê a dî navendê û xwarê Kurdis-
tanê de, kevneperestên Îranê û casûsên Îngilîzan tîrsand û
ketî hewlê xebatê jî bo sazîrîna nakokî dî nebera rê-
berên Komela Je-Kafê. Dî netîca wê de Komela Je-Kafê dî nî-

vê duyemê sala 1945 an de nema."

KOMELA JÊ-KAF JI BO ÇI SAZ BÛ Û JI BO ÇI TÊK ÇÛ?

Bersiv dana vê pîrsê hinek zehmet e. Nivîskar û dirok-zanên Kurd heta niha bî awaki fireh vê mesela han a girîng nekolane. Eger car carnan bî tesadufî lî ber pênuşa wan ketibe jî, tenê behsa anina navê Je-Kaf, ciyê damezirandin û navê damezrênerên wê têne kirine.

Hinek nivîskarên Kurd, her tenê bî vi awayî wazan didin û dibêjin ku; 'jî ber ku Komela Je-Kaf rêxistinêk nasnawîst bû, hewce bû ciyê xwe bî partiyek demokrat bîda guherîtin."

Hinek din dî bahs kirina lî ser Komela Je-Kaf de, dî xwe re nabinin kakil û siyaseta komelê ronî bikin û bêjin Komela Je-Kaf dî Kurdistanê Iranê de rêxistinêk nasyonawîst a Kurd bûye. Lî ba wan wisa ye, ku eger bahsa nasyonawîzma Kurd bikin dibî kafîr, an jî xwe kevnepêst dihesibînin.

Nivîskarên biyani jî bî bê belge û dokumend dî çarçewa berjewendîya xwe de lî ser Komela Je-Kaf dîsekînin.

Lî gora bir û bawerîya min, eger em bêjin Komela Je-Kaf rêxistinêk nasyonawîst a Kurd bûye, ne her tenê em nabînin kafîr û nakevînin bin gunehêkî, her wîha emê behsa rastîyekê jî bikin, ku lî gor hel û mercên wan salên Kurdistanê verê ketîye Komela Je-Kaf, eger rêxistinêk nasyonawîst (yanî patriyotîst-welatparêz) nebûya, ger dî riya hişyar kirina giyanê netewayetî û têkoşîna siyasî de dest pê nekîrî bûya û wê rê û giyanê netewayetî têkoşîna xwe nedomandî bûya û mesela Kurd jî bo wê jî hemû meselên din girîngtir nebu-

ya, çawa dê bîkarîbaya dî demek ew qas kurt de bî wi awayî berfireh bibe, şax û çiq bavejê û dî perçên Kurdistanê yê dîn de, têkoşerên Kurd bî kevîn bîn sipera wê?

Her wek dî pêşî de jî me bahs kîr, Komela Je-Kaf dî mese-la navxweyi de dî hal û mercek wîlo de pêk hat, ku Kurd bî awakî lez ber bî helandîne de dîçûn. Zman, edebiyat, cîl û berg û hemû orf û adet û şûnewarên Kurdewarî jî holê dî-hat rakîrîn. Zmanê xelkê bî wan dîhat jî bir kîrîn û an jî jî bir dîkîrîn. Kurdistan dî hêla siyasi, esekeri, kulturi û cîva-ki de kîrîbûn metîngehek, tenê navê metîngehkariyê lî ser nebû, wîsa bû ku sed xwezîyê dîkîr jî bo bûna metîngehka-riyê.

Dî hêla navneteweyî de, sazûna şer lî Avrûpa û ketîna Yekîtîya Sovyet nav şer, desthelatên hukûmetên dîktatori yê cîzexm lerîzandîbû. Hatîna ordiyên hevpey-manan (sondxwariyan) a Îranê, rejîma dîktatori ya Rîza Şah roxandîbû. Hebûna ordiya rîşgarîker a Yekîtîya Sovyet lî Kurdistanê îmkânan jî bo têkoşîna siyasi, serîhîl-dan û sîtendîna mafên netewayetî pêk anîbû.

Dî 14 yê meha heftan a 1941 an de, "Peymana Atlantîke" hatîbû belav kîrîn, ku dî benda wê ya sîsîyan de hatîbû go-tîn ku; "Dewleta Amerîka û İngîlîz îhtîramê lî mafê hemû netewayetî ku bî başî helbîjartîna çeşna hukûmeta xwe bî-zanîn dîgrîn û hevidarîn ew neteweyên ku heta nîha bî zorê jî mafên hakîmîyet û serbîxweyi yê xwe hatîne bêpar kî-rîn, bîgîhîjîn mafên xwe."

Dî rewş û mercek wîha de, jî bîlî rêxîstînek welatparêz qet tu partî û rêxîstîne nîkarîbû gîrs û komên xelkê jî bo bî-destxîstîna mafê dagîrkîrî ya netewayetî han bîdaya. Komela Je-Kaf, rêxîstînek wîsa bû û jî bo wê jî bê heq navê wê ne-kîrîbûn "Komeleyî Jîyandneweyî Kurd."

Pewiste dı behsa nasyonalizm de nasyonalizma netewên xwedan desthilat û fermanrewa, ku armanca wan bîndest xîstina gelên dın e û serê wê dıgıhijê şovenizma mezinwxazi û dagırkırına, divê em jı nasyonalizma neteweyên bîndest û mafxwari veqetının ku dıxwazê nirê xwe yê koleti û bîndestiyê bışkına û bı serbesti bıji. Karektera himê nasyonalizma neteweyên bîndest, naverokek wê ya demokratik û rewşek wê ya dıji emperyalizm û metingehkariye heye.

Ehmed Sukarno, ku têkoşerek dıji metingehkariyê ye û bı welatpareziyek mezin ve hatiye naskırın, wıha dıbêje : "Nasyonalizm ji bo me gelên Asya û Afrika armanceki cıwan û pêşkewtixwaz û çavkaniyek jı têkoşına me ye."(35)

Derveyi vê, gelek kes nasyonalizma rêberiya tevgerên rızgarixwazên welatparêzi, dı rewş û merceki diyari kırı ya dirokê de kakılê ideoloji û rêbaza hêzên dıji metingehkariyê qebûl kırına.

C.L.Nehrû wıha dıgot : "Pêşeroja Hındê, dıbê dı rıya pewendıya nasyonalizmi û nûdaxwaziyan de diyari bıke. Nasyonalizma teze hılgirtına rıyeka dıji emperyalizma bıyani û kevneperestiyê ye."(36)

Eşkeraye ku ew hêzên dı tevgera rızgarixwaziya welat de beşdar dıbin û dı bın ala nasyonalizmê de dıcırın, dı rêkê de nehatine nav tevgerê, çûn û daxwaza wan wek hev nıne. Burjuvazi, ku hılgırê ala nasyonalizmê ye, dı tevêbûn û rêçûna xwe de dı warê giyanê nasyonalizmê jı karkeran têcuda kırın. Kedkarên bajêr û gund, rewşenbirên demokrat û şoreşger, hetta burjuvaziyan bıçûk ên netewên bîndest ji, dı nasyonalizmê de rızgariyê dıbinın, pêşerojan dıbinın yê rojên sosyalizma ılımi û nasyonalistiyê lı dıji derebegi, emperyalizm û dagırkeriyê bıkar tinın. Wek ku Ehmed Sukarno gotıye : "Nasyonalizm nıkare bıbışkırıve gul bıde, illa hewce-

ye dı baxê enternasyonalizmê de ajar bide."(37)

Eşkera ye nasyonalizm wextê bı mlê rast de bikeve û qazanca xwe dı nebûn û bındest kırına gelên dın de bıbine, dı rıya tevgerê de dest dirêji emperyalizm û kevnepereştiyê bike û bikeve ser rıyek çewt û dıji sosyalizm û partiyên komunist û bı hewayê "dınıya hur" rabe, dost û dıjminên xwe nasneke û bı deste dıjminê xelkê xwe bigre; ew wext êdi ne her pêşkewtixwaz nine, her wıha paşverû û kevnepereşt e û jı bo tevgera welatparezi ya netewa xwe ji zerara wê heye.

Komela Je-Kaf, rast e rêxıstınek nasyonalist û welatparêz bû, ku jı bo rewş û mercên Kurdıstan ên wan rojan ava bıbû. Doza "malıştına zincir û nırê koletiyê ya lı ser stuyê netewa Kurd dıkr û dıxwest dı Kurdıstana iro ya perçe kırı de, Kurdıstanek mezın, rêk û pêk bine berhemê, ku her Kurd bı serbesti tê de bıji."(38)

Her çend hınek derebegên Kurd jı bo parastına berjewendê xwe ketıbûne rêza Komelê lê Komela Je-Kaf hılgıre ideolojiya burjuvaziya bıçûk a Kurd bû û lı dıji dabewşûnên (urf û adetên) derebegi û eşıret bazarı xebat dıkr.

Nasyonalizm dı destpêka ajardana serihıdanê de wek bir û bawerıya burjuvaziya bıçûk dıji derebegiyê xwe nişan dıde Ew helbest û nıvisandınên jı aliyê endamên Komela Je-Kaf de hatıne belav kırın bı awaki baş dıxın ber çav, ku Komela Je-Kaf lı gel derebegiyê bı rê neketıye. Em wextê bı nêrın awayê çêbûn û rêxıstınıya Komelê, ev rastiya han jı bo mırov derdıkeve, ku burjuvaziyê mezın yê Kurd ê lı gora wê demê "dewlemendên mezın ên Kurdıstan", serekeşerıt û xwedan mlkên mezın, beşdar û endamên komelê nebûne. Burjuvaziyê nugıhıştı yê Kurd, jı bo parastına qazanc û berjewenda xwe pala xwe dıda serekeşıret û derebegan. Dı rıya qız dana hev û jın xwestınê,sazkırına

xızmatiyê (mervati) re, dıxwestın piştewani jı xwe re peyda bıkın. Wextê em lı rewşa wan rojên Kurdistanê binêrın jı bo me baş derdıkeve holê ku burjuvaziyê Kurd bı çı awayi qız dane derebeg û serekeşretên wek Debokri, Mangor, Gewrik, Mameş û yên dın û an jı jin jı hev xwestine. Dı eksê vê de, Komela Je-Kaf wek rêxistînek nasyonalist, xwedan bir û baweriya burjuvaziyê biçûk é Kurd, dıxwest derebegi jı ser desthilatê bixe û bı xwe desthilata siyasi bigre destê xwe. Lenin wıha dibêjê : "Hişyarbûna cıvakên xelkê dı bin desthilat û bandoriya derebegi û xebata wan dji sistema netewayeti, dı qonaxa serdestiya xelkê yan netewê de pêşverû ye."(39)

Em dıkarın bı eşkere bêjin, ku peydabûn û rêveçûna Komela Je-Kaf, berhem û rengdana zılm û zora Hukûmeta şovenist û diktator a reş a Rıza Şah û bersiva qonaxa jiyandin û geşkirina hestê netewayeti yê gelê Kurd bû. Jak Rabemancarê rêberê tevgera netewayeti ya Malakaş , ku pişt re bû cigirê serekomarê welat wıha dibêje : 'Ew bûne nasyonalist, jı ber ku ewan dıxewst desthilata millî bixın destê xwe. Jı ber ku, jı bo destxistina pêdawistiyên millet têdikoşan.' (40)

Ez bawerım ku lı ser sekına peydabûn û têkçûna Komela Je-Kaf pêwistiya kırımên zêdetır pê heye. Ew wezifan han dıkeve ser milên diroknivisên Kurd ne ku yên biyaniyan ku bı serê çıma pênuşa xwe bêjin pêşverû ye û an jı paşverû ye.

KONGRA PARTIYA DEMOKRAT A KURDISTAN

Dı meha İlona sala 1945 an de, carek dın hınek kesên Kurd hatın bang kırım Bakuyê paytexta Azerbeycana Sov-

yetê. Ew kesên vê carê bî Qazi Muhammed re çûn, evên han bûn : "Menafê Kerimi, Eli Rihani, Qasimê Êlxanizade, Muhammed Huseyxanê Seyfi Qazi, Ebdullahê Qedri Celdiyan, Kak Hemzeyê Nelos, Nûri Bege Begzade, Qazi Şino." Lî ser vê sefera han belgeki resmi dî dest de nine, lêbelê, begoman mesela Kurd û Kurdistan û peywendiya lî gel Azerbeycan mijara gringî ya wê muzakerê bûye.

Pîştî vegeza jî Bakû, yekemin Kongra Partiya Demokrat lî bajarê Mahabad hat çêkirin. Dî belavoka Partiya Demokrat a Kurdistan de, a jî bo vi bari hatiye belavkirin de wiha hatiye gotin: Roja 2.8.1326—25 ê Çırya Yekem sala 1945 an xwarê ne:

nuner û muntiqên Kurdan ên beşdar lî gor tertiba xwarê ye:

" 1) Mako û Ararat : Axayê* Omerxanê Celalî, Axayê Şêx Hesên, Axayê Şêx Ki, Axayê Hesên Axayê Dirîyan, Axayê Ebdullah; Axayê Milan, Axayê Fexri.

2) Soma, Bradost, Deşta Mêrgewerê : Axayê Omerxanê Şerîfî, Axayê Tahîrxanê Sımko, Axayê Ebbas; Axayê Fınak, Axayê Qutas; Axayê Mamedîyan, Axayê Hacı Wetman, Axayê Şero, Axayê Ebdi, Axayê Hesên Telo, Axayê Ezo, Axayê Hesên Henarê, Canebê Axayê Seyîd Ebdullah Efendi.

3) Şino : Axayê Musaxanê Zerza, Axayê Qerênî; Axayê Zerza, Axayê Mirza Seîd, Axayê Qazi Muhammed, Axayê Kak Hemze.

4) Sındos : Axayê Ehmedê Kak Xıdrî, Axayê Qasım; Axayê Piroti, Axayê Mehmed Emin; Axayê Piroti.

5) Laheçan : Axayê Ebdullah axayê Qadıri, Axayê Kak Mamend Qadıri, Axayê Kak Huseyn Mehmedî, Axayê Piroti Axayê Emîr Eşayirî, Axayê Mehmed Emin Axayê Piroti.

6) Piran : Axayê Mehmed Emin Axa, Axayê Qırnî Axa.

7) Miyandîwaw : Axayê Mehmed Huseynxanê Seyfi Qazi.

8) Bokan : Axayê Abdurrehmanê Şerif Kındi, Axayê Reşid Elizade.

9) Mangor : Axayê İbrahim Axayê Edhem, Axayê Mam Huseyn, Axayê Kak Sılêman, Axayê Kak Hemze, Axayê Minaxa." (41)

Dı tu belavokên resmî de navên endamên Komita Merkezi nehatiye belav kırı. Tenê dı bûyerên dawiyê de derketın, ku serekeritên wek Omerxanê Şıkaki, Reşid Begê Herki, Zero Begê Herki û yên wek wan jı bo Komita Merkezi hatine helbjartın.

Dı dawiya Kongrê de programa Partiya Demokrat a Kurdistan a jı 22 maddan pêk hatiye bı vi avayi hatiye belav kırım :

Bismillahurrehmanırrehim

Programa Partiya Demokrat a Kurdistan

Bırê Yekem :

1) Navê partiya me; Partiya Demokrat a Kurdistan e.

2) Bingehe me lı ser van tıştên jêrin hatiye danin :

Heqîqet, edalet, pêşketın; temamên nizamname û qanûnên partiyê pıştı tesdiq kırına Kongrê dê bên bı ci kırım.

3) Pênûs û sımblê genım nişana Partiyê hatiye qebûl kırım.

Bırê Duyem :

4)Dı wextê niha de armanca heri mezın a partiyê jı vê pêk tê,ku dı çarçeva dewleta İnan de parêzgeri lı mafê gelê

Kurd bîke. Û jî bo pêşvebirina van mafan rê û şûna xwud muxtariyê bê danin. min. Temamê wilayet û eyaletên ku di dîrejaiya dirokê de Kurd li wir dijîn û zehmetiyan te de kêşane, her jî bo vê rewşa Kurdistan hewceye li ser esasê demokrasiyê qezenca girsên gel li ber çav bê girtin. Hewceye cûrecûretiya ya netewayeti, qewmi û mezhebi li ber çav bê girtin, huqûqên wan jî bo helbijartina nûnerên wan bo Meclisa Şûra ya Millî bê naskirin.

5) Armanca Partiyê ewe jî bo pêşve birina demokrasiyê li ser esasê wê jî bo bextewariya beşeriyetê têbikoşe.

6) Tu dijminatîyek û nakokiyek Partiyê li hember dewleta merkezi nîne, tenê dixwaze di riya aşitiyê de jî bo damezrandin û pêşve birina kultur, bijijki (tendurîstî) û kîşt û kalê (ziraat) gelê Kurd têbikoşe, ku di netica desthilata bê exlaq a mêtîngehkar de paşketiye û jî bo vê ji doza mafê xwud muxtariya netewayeti dîke.

Birê Sêyem :

7) Temami maliyat û hebûn li gora pêwistiyan divê bê par kirin li ser vi esasi hesabê butçeyê divê bê tenzîm kirin û belav kirin.

8) Hukûmeta Millî di gava yekem de dê dest bavejê avakirina welat û pêşve birina teşkilatên aborî û siyasî, jî bervê yekê em nikarin jî sedî sîsê (%3) zedetir maliyat û komkirin bîdîm hukûmeta merkezi.

9) Divê ku temamê memûrên milki, siyasî û teşkilatên kîşt û kal jî Kurdan bin. Hukûmeta Netewayeti, her wextê ku pêwîst bibe, dikare muşawirên derve bang bike. Temamê kar û barên civakî, dewletî û edliyê hewce ye bi zmanê Kurdi bê nîvisandin û rêve birin.

10) Partî, jî bo pêşvebirina kîşt û kal dê hewl bike maki-nên nû yên kîşt û kal bike. Partî dê têkoşe jî bo pêşeroja

gunduyan û jî bo ku tiştên bî dest bixî, bî başî bê fırotin.

11) Parti, dê têkoşer jî bo cîkirina kesên rê girtine ber xwe ku koçî cîyên dîm dîkî, temamê wan dijîtiyên ku gundiyan mecbûrî cî guhertinê kiriyê jî navbera wan rake.

12) Parti, bê berçavgirtina ferqa netewayeti, qewmî û mezhebi, dî jiyana siyasi, abori, kulturi û tendurusti de parêzgerî lî temamê wan kedkarên ku dî Kurdistan de dijî bîke.

13) Jî bo armanca pêşve birina ilm û şarîstaniyetê lî nav xelkê Kurdistan dê xwendina destpêkî û navin bibe mecbûrî û dî temamê dibîstanan de hewceye xwendin bî zmanê Kurdi bê kirin.

14) Jî bo armanca pêş xistina dereca xwendewariyê û jiyana şarîstaniyetê dê gelek merkezên zanistî, kîtêbxane, cîyên xwendinê, kulub, tiyatro û meydanên sporan jî bîn ava kirin.

15) Temamên wan memûrên ku dî idara eyalet û wîlayetan û dî yênerî de kar dîkî, dîvê vegeerî Kurdistanê.

16) Hukûmeta Millî, jî bo bî berçavgirtina qezenca xwe lî gel dewletên dîm û dî gava yekem de lî gel dewleta mezin a Sovyet wê pêwendîya kulturi û abori deyne.

17) Hukûmeta Mehelli ya Kurd, dî temamê ew konferansên navneteweyî de, ku jî bo jiyana beşeriyetê tînerî çêkirin lî gora nufûsa xwe wê dî wan de doza temamê huqûqên xwe bîke.

18) Dîvê Hukûmeta xwud muxtari ya Kurdistan, xwedi îxtiyari be, ku îmtiyaza hebûnerî pêkhati û pêk nehati yênerî bîn erd ênerî Kurdistanê çî kesê ku jê re bîxwaze, bîde wî.

19) Hukûmeta Millî, jî bo temîn kirina peywîstiyên xelkê Kurdistanê dî rîyek erzane û bê ser êşî û dijîtiya bî tînerî dî eksê selem-xwur, giran-firoş û muxtekîran de wê kar bîme-

şine.

20) Hukûmeta Millî, aboriya Kurdistan dê pêşve bibe û dê dî temamê bajaran de zineet damezrine. Divê ew destên bê emîn ên metingehkaran li ser serweta tabîi bê qutkirin. Hewceye em jî wan servetan feyde bigrîm. Û dî eynî xewtê de ji bo qezenca beşeriyetê amade bîkîm.

21) Divê dî temamê kar û barên siyasi, abori û civaki de jin ji wek mêran, xwedan huquqên wek wan bîn.

22) Divê bî temami mafên kemati yê neteweyên ku dî Kurdistan de dijîn (Ezerbeycanî, Ermenî, Asurî) bê girtin ber çav.

Partiya Demokrat a Kurdistan
Adar 1324 (1945)

Pêşiyê emê çaveki bavêjin damezrandina Partiya Demokrat û damezrênerên wê û li ser beşdarbûyên Kongrê û programa Partiyê hûr û hûr bisekîm û hinek tîştan bîdîm ber çav. Jî vê jî hewce ye em bîkevîm nav, lê binêrîm û li ser bîaxivîm.

1) Bî damezrandina Partiya Demokrat, ku bêguman teklîf kirîna firka Demokrat a Azerbeycan bû, Komela Je-Kaf jî warê kar derçû û desthilat jî destê burjuvaziyê biçûkê Kurd ê ku dî wê wextê de û dî rewş û mercê wan rojên Kurdistan de perçeki pêşketi yê civata Kurdewari bû, derket. Pişt re ket destê taqîmê burjuvaziyê mezî û navîn, ronakbîrên xwe parêz (muhafazakar) û liberal. Hinek derebeg û se-rekeşîretên Kurd jî dî wê dest hilatê de beşdar dibîm, ku ne her tenê xwedan hestê Kurdayeti ninbûn, Her wîha peywendiyên xwe yê nehêni jî li gel Hukûmeta Tehran qut nekîrbûn.

2) Slogan û siyaseta Partiya Demokrat a Kurdistan hetta jî bo mesela netewayeti ya Kurd lî gora slogan û siyaseta Komela Je-Kaf gavek paş e.

Dî rewş û mercê wê çaxê yê cihanê de, ku faşizm têkçûbû, dewletên mêtîngehkar hejriyabûn, gelên bîndest û mêtîngeh jî bo rîzgari û serxwebûna xwe seri hûkdan û Hukûmeta Îran jî dî rewşek xerab de bû, sloganên rîzgari û serbixweyi ya Kurdistan dîkari jî hemû sloganên zêdetir kom û gîrsên gel lî dora xwe bîcivine. Ew agahdariyên ku damezirînerên Partiya Demokrat belav kirine, ew qas xweparêz (muhafazakar) , jî aktîfîyê dîr û bî awaki bedil bûne , ku bî tu awayî nîkarîbûne bersîva xebata wan deman bîdî. Madda sîsîyan wê agahdariyê lî gora "qanûna esasî ya wexte meşrutîyeta Îran) doza encumena wilayetê Kurdistan dîke, ku dî qanûna esasî de basa mafên neteweyên xeyrî Farisî tê de nînbû û hetta lî gora wê wextê paşketî jî bû.

Dî madda pêncan de doza bî hevîre birêketî û lî hev hatîna gundî û xwedan mîlkan têkîrî, ev wek aşîti peyda kirîna dî navbera gur û miyê de bû. Eşkere ye ku mebesta me ew nîne bêjî hewce bû doza "belav kirîna zevî û ax" bîkîra, lêbelê, bî kêmasî dî vê lî alîkî jî bo rakêşana gundî û kedkarên gundîyan û dî mîlê dî de jî bo desthîlat û zîlma derebegan nîşanek kîşî danîbûya.

Dî madda şeşan de nîvîskarên wê agadariya Kurdistanê bî Azerbeycan datînin û wîha dînvîsî : " Partiya Demokrat dîxwaze lî gel gelên dî, ku dî Azerbeycan de dîjî (Asurî, Ermenî u.h.w.) yekîti bîratîyek temam pêk bîne." Dî wextê ku gelê dî Kurdistan de dîjî bîratîyek bî wan re nayê pêkînin.

3) Jî tîkîliya Kongra Partiyê bî awakî baş kîşî ku cîyekî ber bî çav û gîrîng ên serekîşîret û derebegên Kurd dî

nav Partiya Demokrat de heye. Heta mha ji ronî nîne ku dî Komita Merkezi de hejmara kesên ronakbir û burjuvaziye bajêr çend bûye. Navên damezrênerên Komela Je-kaf dî kongrê an jî dî Komita Merkezi de nînin.

4) Dî programa Partiya Demokrat a dawîya Kongrê de hunek rasti bî berçav dîkevîn, ku hev nagre û jî bo partiyek şoreşger nabe. Dî madda şeşan de tê gotin ku : "Tu dijîminati û nakokiyek partiyê lî gel dewleta merkezi nîne"

Dî benda çar û şeşan de doza xwud muxtariyê tê kîrîn. Lêbelê, dî benda şanzdeyan de wîha tê gotin : "Hukûmeta Millî jî bo bî berçavgirtina qazanca xwe lî gel dewletên dî û dî gava yekem dê lî gel dewleta mezîna a Sovyet, wê peywendîya kulturî û aborî deyne."

Dî benda hejdeyan de, doza vê hewcedariyê tê kîrîn ku "îmtiyaza hebûnê bî erd ên Kurdîstanê çî kesê jê re bî xwaze dê bîde wî."

Derveyî van daxwazan, guherandîna ala Îran, hîlkîrîna ala Kurdîstan û diyar kîrîna nişana hukûmetê bî berovajî şêr u roja Îran û qerar dana marşa niştîmanî lî gel naveroka program û daxwaza xwud muxtari lî hev nedîkîrîn û ferqek gelek mezîna dî navbera wan de hebû.

JI BO PÊŞ HÎN GAVÊN BILIND

Dî meha Çîrya Duyem a 1945 an de, çapxana Kurdîstan lî Mahabad dest bî kar kîr. Dî dîbîstanê bajêr de bî zmanê Kurdi xwendîna dest pêkîr. Têkoşerên Kurdîstana Germin ên wek Mamoste Tewfîq Werdi, Osman Danîş, Mamoste Kerim Zend, Qaniyê şair û.h.w. dî van kar û barên dîbîstanê de ders gotîna û rolek gelek girîng dî vî wari de

listine. Roja 17 yê Kanûna Yekem a 1945 an, jî bo gelê Kurd rojeki diroki û jibir neçûyi ye. Dî vê rojê de bajarê Mahabad bî şayi, govend û bî ahengê ve hatîbû xemilandin û bî awa û şêleke bê hempa ala şêr û roj a nişana Hukûmeta Îran jî ser banê idara edliya Mahabadê anin jêr û dî şûna wê de ala sê rengin a Kurdistan (sor, sîpi, kesk û roja ku nû dî ber çiyayê re derketi, du simbilên genimê dî der û dorê û dî jêr de jî serê pênûsê) dî nav teqandina çekan, tîfîngan, şeştiran, çepîk lêdan û hêl û hewara kom û gîrsên gel de lî wi çiyî helkîrî û pê re dî ro surebayê azadi dihejandin.

Pîştî vê, lî bajarê Bokan, Miyandiwa, Şîmo, Nexede û Xani ala Kurdistanê dî nav şayi û govanda komên xelkê de lî ser banên ciyên komitên Partiya Demokrat hatin hêlkîrî. Helbestvanên Kurd lî ser ala Kurdistan lî gor rewş û mercên pêk hati musabeqeyan saz dîkîrî. Helbestên dihatin nîvisandin komê xelkê zêdetir coş dîkîr û diherikand. Hejarê şair jî ber vê yekê, dî helbestên xwe yê hêja de wîha dîbêje :

"Dari alekem wekû çiqle le bo çawi edû
Her kesî xwoşî newê rebi we ber xencer kewî
Rê necatmana pena bû Îttihadi Şurewî
Sorme ye bo çawi ême xak û xulî Moskovî" *

Hêmin û Xal Emin jî lî ser hêlkîrîna ala Kurdistan helbestên bî dil û can yê hestan radîkîrîn gotîne.

Pîştî helkîrîna alê, Partiya Demokrat a Kurdistan bî damezrandina "Hêzên Bergîri yê Kurdistan" jî bo parastina

* Darê ala min wek pijîk têkeve çavê dijîmîn
Ewê ku pê ne xweş e, rebi bî ber xenceran keve
Jî rîya rîzgariya mere bû bext Yekîti Sovyet
Ax û xweliya Moskoyê kilê çavê me ye

destketiyan gavek giring avêt. Kedkarên bajar û gundan bî awaki eşq , dîl û bî eleqe ve bî ber Hêzên Bergiri ve dîçûn, navê xwe dîdan nîvisandin û dîbûn pêşmerge. Ew serbazxanên ku dî navbera bist salan de bû, jî bo lêdan û kuştina xelkê, eskeran bî kar dîanin, bûbûn ciyên şûnewarên serok têkoşerên Kurd û dî wan ciyan de pêşmerge jî bo parêzgeriya welat dîhatin bîkaranin.

Hatina Barzaniyan lî Kurdîstana Îranê, ku nêzîkî 3 hezar kesên çekdar bûn û serokek wek Mele Mustefa lî gel wan bû, hêvî û umudek pirtir xîste dîlê Kurdên Îranê û bû sebebê bîhêzbûn û piştsturiya Partiya Demokrat a Kurdistan. Hinek serekeskerên welatparêz ên Kurd jî mîlên dîn (mebest; Kurdîstana Iraqê ye -N.M.) hatîbûn, dî rêk û pêk kirina kar û barên pêşmergan û dî netîca wezîfa ku hatîbû spartîni wan, dî wî wari de bûbûn wek nîmûne.

Jî 17 yê Kanûna Yekem heta dawîya Rêbendan (22 yê Kanûna Duyem 1946 an) bajar û gundên Kurdîstanê dî şayi û govendan de xemlîn û dî meha Befranbarê (meha 20 e Kanûna Yekem ta 20 ê Kanûna Duyem re tê gotin- N.M.) ya wextek sar, serma û berf de lî Kurdîstanê mîzgîniya civînek mezîn dî dawîya meha Rêbendanê de, germayi bî xwe re anîbû. Sîtranbêjên Kurd dî meqam û gotînen sîtranên xwe de ala Kurdîstanê û meha Befranbarê kirine mîjar. Hejarê şair dî rîstê helbestek xwe de dîbêje :

"Ya xwa Befranbarî sed hezarî salî
Her wa xwoşî bî nebîni talî
Xwa be Kurdîstan bêlî alakey
Kurd muweffeqî bîn bo regeyî çakey
Pişewa bîjî we lawanî cesûr

Be hemû awat bîge Supayi Sor." *

Dî 20 ê Befranbara (10 ê Kanûna Duyem) 1946 an de, dî idara Rojnama Kurdistan de jî bo weşandîna yekemin hejmara Rojnama Kurdistan, organa Partiya Demokrat a Kurdistan, cîvînek mezîm hat saz kîrî û Seyid Muhammedê Hemidî berpîrsiyarê Rojnama Kurdistan, vê axaftîna han dî cîvînê de kîr :

"Rojî 20 ê meha Befranbarê (meha dehan 1324 - ku Nevroz serê salê bê hesibandîm -N.M.) rojêke, ku stêrka xweşbextiya Kurdî ber şefeqa wê re avetiye. Em ku bî salan û heta bî qîrnan bû me daxwaz dikîr, ku rojêkî bîkarî bî zmanê şêrî û Kurdî, ku em dikarîm muqayesa wi jîndarîtin bî zmanê cîhanê re bîkî, bîxwinî, bînivîsî û bîbî xwedî çap û weşanan. Dî rastiyê de ev daxwaza han jî me re wek xeyalê bû. Wîsa Heqteala merhemeta xwe fermanî xeyala me bî saya serê xwe nişani me da. Yekemin hejmara Rojnama Kurdistan hatiye weşandî. Ev roj cêjna danîna idara rojname, kovar û weşandîna hejmara yekemin "Kurdîstana me" hatiye kîrî û em îspat dikîm, ku Kurd her çend jî aliyê dewletên mêtîngehkar de tê qîrkîrî û me qurbanên maddî û manewî dane jî emê nişan bîdîm ku qet namîre û tu wextî dê nemîre."(42)

Komîta Merkezî ya Partiya Demokrat a Kurdistan, jî e-

-
- * Ya maşele Befranbaran sed hezar salî
Her wîha xweş bî, qet nebîni talî
Xwedêwo tu alê jî Kurdan re bîhêlî
Kurdî riya başiyê de bîserkevîm
Serok bîjî û xortên bêtrîs
Bî her awayî Ordîya Sor

şiret, gundi û kedkarên Kurdistanê xwestî bû ku jî bo a-henga damezranina Komara Demokrat a Kurdistan bêne Mahabadê.

Roja yekemin a Rêbendane (21 ê Kanûna Duyem -N.M.) cıvinek lı Mızgefta Sor pêk hat û gelek kesan lı ser pêkani-na Dewleta Kurdi û lı ser rızgariya Kurdistanê axıft. Şêx Celalê Tahiri bı dılfurayi wıha dıgot :

'Axano, xelkê bı şeref ê Kurdistan! Dı vê cıvinê de gelek kes jı axan, serekeşiretan, tacıran û jı melan axıftın. Jı bo rızgariya Kurdistan, jı bo serkevtına vê serihıldana mezın dı Kurdistanê de sê tışt pêwist e. Bê van sê tıştan tevgera me sernakeve. Yekem pere ye, duyem pere ye, sêyem pere ye. Eva mın sê dangê mılkê (nivê gundeki tê hesabandın -N.M.) xwe lı navça Sındosê nezır û hıbeyê Partiya Demokrat a Kurdistanê kır.'" Dı vê cıvinê de nûnerên birayên Kurdên Tırkiyê, Suriyê û Iraqê ji beşdar bûn.

İLAN KIRINA KOMARA DEMOKRAT A KURDISTAN

Roja duyem ê Rêbendana (22 yê Kanûna Duyem -N.M.) 1946 an, zêdetiri jı 20 hezar kesi lı Meydana Çarçıra lı bajarê Mahabad cıviyan. Ev xelkê han jı seranserê Kurdistanê, bı beyi ku jı sar, serma û jı berfê acız bıbe û jı riyên dûr jı bo beşdarê vé buyera mezın bın,dı vê roja piroz de xwe gi-yandın Mahabad

Kolan u kuçen bajêr, çarmedori Meydana Çarçıra bı ala sê rengin a Kurdistanê ve hatıbû xemlandın. Qazi Muhem-med dı nav qêrin û çepikên xelkê de gıhaşte Meydana Çarçırayê û dı ciyê xwe yê taybeti de sekını. Qazi bı van keliman dest bı axaftına xwe ya dıroki kır :

"Xelkê Kurd jî neteweyek e, ku welatê wi hatiye perçe kîrîn û dagîr kîrîn. Lî aliyê dîn, mafên wi jê hatiye sitandin jî diyarkirina çarenvîsa xwe bê par e." Mixabîn temamê axaftina Pişewa dî dest de nine. Lêbelê, wek William Aegleton dînvîse, Qazî Muhammed dî axaftina xwe de sîpasi alîkariya Yekitiya Sovyet a maddî û manewî dîke û jî bo bî-serkevtîna Hukûmeta Millî ya Azerbeycan birayên Azerbeycanî pîroz kîriye.

Pîştî axaftina Pişewa, ku damezrandîna Komara Demokratîk a Kurdistanî ilan dîke, Muhammed Huseynxanê Seyfî Qazî, Qazî Muhammed jî bo seroktiya Komara Kurdistanî ilan kîr. Dî wê çavîna mezîn de yê bî ber pêş de hatî xuya kîrîn û axaftî ev derebegên han bûn : "Smailê Êlxanîzade, Bîrahîm Êlxanîzade, Rehîmî Êlxanîzade, Şêx Hesenê Şemî Burhanî, Bîrahîm Axayê Edhem, Axayê Kerimî, Zerî Bege Herkî, Hesen Axayê Me'rufî, Seyîd Ezîzê Gêlanîzade û çend kesên ditîr.

Pîştî temam bûna çavîna duyemê Rêbendanê (22 yê Kanûna Duyem –N.M.), ku Qazî Muhammed jî bo Serkomariya Kurdistanî hat helbjartî, jî bo kîşî kîrîna Wezîrên Dewleta Komara Kurdistanî, dî Komîta Merkezî de lêkolîna hatî kîrîn û pîştî çend rojan ev navên han wek destê Dewleta Komara Kurdistanî dî Rojnama Kurdistanî de hatî belav kîrîn."

1) Hacı Babeşêx, Serok Wezîr

2) Muhammed Huseynxanê Seyfî Qazî, Wezîrê Bergurî Cîgirê Serokomar

3) Mele Huseynê Mecdî, Wezîrê Dadperwerî

4) Ehmede Elahî, Wezîre Bazîrganî

5) Hemed Emînê Muînî, Wezîrê Navxwe

6) Kerîmê Ehmeddîn, Wezîrê Post û Telîgraf

- 7) Ebdurrehmanê Êlxanizade, Wezirê Derve
- 8) Menafê Kerim, Wezirê Kulturi
- 9) Sıddiqê Heyderi, Wezirê Tebligat
- 10) Xelilê Xusrevi, Wezirê Kar
- 11) Hacı Mustefayê Dawudi, Wezirê Abori
- 12) Smail Êlxanizade, Wezirê Rê û Ban
- 13) Mehmudê Welizade, Wezirê Kışt û Kal
- 14) Seyid Muhammedê Eyubiyani, Wezirê Tendurusti

A dı vır de tıştê dıqetê dıkişine ew e ku jı bıli Hacı Babexêxi û du Êlxanizadan, Wezirên Dewleta Kurdistanê hemû Mahabadi ne. Jı derveyi Sıdıqê Heyderi keseki dın jı damezranên Komela Je-Kaf dı Dewleta Komara Kurdistan de beşdar nine. Serekeşiret û derebegên Kurd, ku dı damezrandına parti û dı kongrê de dı rêza pêşi de ciyên xwe gırtıbûn û endamê Komita Merkezi ji hatıbûn helbijartın, piştı damezrandına Komara Kurdistan jı ciyên desthilatdariyê hatın bıdûrxıstın, her çend dı navçên xwe de lı ser kedkaran hakimiyetê dıkırdın û perçiqandın û şelandına gundiyan dıdomandın ji. Ev bıdurxıstına serekeşiretan û cıvandına desthilatê dı destê Mahabadiyan de gelek kesan dılsar dıkdır û tengi û astengan jı bo rêvebirına kar û bar dıxıstıne pêş.

Her xuyaye dı gel vê ji, ev qas demek kême û kurt de Komara Demokrat û Kurdistan, ku dı diroka xebata netewa Kurd de sitêrek şewq dayi û destpêka diroka nû ya Kurdistan tê hesabandın, jı bo rêk û pêk kirına kar û barê Hêzên Bergiri jı bo pêş de birına abori û bazirgani, berfireh û xurt kirına kultur, zman û edebiyata Kurdi, jı holê rakırına hınêk rêveçûnên xırab dı nav hêzên cıvakê de, jı bo nêzik bûna gelên dın ên Îranê hınêk gavên bılez jı bo feyde wergirtınê, hatın avêtın emê bı kurti lı ser wan bısekının.

1) HÊZÊN BERGIRI :

Damezrandına Hêzên Bergîri bî awaki ordi rêk û pêk, bî karanina pêşmergan bî awaki nizami, avêtina gavek giring a Partiyê û Hukûmeta Millî ya Kurdistan bû. Her çend li gora usûl û qaidek bî ser û ber dî nav wezîfê û perpîrsiyari par kîrîne de nebû. Derebeg û kurên axan her bî xwe dibûn serexêz û stêrkek û an du sîterk bî ser milên xwe ve dîdirûtî û wîsa lê hatibû jî ber kapitan, pulkûnîkî û putpulkûnîyek (evên han navên rutban in, bî rasti me nekari li hember van ka dî zmanê dîn de çî tîn bîkaranin em peyde bîkî —N.M.) rêdani nema bû. Wextek hat ku jî bîlî Barzaniyan û berpîrsiyarên eskerî yê Kurdistanî Iraqê, ew kesên perpîrsiyarên eskerîyê, rojek dî eniya şer de beşdar nebûn. Generalên wek Hemê Reşîdxan û Omerxanê Şîkaki, dî wextê pêwîstiyê de pişt dane tevgera rîzgarîxwaz a Kurd. Yek jî wan xwe avête hîmbêza Ingîlîzan ê dîn jî xwe avête hîmbêza Îran.

2) WEŞAN Ê DIBISTANÊN KURDÎ

Dî wî wextê kurt de weşandina Kovara Kurdistan, Rojnama Kurdistan, Kovara Nîştîman, Helale, Awati, Hawari Nîştîman, Hawari Kurd, Gîr û Galî Mîndalan, çap kîrîna kîrtêban bî zmanê Kurdî û afirandînen giring ên têkoşanên partî, komele û Hukûmeta Millî ya Kurdistan pêkhat. Dî temamê bajarên bin desthilata Hukûmeta Millî de, derveyî navça Şîkakan, xwendî bî zmanê Kurdî dest pê kîr. Yekem car tabloya li ser idare û lewhên dîkanan bî zmanê Kurdî hatî dalîqandî. Radyo bî zmanê Kurdî program belav dîkîr, rojnaman bî zmanê Kurdî deng û bahsên cihanê û yê Kurdistanê belav dîkîrî, li ser bîserketîna Yekîtiya Sovyet û pêşketîna wê dîwîsandî. Rojnama Kurdistan li ser diroka Kurd û Kurdistan, li ser dostatiya li gel Yekîtiya Sovyet

maqalan belav dıkr.

3) BEŞDARBÛNA JINAN DI KAR Û BARÊN CIVAKI DE

Dı wextê Hukûmeta reş a Rıza Şah de, dı İran de bı gışti ne tenê dı cıvakê de girami û ciyek jinan tunebû, her wıha wek qelen dan û bı wesila revandin û lı gora dılbijina mirovan lı wan dıhat nêrin. Jı diyarkırına çarenıvisa xwe bê par bûn. Mirovan dıkarin keç bıfırotana, telaqê jinê bavêtana, bıxısta der û cıwaniya wê ya şêrin jê bıstendana.

Lı Kurdıstan jı wê ji xerabtır bû. Gelê Kurd wek netewe jı hemû mafên xwe bê par bû. Jinên Kurd du car dıhatın perçiqandın. Jinên Kurd dı nav nexwendini û nezani de hatıbû gırtın. Zarok lı ser dergûşê dayın, next (qelen) sıtendın, keç fırotın, jin bı jinê guhertın (berdêl), telaq dana jinê bı neheqi û markırına bı caşi, jı bo jinan mafê nivpar dı ware mirat û şahıdiyê de û dı kar û barên dın de wek ku şerieta İslamê goti, jin xwestın û revandin, bûyerên dızı û nehezkırı yên cıvaka Kurdevari, sebebên bê mafbûna jinên Kurd bûn. Partiya Demokrat a Kurdıstan, van qeyd û zincirên dı destên jinên Kurd de bûn, derêxıst. Jinan anı sewiya mêran û dı rêvebırına karên cıvakê de wan beşdar kır. Partiya Demokrat bı fermaneki, qelen sıtendın, zarok mahrkırına mirovên kalemêr û keç bı hev guhertinê (berdêli) qedexe kır. Her çend dı wê dema kurt de nedıkari bı yek cari hemû buyerên nehezkırı yên çend hezar salên Kurdıstan pak bıkıra, lêbelê, evên han gavên bılınd û pêş bûn, ku Parti û Hukûmeta Milli avetıbûn.

Wextekê jı Pişewa dıpirsın: "Fırka Demokrat a Azerbeycan dı helbijartınan de mafê dengdanê daye jinan, gelo we ji vê yekê kırıye?"

Dı bersiva xew de dibêje : "Ez lı gel wê me û van karên han em bıbaşı bızanın, lê hewceye jı we re arz bıkıım, ku me vê serkevına han hin jı xwe re bı ci nekıriye."

4) BAZIRGANÎ Û PÊŞVEÇÛNA JİYANA XELKÊ

Komara Demokrat a Kurdistan jı bo pêşvebirına bazirganiya Kurdistan a rawestiyayi û baştır kırına jiyana xelkê, hnek gavên baş avetiye. Pêkanina Şirketa Teraqi, ku peywendiya bazirgani lı gel Yekitiya Sovyet damezrandı bû, yekkek jı wan gavên giring bû. Tûtına sala 1944-1945 an a Kurdistanê, dı embarên idara tûtınê ya Mahabad, Nexedê û Boka de mabûn û dewleta İranê nedıkırı û dı wê riyê de Kurdistan xıstıbû bıın hesara aboriyê. Şirketa Teraqi, tamamê tûtına Kurdistanê fırotê Yekitiya Sovyet û dı şûna wan de şekır, perçe û tıştên ihtiyaca xelkê jı bo bazara Kurdistan sıtend. Ev karê han, ku fırehi xıste bazarê û xelkê perê tûtınê sıtend, belko tûtınwanên Kurd ji hêvidari kırın, ku dı rojên pêş de ji dê tûtınê bıfroşe, lı ser namine. Jı bılı eva han Komara Kurdistan bı azad kırına sınor dest pê kırına çûn û hatına Iraq û Tırkiye ya xelkê, kırın û fırotın û bazirgani dı navbera perçên Kurdistanê de zêde kır. Gelê Kurd jı Kurdistan a Iraq û ya Tırkiyê, dıkari bı serbesti bê welatê perçe kırı. Ê dıkarıbû jiyana xwe bımeşine. Wê qonaxa han ne her tenê bazirgani, jıyan û dan û stendına xelkê ya bazari xurt û zındi kır, her wıha peywendiya sıyasi, rewşenbiri û giyani ya netewayeti ji bı hêz dıkır.

5) GIRINGÎ DANA TÊGEHIŞTINA XORTAN

Partiya Demokrat a Kurdistan, bı damezirandına rêxıstına xortên Kurdistan, bı tegıhiştnek dı riyek nû de Kurd jı bê xwediti û bê ser û beri derani û tegıhiştına welatparezi û

hestê Kurdayetiyê dı nav xortan de gurr kır. Dı vi wari de şandına xortan a Tebrizê û Yekitiya Sovyet dest pê kır. Çend xortên Kurdan jı bo xwendinê hat şandin Yekitiya Sovyet. Mixabın ev karê han ji wek gelek gavên dın dı çarçova tengitiya çinayeti de nehat girtın. Hinek kurên derebeg û yên burjuvaziyên bajêr, bı bê lı ber çav girtına rewşa wan û imtihanê şandin Sovyet. Jı ber vê ji yeki jı van ji xêr negihande tevera azadixwazi ya Kurdistanê. Xeni Bilûryan ne tê de, ku pişti têkçûna Komara Kurdistan paş de vegeziyaye û dest avêtiye têkoşanê, yekemin Rojnama Rêga wek organa Komela Je-Kaf, pişti têkçûna Komara Kurdistan tevi Kak Hesênê Qızılci weşandiye. Temamê jiyana xwe bı derbederi û dı girtigeha rejuma Pehlewi de derbaz kiriye û pişti 25 sal xwe ragirtına qehremani dı şerpezeti, rezalet û bê mafiyê de bı illeta bê tecrubetiyê û dı bin tesira hinek muşawirên nezan de ber bı xeletiyekê de çû, ku gelek mixabın nedibûya ber pê ve biçe ku guneh kırım û lomên xelkê bèn ser.

6) PEYWENDIYA DOSTATI Ê YEKITIYÊ LI GEL AZERBEYCAN

Dı destpêka malîştına desthulata gemari ya Hukûmeta Pehlewi dı Kurdistan de, dı sînorê Kurdistan û Azerbeycan de rewş bê ewle bû. Gelek caran dı navçên Êrmiyê, Salmas, Xoy û Miyandîwaw dı navbera Kurd û Azeriyan de dijiti û heta lı hevxiştın ji saz dibû.

Azerbeycaniyan, ku dı dirêjayiya dirokê de destê wan dı perçiqandin û bîndest kırına gelê Kurd û Kurdistan de hebû û lı gel Hukûmeta şovenist a Tehranê hevdest bûn, dıxwestın niha ji her lı ser vê siyasetê bimeşın û ciyê Hukûmeta Tehranê bigrın. Hetta ev xeyala wan a xam ji hebû, (her

wek dî muzakerên wan ên bî Tehranê re derketin) ku xwud muxtariya Kurd (ne ya Kurdistan) dî çarçuva Azerbeycan de qebûl bikin. Piştî van, ku Hukûmeta Millî ya Kurdistan neket bin barê vê bir û baweriyê , wê çaxê ewan siyaset guherandin , lî Miyandew û Selmas mirovên wan şer saz kirin û Rûsi ketin berevaniyê û roja 23 yê Nisana sala 1946 an dî navbera karbidestên herdu aliyan; Hukûmeta Millî ya Kurdistan û ya Azerbeycan de lî bajarê Tebrizê civinek pêk hat û peymanê jêr hat imza kirin. Noqtên peymanê hatî imza kirin ev in :

"Jî bo qaim kirina dostayeti dî navbera Azerbeycan û milletê Kurdistan de, jî bo paydariya samimiyet û dostayetiyeke zêdetir dî navbera wan herdu milletan de ev qerarên jêr hatin qebûl kirin û herdu jî dê van dî jiyana xwe de tevbîq bikin.

1) Lî wan ciyên ku pêwîst bînin herdu hukûmetên millî jî nûner datinin.

2) Dî Azerbeycan de ew ciyên ku danîştîwanên wê Kurd bin, kar û idara dewletê jî bal Kurdan tê kirin. Û her wîha lî Kurdistan jî ew ciyên ku para gelek danîştîwan Azerbeycanî bin, jî bal memûrên Hukûmeta Millî ya Azerbeycan de dê bê idare kirin.

3) Jî bo helkîrîna bûyerên aborî dî navbera herdu milletan de, qomîsyoneke têkelî dê bê damezrandin, ew qomîsyon dê hewl bide vê mesela herdu hukûmetan hel bike.

4) Dî wextê pêwîstiyê de dî navbera Hukûmeta Millî ya Azerbeycan û Kurdistan de hevkarîya pêşmergeyê dê bê kirin û hewce ye eva han lazîm bibe jî bo alîkarîya hev û du bê kirin.

5) Her wextê pêwîst be lî gel Hukûmeta Tehran bê axaftin, hewceye muwafiqeta nêrîna Hukûmeta Millî ya Azer-

beycan û ya Kurdistan bê girtin.

6) Hukûmeta Milli ya Azerbeycan jî bo wan Kurdên ku li ser axa Azerbeycan dijîn, hetta wê dereca ku bîkaribe, jî bo pêşketina zmanê wan û pêşve birna kultura wan a milli dê hewl bide.

Her wiha Hukûmeta Milli ya Kurd jî jî bo Azerbeycaniyan, ku li ser axa Kurdistanê dijîn, jî bo pêşketina zmanê wan û pêşve birna kultura wan, dikarina heddê xwe de dê hewl bide.

7) Herkesê jî bo têkdana dostayetiya diroki ya netewa Azerbeycan û Kurd û jî navê rakirina birayeti û demokrasiyan jî perçe kirina yekitiya wan hewl bide, herdu alî bi yekdesti wê kesê bî qebehet bîdîn ceza kirin."

Jî aliyê Komara Demokrat a Kurdistan de ev kesên han beşdari kirine û imza kirine : "Reisê Hukûmeta Milli ya Kurdistan Cenabê Axayê Qazi Muhemmed, Axayê Seyid Ebdullah Gêlani Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan, Axayê Omerxanê Şerifi Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Reisê Eşîreta Şîkakan, Axayê Muhemmed Huseynê Seyfi Qazi Wezîrê Hêzên Bergeri yê Hukûmeta Milli ya Kurdistan, Axayê Reşîd Begê Cihangîrî Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Reisê Eşîreta Herkiyan, Axayê Zero Begê Bihadîrî Endamê Komita Merkezi ya Partiya Demokrat a Kurdistan û Nûnerê Kurdê Şîmo, Axayê Qazi Muhemmed Xîdrî."

Dî aliyê Hukûmeta Milli ya Azerbeycan de : "Reisê Meclîsa Milli ya Azerbeycan Cenabê Axayê Hacı Mirza Eli Şîbîstîrî, Serekwezîrê Hukûmeta Milli ya Azerbeycan Cenabê Axayê Seyid Cahfer Pişewerî Muawenê Sekreterê Fırka Demokrat a Azerbeycan, Axayê Padgan Wezîrê Daxilî yê Azer-

beycan Dr. Sılamıllahê Cawid, Wezirê Kultur ê Azerbeycan Muhammedê Biriya." (43)

Pîşti imza kırına vê peymanê dijitiya navbera smoran xelas bû û dî wan bajarên Kurd û Azerbeycani pêk ve dijîyan de, nûnerên eskerî yê siyasi bî hev re hatin tayin kîrî û peywendiyên wan yê dostayeti bî hev re hebû. Pîşti vê Mele Mustefayê Barzani, ku yekê jî generalê Kurdistanê bû, bû Fermandarê Gîştî yê Hêzên Çekdarên Kurdistan û Azerbeycan. Şehîd Mustefa Xoşnav jî bû Fermandarê Hêzên Bergî yê Kurdistanê.

KIL Û KÊMASÎ; SEBEBÊ TÊKÇÛNA KOMARA KURDISTAN

Dî pêkhatin, peyda bûn û jî holê çûna hemû bûyerên civaki de rola hûnek sebebên nav xwe û derve heye û her yek jî li gora xwe kar dikin li ser bûyerê û şûnan li ber çav dihêlin.

Dî pêkhatin û têkçûna Komara Kurdistan de jî ev rasti û qanûn tîn xuya kîrî. Hoyên nav xwe û derva rola xwe li ser list û mixabîna tevgera rîzgarixwazi ya Kurdan jî bo wextek dirêj ber bî paşveketinê de hişt.

Dî rûpelên derbasbûyî de bî kurtî be jî me behsa hoyên nav xwe û yê derve, ên pêkhatina Komela Je-Kaf û ya Partiya Demokrat û Komara Demokrat a Kurdistan kîrî. Ez dixwazim bî kurtî jî be behsa hoyên têkçûna Komara Kurdistan bikim. Pêwîste eva han jî ez bîbir binim, ku mixabîna diroknîvisên Kurd gelek kêr li ser vê bûyera girîng a diroka Kurdistan nîvisandine. Hêzên siyasi yê Kurdistan jî wek peywistiyek vê bûyera han a girîng nekolane û qîmet nedanê ders jê wernegirtine. Wek ku rojnamenîsê Amerîkî Roz-

welt gotiye : "Peydabûn û guherandîna Komara biçûk a Mahabadê diroka wê ya kurd û têkçûna wê ya qet lê hêvi nehati kîrn, ronaktîrîn jî bûyerên diroka nû ya Rojhîlata Navin e."

Rojhîlatnasên biyaniyan kê m û zêde li ser Komara Kurdistan nîvisîne, lêbelê, li gora berjewenda xwe bahs kirine. William Aegleton û Hesên Arfa bî dirêjîyî li ser Komara Kurdistan nîvisîne. Ewan herduyan jî, her çiqas hînek ronakiyan xîstine ser tevgera Kurdistanîna Îranê û Komara Kurdistan, lêbelê, herdu jî dî dawiyê de ketin pey jî bo armançên taybetî, ku xwestine Komara Kurdistan li Mahabad buyerek bî destavakîrîna biyaniyan bî nîvisîn û Yekîtîya Sovyet gunehkarê eslî yê roxandîna Komara Kurdistan bîbin û bir û raya gîştî ya gelê Kurd li ser siyaseta Yekîtîya Sovyet bî gunehkarî dî esle Komara Kurdistan de bin û bir û raya gîştî ya gelê Kurd li ser siyaseta Yekîtîya Sovyet şîlo bîkî.

Pêkhatîna û têkçûna Komara Demokratîk a Kurdistan hê baş nediyar e û veşartîmên gelek zêde tê de hene û pêwîstîya lêkolîn û xebat kirînek zêdetîr a zanîstî pê heye. Ez hêvidarîm ev nîvisandîna han bibe keraseyek jî bo vê behsa han û tehlîl kirîmên zêdetîr li ser bûyera tevgera salên 1942-1946 an a Kurdistanê çêbîbî.

KÊ M û KURÎYÊN KOMARA KURDISTAN

1) Pêşîya hemû tîştî nebûna stratejîyek ronî. Partiya Demokratîk a Kurdistan li ser himên diwarên Komela Je-Kaf damezra. Komela Je-Kaf, wek rêxîstînek welatparêz a Kurd mafê diyarîkîrîna çarenîvisî, yanî azadiya Kurdistan

ji bo stratejiya xwe danibû. Partiya Demokrat a Kurdistan bî nvisandi xwud muxtari kire slogan û dev jî serxwebûna Kurdistan berda. Lêbelê, dî kîrînê de hukûmetek serxwebû-yi damezirand. Guherandina ala Îran, danina arma dewletê, pêkanina eskerê millî, peyman a aborî lî gel Yekitiya Sovyet, peyman a yekîti û dostayeti bî Hukûmeta Azerbeycan re, ev ne ew tîşt bûn ku lî gel xwud muxtari an jî lî gel qanûna "encumenê wîlayetê" hevûdu bigrî. Dî rastiyê de Kurdistan a nawendi her çiqas navçeki biçûk jî Kurdistanê bû, lêbelê fiilen dewleteke serbixwe ya Kurd tê de hatibû damezirandin. Lî ba rêberên Komara Kurdistan wîha bû; ger dev jî slogana azadiya Kurdistan berdî û doza qanûna encumena mîlayeti bîkî, an jî dî programa xwe de bînvîsî "tu dijîmîneyîyek me bî Hukûmeta Merkezi re nî", Hukûmeta şovînist a Tehranê dibe ku nerm bibe û daxwaza wan ci bî ci bike. Tîştê seyr û ecebê, ku jî wî wextî he-ta nîha jî, her çend rêberên Partiya Demokrat û hêzên demokratên Îran jî hawar dîkî ku daxwazek wan a çîhê bû-nê nebûye û xwestî ew qeyd û zîncîr jî sîtu-yê wan bê der-xîstî jî, lê kevneperestên Îranê lî ser gotîna xwe rîkoyî ne û dîbêjî; hûn veqetîxwaz in, Komara Kurdistan komarekî serbixwe bû û dîxwest Kurdistanek serbixwe ava bike.

Dî rastiyê de dî siyaseta û stratejiya rêberên Partî û Hukûmetê de neditîna rîya xwe diyar bû, ku nîkarîbûn rîya xwe bîbî. Diyarê rewşa Azerbeycan jî dî wîr de bêtesîr nebû. Siyaset a çewt a Hukûmeta millî ya Azerbeycan ev bû; lî gora peyman a lî gel Hukûmeta millî ya Kurdistan ku hatibû imza kîrî, dî muzakerên bî Tehranê re lî gel Hukûmeta Qewam (Serekwezîrê Îranê yê wê çaxê -N.M.) nûnerê Komara Kurdistan dîvê beşdar bîbûna, lê beşdar nebûn. Ne her tenê, her wîha dî muzakera nav Qewam û nûnerên Azerbey-

can ên dı bın serokatiya Şebusteri de, lı ser Komara Azerbeycan lı ser heft maddan hat lı hev kırım ku bı tu awayi behsa Kurdistan nekırıbû. Dı vê qerarê de derdikeve ku navçên dı bın destê Komara Kurdistan de, her wek berê Azerbeycan hatiye bı nav kırım. Tenê dı hela dıbıstanan de gotine : "Kematiyên dın ên millî wek Kurdan, Ermeniyan û Asuriyan, zarokên wan dıkarın heta sınıfa pêncan a destpêki bı zmanê dayika xwe bıxwinın." Bı kurti dı wê qerara ku maf dıda Kurdan ji de, dı wê dema ku desthilata Kurdan dı destê wan de bû û Komara Kurdistan damezirandıbûn bû "kêmayeti" dıhatın bı nav kırım.

2) Siyaseta bergiri:

Siyaseta bergiri ya Komara Demokrat a Kurdistan, rengdanek ronî ya tunebûna siyaseta wê ya gışti û stratejiya wê bû. Her lı ser vê çûn û bir û baweriyê, lı hember bê hêzi, jar û lawazê Hukûmeta Tehran, Komara Kurdistan siyaseta xwe parastinê girt ber xwe û qet lı ser lédana dijmin nesekini. Bane, Saqız, Kırmanşan û perçên xwarê yên Kurdistan bıbûne ciyê pêgeyên dijmin, bıtarên cıvınên hêzên hukûmetê û êriş dıanin navçên azad kırı.

Raste, wê wextê lı ser bangewaziya Partiya Demokrat çekdarên Kurd jı seranserê Kurdistanê ber bı wê cepha Serdeşt û Saqız ve ketıbûn rê û nêzikê Diwanderê bûbûn û der û dora Seqız û Serdeşt girtıbûn û şerê Qarawa û Mameşa manewiyata dijmin şıkandıbû, dı demek wılo dê nûnerên Hukûmeta millî ya Kurdistan lı gel Serheng Rezmarê lı ser şer rawestandınê muzakeran dıkarın.

Dı 28 ê Gulana sala 1946 an de, nûnerên Partiya Demokrat (Hacı Babe Şex, Hejar û Kapitan İzzed Ebduleziz) lı gel Rezmarê nûnerê eskerê İranê dı cepha Seqız de vê rêkevına han imza kırım :

" 1) Karbîdestên Partiya Demokrat ferman dîdîn hêzên xwe, ku teqe li eskerên Îran nekîn û jî wan ciyên girtinê zêdetir neçin pêş ve û têkîlî çûn û hatina caddeyan nebîn.

2) Jî bo piştgiriya şerkirina çekdaran, destê çekdarên Kurdan, çar kilometr jî Seqiz, sê kilometr jî Serdeşt dê bîkêşin.

3) Kurd û dewleta Îran hêzên xwe li ser sînor bî hêz nakîn û firokên Îranê jî zêdetir jî çar kilometran ber bî ser Seqiz ve nafîrîn.

4) Jî bo berlêgirtina hemû buyerên nahezkarî, Partiya Demokrat a Kurdistanê dê nûnerê li bajarê Seqiz, Bane û Serdeşt deyne, ku dî navbera hêzên Îran û Kurdan de peywendîya siyasî deynîn." (44)

Jî netîca naveroka ve qerarê, bî eşkera derdikeve ku mebest ew bûye ku Kurd teqe nekîn û bîkêşin û karên xwe bî hatin û çûnên rîyan nekîn û ew ciyên ku girtinê jî wê zêdetir pêş de neçin. Dî rastiyê de, her wek Hesên Arfa dibêje : "Siyaseta Hukûmeta Tehran ew bû ku Kurdan bîxalîfîne "

Her li ser vê terkexemê û rayê bû, ku Muhammedê Nane-wazadê Fermanberê Hêzên Bergirî yê Kurdistanê, bî dîlxwazi sîwari helikoptera eskerê Îran dibe û ew jî helikopterê berdîdîn û Nane-wazadê şehîd dibe.

Derveyî vê, çûna Serkwezîrê Hukûmetê jî bo muzakerek li gel serhengêk (Albay -N.M.) jî ordiya dijmin, prestîj û giraniya wê hukûmetê tine xwar. Jî van hemû qebêhet û kêmasîyan wêdatir, çûna Pişewa Serokomarê Kurdistan a gundê Sera jî bo axaftinê li gel Rezmara, noqteyek jar û xwe bî kêman zanîna Partî û ya Hukûmeta Millî bû.

3) Hêzên Bergirî :

Her çend Hêzên Bergirî jî kedkarên Kurd û jî pêşmergan pêk hatibûn, lêbelê mesela çînitî li wir jî xwe dixîst pêş

çav. Dı nav hemû karbidest û fermandarên Hêzên Berguri de grûbên kedkarên Kurd xuya nedikirin, lêbelê bı dehan axa û zarokên axan kincên fermanbaran lı xwe kiribûn û xwe bı wan nişan dıdan. Derveyi pêşmergan, hesab lı ser çekdarên eşayiri nıkarıbû bê kırım. Hukûmeta Millı raste rast bı xwe çek nedına kedkaran, ku piştewanên rasti yên Komara Kurdistan bûn. Çekan dıda serekeşiret û derebegan. ewan ji dıda xızım (merrı), noker û destê peyayên xwe. Çekdarên xeyri-nizami, xwe mırovên axa dızanin, ku çek jê girtibûn, nan pêxwarın û huqûqên xwe jê wer werdıgirtibûn.

Bı rasti jı bıli Barzaniyan, çekdarên dın ên xeyri-nizami jı bo parastına Kurdistanê çek hılnegirtibûn. Bûyerên piştı Komara Mahabad nişan dan, ku piştı hatına eskerên İran jı wan takım û derebegan tu kes nehat girtın. Yek jı minakiyên berçave Omerxanê Şıkaki bû. "Hin Hkûmeta Millı lı ser kar bû, jı generalı û jı partiyê istifa kır. Dı 12 yê Çırya Duyem a sala 1946 an de, lı Tebrizê dozê jı Konsolosê Amerika kır, ku cewabek jı Qewam seltene re bışınê û dewletê agahdar bıke, ku bı kırımên nerım û ewleyi dıkare dı navçê de hêviya wefadiyê jı Kurdan bıke û dılxeş bıbe."(45)

4) Peywendiyên Cıvaki :

Hukûmeta Millı ya Kurdistan jı bo kêmkirına desthilat û zılm û zora derebegan qet gaveki pêş jı navêt. Dı wextê Hukûmeta Millı ya Kurdistan de zılma derebegan jı hemû wextan zêdetır bû. Gundi jı gundên wan hatın derêxıstın, sitendına bac û cerimê, jı bo karê rojane û lı ser bahanên valla pere sitendın û perçiqandına kedkaran bı berdewami dıhat domandın. Çend minakiyên van kırımın :

– Hemed Axayê Lece lı Şarwêran destê qehweciyê xwe

jêkır. Rojnama Kurdistan lı ser vê kırınê nvisand. Lêbelê, keseki tıştek jı Hemed Axa re negot.

– Smailê Şêx Axayê lı gundê Deme Mesor gundiyeke tevi se (kûçık) xıstîbû nava çalê û pişt re gotîbû ku de bira Qazi bê derine.

– Qadır Axayê Derbendi, Hacı Xalid jı gund derxist, rez û baxên wi jı reh û kokan de kışand, lêbelê keseki xwediti lê nekır. Dı wextek wılo de ku Hacı Mele Xalid yekek jı karbidestê partiyê bû.

– Ezizê Qereni Axa, lê xıstîbû çûbû nav Eceman. Nama casûsiyê lı ser Eli Emır Eşayiri û Selimxanê Şawele girtîbûn, dı şûna ceza kırınê anîbûn Mahabad danîbûn sekîmandın û rêberên partiyê û yê Hukûmetê kenên xwe pê dıkırın. Evana wextê eskerên İnan ketın Mahabad pêşewaniya wan dıkırın.

Bı kurti kedkarên gundiyan Kurdistan, ku hêzên esasi yê tevgera rızgarixwazi ya Kud bun, desthilata Komara Kurdistan bı cıvaki wısa gırami lı wan nenihêri. Hukûmeta Millî ya Kurdistan, jı bo qezenca gundiyan û kêmkırına desthilata derebegan gavên wısa pêş neavêt. Hinek jı nviskarên Kurd nvisandine, ku Hukûmeta Millî ya Kurdistan zevi û axên ku dı ci de hatine hiştın lı gundiyan belav kırıye. Eva han jı neşarazatiya lı ser rewşa Kurdistan tê. Lı tu ciyi dest bı mîlkên derebegên ku erdê xwe hiştîbûn û çûbûn, nehate dan. Lı Şariwêran axayên Xurxure û Gapisan, jı ber sebebê şerên nav xwe û mırov kuştinê, ciyên xwe hiştîbûn û çûbûn. Barzaniyan dı wan herdu gundan de para mîlkan werdıgirtın.

Ew derebegên dı nav dezga rêberiya Partî û Komara Kurdistan de xwedan mırov bûn, dı bini re peywendiyên xwe jı Hukûmeta Tehran neqetandine, jı ber vê ye ku piştî hatına

eskerên Îran bî serbestî geniyane û yekek jî wan jî nehatiye girtin.

5) Nebûna Teşkilatek Tekûz û Bir û Baweriya Şoreşgerî:

D1 Rojnama Kurdistan organa Komîta Merkezî ya Partiya Demokrat a Kurdistan Îranê de, dî hejmarê 32 an a meha Sîbata sala 1974 an de, wîha hatiye nivîsandin : "Sebebê rastî yê tekçûna Komara Kurdistan û şikestina tevgera rîzgarîxwazî ya gelê Kurd a dî sala 1324-1325 (1945-1946-N.M.) an, kêr hêzbûna nav xwe ya Partiyê û bî rêvebirina tevgerê û ya Hukûmeta Millî bû..... Mîxabin ew bê hêz bûn dî hemû kar û barên Partiyê de diyar bûn.... Pîştî tîkçûna Komara Kurdistan bî awakî baş derket, ku bêhêzbûna teşkilata wextê Komara Mahabad ta çî radeyê bû. Bê hêz bûna Partiyê dî warê siyasî, rêxistinî û îdeolojî de û dî kêmbûn an jî nebûna bî yek carî kadroyên tîgehîştî û tîgehîştî dî nav hêzên Partiyê de dihat xuya kirin.

Jî ber nebûna dîsîplîn û rêxistinî bê ser û berî ew qas kesên bê bir û bawerî ketîbûne nav rêxistinên Partiyê û dezga dewletê, ku pak û pis jî hev nedihatî veqetandin. Derveyî vî, Partiya Demokrat nîzanîbûye ka jî bo çî dixebite. Yekîtîya bir û baweriyê li ser meselên siyasî, eskerî û civakî dî nav partiyê de tunebûye. Dî tîxistinîya rêxistinî, çarçove û awayê Hukûmeta Millî de evên han pê ve diyar bûn.

Nebûna bir û baweriyê şoreşgerî û nebûna yekîtîya bir û baweriyê bû sebebê eva han, ku rêberên partiyê û yêr Komara Kurdistan li hemberî eskerên jar û lawaz a Tehran, bî bê şer dest pê kirin teslîm bûn û bî ber Mîyandîwa ve pêrgiyî eskerên Îranê ve biçîn û xwe bî destê xwe teslîm bikin.

Dîrok nîkare mudafaa vê bûyerê bike. Eger rêberên Ko-

maraya Kurdistan dî berxwedabûna, gelê serihûdayî yê Kurd bî gîştî jî bo parêzgeriya Komara xoşewîst a Kurdistan de bîkarîbûya ta nefesa dawiyê xebat bîkîra. Bî taybetî hêzên neşikestî yê Barzaniyan lî pişt Komara Kurdistan rawestabûn û şerê Barzaniyan piştî têkçûna Komara Kurdistan nişan da, ku Hukûmeta Tehran ne xwediyê wê hêzê bû, ku bîkare wîsa bî hêsani lî Kurdistan bî ser keve. Ferma-nên lî ser şer û dijîtiyên Hêzên Bergîrî yê jî bo tîştên pûç u vala jî bo karen rojane, karen xwe firoşan hêsan û pak dîkîrin. Kedkarên Kurd ku dî bî destê jendîrman û perçiqandoxan de bê hed nerehet bîbûn, dî navbera wan çend sa-lan de tama azadiyê çêstîbûn û bî hêsani welatê xwe bî dest ve bernedîdan.

6) Tecritmayîna jî Hêzên Demokrat ên Îranê :

"Nebûna yekgirtîna qewî û yekîtiyê raste rast dî nav hêzên demokratên Îran de yek jî sebebên herî girîngî şikandîna Komara Kurdistan her wîha ya tevgera seranserê Îran a Salên 1324-1325 (1945-1946-N.M.) an bû." (46)

Jî bo slogana xwud muxtariyê ku Partiya Demokrat dî programa xwe de nîvîsandîbû, pêwîstiya yekîti û hevkarîyek nêzik û qewî lî gel hêzên demokratîk ên seranserê Îran hebû. Her çend Partiya Demokrat çûye nava "cephayê hevkarîyê ya partiyên azadixwazên Îran" û lî gel Partiya TUDEH a Îran, Fırka Demokrat a Azerbeycan, Partiya Îran û Partiya Cengel hevkarî dî cephê de dest pê kir," lîbelê, gelek mîxabin roja ku pêwîst bû ev cepha han bî hemû hêzên xwe ve bê meydana xebatê, bû temaşevanê bûyeran û bê deng rawesta bû . Serokatiya sê partiyên esasi yê nê cephê; Partiya TUDEH a Îran, Fırka Demkorat a Azerbeycan û Partiya Demokrat a Kurdistan, heryek bî awakî cûda cûda jî xwe re

ketın rêditnê jı bo çareserkırına gir û guriftên xwe. Wextê eskerên İranê ber bı Azerbeycan û Kurdîstanê ve birêketın, Partiya TUDEH bê deng ma Her çend dı navbera Hukûmeta Azerbeycan û ya Kurdîstan de peymaneki dumlı he- bû, ku hı gora wê peymanê hewce bû pêk ve dji Hukûmeta Merkezi bisekının, lêbelê, gelek mıxabın wextê eskerên Şah êrişî Azerbeycanê kır serokatıya Fırke bê agahdari û bê ted- bir jı ba serokatıya Partiya Demokrat a Kurdîstan xwe paş ve kışand. Her bı vi awayi, ku eskerên İranê ketın nav Kur- dîstanê, serokatıya Partiya Demokrat a Kurdîstan ne hêvi- ya wê ya cephe û ne ji ya peymanê hebû." (47)

Dı rastiyê de eger Partiya TUDEH a İranê, wek xurtırın partiya siyasi ya welat, bı qewl û qerarê Qewam seltene ne- hata xapandın dıkarıbû jı bo pıştğuriya serihıldana Azerbey- can û Kurdîstanê karek bıke. Pışti bist salan, rêberiya Par- tiya TUDEH, parêzgeriya xapandın û lêbanına xwe ya wê demê dıke û wıha dınvise : "Xeletiya hı ser bıyara Qewam hati kırın û jıbirvekirına wade û belêniyan, hışyariya şoreş- gerên hêzên millî û demokrati kêm kırıye. Vi karê han im- kana jı bo Qewam pêk ani, ku dı pışt perdê de tebliyat û xelk lê banandına hı gel emperyalizmê û bı taybeti emperya- lizma Amerikayê û hı gel rêxıstınên kevnepereşt birêkeve û dı bıın perdê de fırsend û merc jı bo şıkandına hêzên millî û demokrat amade bıke."(47)

Jı bılı van, reberên Parti û Komara Kurdîstan bir nake. pê nedıbrın, ku xwud muxtari dı bıın rejıma paşati ya dikta- tori de nayê ci û Hukumeta şovenist a dji gelên wan, mı jı bo xwud muxtari û mafên gelan dırêj nake.

SEBEBÊN DERVE YÊN ROXANA KOMARA KURDISTAN

Dı têkçüna Komara Demokrat a Kurdîstan de pêwiste em

sebebên derve ji bîgrin ber çav. Diroknavisên burjuvazi û heta hinek nviskarên Kurd ji pêkhatina Komara Kurdistan bî çêkırina destê Sovyet dızanin û jî roxanê ji her Yekitiya Sovyet gunehkar dîkin. Ew dî van kırım û nvisandinên xwe de, têkoşin û xebata gelê Kurd û fîrsend û mercên navneteweyî yên wê wextê nagrin ber çav.

"Çend sal piştî têkçûna Komara Kurdistan ji dî nav Partiya me de, ev bir û bawerî bihêz bû, ku sebebê esli yê têkşikandina vê Komarê, siyaseta çewt a Yekitiya Sovyet a li beramberê rewşa Îranê ya wî wextî bû. Bî vî awayî, hem dî alîkî de me xwe derveyî gunehkarî dîkir û hem dî alî dîn de ji me li derveyî çarçeva pêkarîbûna xwe yekî gunehkar (mebest Yekitiya Sovyet e N.M.) ditibû. Netîca vê tevihevkirin û besit kirina meselê, xwe bê xem kırım û xwe neaciz kırım bû. Dî derveyî vê me bî vî awayî îtiraf dîkir, ku hêza esasi ya Komara Kurdistan hêzên derve bûn û ne hêzên gelê Kurdistanê Îranê bûn. Eva han jî raste ku bir û bawerîya dijminê ku jî destpêka pêk hatina Komara Kurdistan û heta niha belav dîke." (49) Siyaseta we deme ya karbidestên Azerbeycana Sovyet dîkir, ku dî Îran de nişanek we ya girîngî hebû, bî eşkera kırımek bî temami yê pêkenîne bû. "Cafer Bakırof, ku karbidestê serokê Azerbeycana Sovyet bû û dî danîna siyaseta Sovyet dî Îran de destkî wî yî xurt hebû û piştî jî hat idam kırım, li ser mesela ber bî pêşve çûyînin û têkçûna tevgera azadixwazî dî Îran de rolekî wî ya gelek fîreh hebû. Gelek biryarên ferdî yên xelet da, ku li gora qezenca siyaseta derve ya Sovyet a tevgerên demokratîk yên Îran nebûn.... Derveyî vê Yekitiya Sovyet nû jî şerê cihanê rızgar bûbû, nava welatê wan wêran bûbû. Pêwisti bî aşîti, asayiş û awayî kırımê hebû. Wextê eskerên dagırker gihîştê Tebrîz û hêzên kevneperest dî Azerbeycan de jî bo

kuştina demokratan dest avêtine çek, wê wextê êdi Yekitiya Sovyet bî xwestibûna ji li Azerbeycan û her wîha li Kurdistan ji qet nkaribû parastiniyê bike. Rastiyekek dîn ji hewceye li vir bê gotin : Yekitiya Sovyet dê çawa parastiniyê li Kurdistan bikira? Eger Komara Kurdistan xwe bî xwe li hember eskerên kevneperestê Îran sekînbûya û berxwedanek wextek dirêj hebûya, wê wextê mumkun bû Yekitiya Sovyet yarmetiya Komara Kurdistan bîdaya. Lêbelê, Komara Kurdistan berxwedaniyê nekir û xwe parastiniyê li xwe nekir."(50)

Meselek dîn ji ciyê bal kêşandin û lêkolînê ye. Dewletên emperyalist Amerika û Ingilîz, Komara Kurdistanê sîrîyê nava çavên xwe dîzamin. Ew jî wê tîrsiyane, ku serkevtina Komara Kurdistan kar bike li ser Kurdistanê Iraqê û xeterî bî ser riyên petrolên Iraqê, ku ew dî destên şirketên Ingilîzan de bûn. Dewleta Amerika jî ku welatek xwedan bombayê atomî bû Komara Kurdistanê wek bîngeheki demokratîk dî Îran de diji menfeeta xwe dîzani û bî temami diji wê rawesta bû. Her çend Pişewa Qazi Muhemmed dî Ilona sala 1946 an de jî Roswelt re li ser alikariyê dî rîya karbidestê eskerî yê Amirekayê yê li Tehran re şandibû wîha gotibû : "Kurdên Îranê merkezeke bî mana kelîma rasteqîni 'demokrat' dîxwazîn, ku dî bî çavedêriya rejîmek federal de bî rê ve biçê, her wek dî welatê Amerîkî Yekbuyî de heye. Eger Hukûmeta Amerika nîkare piştewani li van xwestî û daxwazên gelê Kurd bike bî kêmasî bîra dijmîniyatiya Kurdan neke."(51) Lêbelê, Amerika ne her piştewani nekir, heta raste rast dijmîniyatiya xwe li gel tevgera rîzgarîxwaz a Kurd nişan da. George Allen Konsolosê Amerika yê li Tehran bî eşkera ragîhand ku : " Hukûmeta Îran jî bo pêkanîna ewlekariyê naçar e, hêzên eskerî bîşîne hemû navçên

Îranê. Mebesta wan bî temami qanûni û durust e." (52)

Herdu dewlet, Ingilîz û Amerika bî hemû awayi rejîma kevneperest a Îranê jî bo jî holê rakırîna Komara Kurdistan han dîdan û çek, cebırxane û musteşaran dîdan Hukumeta Îranê.

Jî derveyi van, serokatiya Partiya Demokrat û Komara Kurdistan bî hılgirtîna slogana "xwud muxtari û encumena wılayeti" mesele kırîbûn meseleki nav xwe ya Îranê û xelkê dın nedıkarin dest pê bîdın.

Mudurê Gışti yê Wezaretê Kar û Barê Derveyi Fransa, 13 yê meha Kanûna Yekem sala 1945 an de dı bersiva xwe ya rojnamenıvisan re wıha gotiye :

"Mesela Azerbeycan û kar û barên wan navçan, lı gora bir û baweriya Wezaretê Kar û Barê Derveyi Fransa eva han tenê meseleki nav xwe ya Îran e. Jı ber ku em agahdarın, Partiya Demokrat heta nıha doza veqetandınê jı Îran nekırıye û tenê doza hınek desthilatên nav xweyi ya kar û barên dı nav xwe de dıke. Bı taybeti lı gora agahdariyekê, ku gehıştiye Wezaretê Kar û Barê Derveyi Fransa, yek jı wan parti û desteçekên Îran bı taybeti Partiya TUDEH a Îran aligri bı bir û baweriya veqetandınê nakın. Ku wıha ye, madem ku Partiya Demokrat a Azerbeycan û grubên sıyasi ên Îranê behsa veqetandınê nakın, delil jê re tune, ku ev mesela han a navxweyi û navçeyi bıbe kareki navnetewayeti." (53)

Ne her tenê ev e. Lı gora nıvisandına Aegleton wextê karbıdestên resmı yên Kurdan gazınd jı Yekitiya Sovyet dıkın û dıbêjın kû dı wextek teng de ewan me dı ci de hıştın, Esedof nunerê bazırgani yê Sovyet lı Mahabad dı bersiva xwe de wıha dıbejê: "Meşa rewşa Komara Kurdistan grêdayi bı çûna rewşa cihanê ve ye. Eger navê Partiyê pışt re bıbe Komela

Jê-Kaf, wê gavê Rus dê bîkarin yarmetiyê bî wan bîkîn." (54)

Temamê ev belge û dokumentên wan deman û paşwextê vê rasteqiniyê jî bo Kurdan ronî dîke, ku her çend Kurd doza xwud muxtariyê bike û hewar bike ku ez veqetinxwanim, dijmin bî veqetinxwaz wi nas dîke û mesela Kurd jî jî çarçova navxweyê welat dernakeve ser rû, nabe meseleki navneteweyî. Lî gora bir û bawerîya min eger Kurd jî wek hemû neteweyên din ên cihanê doza serxwebûne û azadiya neteweyî bike, ne zmanê wi dişewite û ne jî dibe kafir. Ma fê diyarkirina çarenvisê ku partiyê komunistên wan welatên ku Kurd tê de ne, itiraf pê kirine, lê Kurd bî xwe behs nakin, an jî tefsîrên biçûk û tabiran jî bo wê dibinin, ku derveyî danîna dewleta serbixwe pê ve qet tu maneyek wê ya din nîne.

Jî bo Ereben Sehraya Fasê (Mexrîb) ku bist dewletên hevnetewe û hevzman, hevdin heyê û bî xwe jî lî gel Fasa yek netewe ye û heta yek qebile ye, doza veqetandinê jî Fas û doza serxwebûnê bike, ma qet rewa ye hêzên demokrat jî jî bo wê mîldariyê dîkin û piştî wê dîgîrîn, lêbelê, eger Kurdên 25 mîlyonî doza rîzgariya jî perçiqandinê bike û bîxwaze bî serbestî lî gel gelên ciranê xwe bî birayeti bîjî, dibe ku bê gunehkar kîrîn û qelandin? Bî bahana "mesela nav xwe de jî bibe" ne hewceye ku kes yarmetiyê bide?

Sebebên jor yê derve tesîra xwe kîrîn. Rêberên Partiyê û yê Komara Kurdistanê bê berxwedan xwe teslim kîrîn û jî hêzên bêbînî û amadebûna gîrs û komên xelkê istifade wernegîrtin. Gîrîngî nedan pêkanîna yekîtiya neteweyî ya Kurd a dî hemû beşên Kurdistanê û kar lî ser nekîrîn, Komara Demokrat a Kurdistanê yekemîn desthilata sîyasî, eskerî, dewletî ya gelê Kurd hat roxandin. Serekomar, gelek jî

rêberên welatparêz û fermandarên azadixwaz hatin idam kirin. Sîya Hukumeta şovenist a Tehran asimanên Kurdistanê girt. Jendirme û kevnegazaxên Ordiya Îran lî ser çarenvisa gelê Kurd serbest bûn. Gundi û kedkaren Kurd carek dî ketin bîndestên derebeg, dairên nufûs û selexwaran û perçiqandin du cari hin zêdetir bû. Kurdistan hat xîstî bî piyên Ordiya Îran û musteşarên Amerikayîyan.

Lêbelê, tevgera salên 1942-1946 an a Kurdistanê Îranê şewqa xwe lî ser tevgera gelê Kurd bî gîştî bî ci hişt. Pêkhatina Komara Demokratîk a Kurdistan dî diroka xebata bî xwin a gelê Kurd de bî hemû awayî bî nvisandînek zêr ci girt û bir naçe. Ev sîterka han a geş dî wextek avabûna demê kurd de, lî temamê asimanê Kurdistanê belav bû û her wext şefeqa ronî davêje.

GIRINGÎ Û TECRUBÊN KOMARA DEMOKRAT A KURDISTAN

1) Gelê Kurd lî Kurdistanê Îranê dî bî rêberiya Partiya Demokrat de hişyar dibe, serî hildê, date meydana xebatê û bawerî bî xurt bûna yekitiyê peyda dibe.

2) Yekem care dî diroka sedsala dawiyê ya gelê Kurd de netewa me dî perçek welatê perçe kirî de dî bî rêberiya partiyek demokratîk û pêşkevîxwaz de çarenvisa xwe digre destê xwe û jî bo demê kar û barên xwe bî rêve dibe.

3) Komara Kurdistan ronî davêje beşên dî ên Kurdistanê û qismên Kurdan ên dî hemû beşên dî ber bî wê tirêjê ve tî û piştewani lê dîkin. Her lî ser vi esasi ye ku dî beşên dî ên Kurdistanê de Partiyên Demokratîk ên Kurdî tî damezrandin.

4) Yekemin care ku gelê Kurd Hêzên Bergiri, teşkilatên idari û bî rêvebirina kar û barên siyasi, eskeri, abori, kulturalî û civaki ya xwe dadmeznine û bî awayi tenzima dewletî xwe girê dide.

5) Komara Demokrat a Kurdistan, xebata gelê Kurd ber bî aşiti, demokrasi û sosyalizmê ve dibe û pê ve girê dide û kevneperesti û emperyalizmê dî navçê de dixê nava lertzê. Hukumeta Amerika û Ingilîz bî naçari hesab jî bo wê dîkîn. Mamoste Muhemmed Resûl Hawar dî biraninên xwe de wîha dîwîse : "Wextê Komara Kurdistan dîrust bû, tîrs ketê ser Ingilîz û Hukumetê, ku Kurdistanê Iraqê jî bigre. Ji ber vê bî hemû awayi hewil dan pêşî lê bigrîm, pere dî rast û çep de belav dîkîm, jî bo ku xelkê bê deng bîkîm. Nûnerê Ingilîzan ê binavê Mr. Smith, bî zor dîçû ser qomîta kîrîna tîtûnê û hemûyan dîkîr mumtaz (başîrî) û dereca yekê. Wextê Komara Kurdistan hat roxandin, hemû tîşt hat guherandin û bahayê tîtûnê hat kêmkirin. Her ew Mr. Smith hewarê dîbîr ser wan qomîtan û dîgot : 'Ev tîtûnê han nehêjayî van telîsan e, ku dîkîm navê'. Ku tîtûn her jî tîtûna carên dîm bû." (55)

6) Giringiya Komara Demokrat a Kurdistan lî vîr derdikeve, ku piştî 40 salên dîm nîha jî komên kedkarên Kurdistan nesla nû ya tîgîştîyê Kurd, bî wê hewayê tîne meydana xebatê û bî navê Pişewa Qazî Muhemmed dî pênav û bîdestxîstina mafê neteweyetî de canê xwe bî gorî dîkîm. Nîha jî bî wê gîhîştîne jî bo armanca Komara Kurdistan lî der û dora Partiya Demokrat kom dîbîm û dî wê rîyê de jî mîrînê natîrsîm û biranîna wê bûyera mezmî her bî jîndarî radîgîm.

Komara Kurdistan bî ser neket. Dî wî wextê ku dax û nerehetiyekî grîm jî bo gelê Kurd dî ci de hîşt, bêguman

tecrubeki granbîha jî da destê netewa me, jî bo wê hewceye dî xebata xwe de em ders jê werbigrin;

– Baweriya xwe bî xwe û piştgirêdana bî hêzên gel, bî taybetî komelên hejar û kedkarên bajar û gund binin.

– Xwe neparastina bî dijminên gel û baweri pê nekirina wan

– Dî wextê qewımandinê de fîrset jî dest bernedan, neketin erênayê û dest bî berxwedanê kirin.

– Eşkera kirina stratejiyek roni û peyde kirina ser danina mafê çarenvisa xwe bî destê xwe.

– Naskirina emperyalizm bî dijminê sereki, ku bûye sebebê perçe kirina Kurdistan û bindest kirina netewa me.

– Ne listina lî ser çend benîkan û nan bî qimeta roj nexwarin.

– Dostayeti, yekiti û hevkarî lî gel hêzên demokratik ên nava Kurdistanê û ciranan, bî taybetî partiyên komunist.

– Qaim kirina rêxistinên şoreşgêr lî ser esasê bir û baweriya şoreşgerî. Jî ber ku; "bê bir û baweriya şoreşgerî tevgera şoreşgerî bî ser nakeve."

İlon 1985

SEROKANÎ

- 1) Lenin, Cıldê 19 an, (b1 Çeki) rûpel; 425-427
- 2) Lenin, L1 Ser Mafên Netewan d1 Diyarkırına Çarenıvisa xwe de. (b1 Farısı), çapa Moskova, 1980, rûp; 5
- 3) Kurd û Serweta Wan L1 İnan, wergerandına M.S.Gardwel, 1
- 4) Yehya Dewledabadi, Mêjûyi Serdemi Heyati Yehya, Cıld 4, çapa Tehran, 1632, rûp; 261
- 5) M.S.Lazariyef, Pıroseyi Netewayeti L1 Welatên Rojhılata Nêzik û Navin de, Moskova, 1970, rûp; 161
- 6) Dıroka d1 Çapkırınên Zanıstgeha Moskov, Rusı, 1977, rûp; 317
- 7) Hesın Arfa, Kurd û Lekolına Dıroki û Sıyasi (farısı) New york, 1966, rûp ; 53-59
- 8) Elı Dehqan, Ser Zemına Zerdeşt, Tehran, 1348, rûp;591
- 9) Hesın Arfa, Afırandına Navê wê Derbaz Bûyi, rûp ;65
- 10) Dıroka İnan, çapa Moskova, (Rusı) 1977, rûp; 343
- 11) Hesın Arfa, A.N.D., rûp ; 66
- 12) Seyıd Bıdal, Kurte Dıroka Tıvgera Millı ya Kurd, 1984, rûp ; 115
- 13) Kurd û Serweta Wan lı İnan, wergerandına M.Kerdo,

- rûp; 7
- 14) M.S.Êvanof, *Diroka Nû ya Îran*, (Farisi) 1977, rûp;68
 - 15) *Hesen Qızılci, Pêkenini Geda (Parsekan)*, 1972
 - 16) *Xatirati Hacı Siyah, çapa Tehran*, rûp; 255
 - 17) *Hesen Qızılci, A.N.D.*, rûp; 122
 - 18) *Kurte Diroka Nû ya Îranê, çapa Moskova, Rusi*, 1976
rûp; 119
 - 19) *Hesen Qızılci, A.N.D.*, rûp; 41
 - 20) *A.N.D.*
 - 21) *Kerim Hısami, Karwanek ji Şehidên Kurdistanê, Îran*,
1971, rûp; 10-11
 - 22) *Hêman, Pêkenini Geda*, 1972, rûp; 7
 - 23) *Nivisandimên Desteyi Lêkolinên Radyo û Televizyona Mahabad*, 1955
 - 24) *Celal Talabani, Kurdayeti*, 1961, rûp; 88
 - 25) *Koyi Peymanên Diroka Îran*, cild.3, Tehran, rûp; 217-18
 - 26) *Ebdulqadir Debbaxi, Serihûdana Komela Jê-Kaf*, 1983,
rûp; 19
 - 27) *E.Faizof, Tevgera Millî ya Kurdan*, 1941-1945, Moskova,
Rusi, 1953, rûp; 123
 - 28) *Kovara Niştiman, Organa Komela Jê-Kaf 1323(1944)*
 - 29) *Zinar Silopi, Doza Kurdistan, Tırki*, 1969, rûp; 179
 - 30) *Heser Arfa, A.N.D.* , rûp; 79
 - 31) *Weşanên Enstituya Kurdî li Paris* 1985, rûp; 59-60,
hejmar; 2
 - 32) *Kovara Rojî Nû*, hej. 10, Befranbari 1961
 - 33) *Hêman, Tarik û Ron*, 1974, rûp; 52-53
 - 34) *Aegleton.W, Komara 1946 ya Kurdistan*, rûp; 51
 - 35) *K.N.B rontis, Şoreşên Rızgarixwazên Serdema Niha
û Rêgraweyi Farisi*, 1981, rûp; 122
 - 36) *A.N.D.* , rûp; 130-131

- 37) A.N.D. , rûp; 132
- 38) Nîştîman, hejmara Poşperi (Gulan), 1944
- 39) Lenin, Weşanên Tewayî, cîld.25, Rusî, rûp; 34
- 40) K.N.Brontis, A.N.D. , 1981, rup; 132
- 41) Kovara Kurdistan, hejmar, 1, 15 yê Sermawezi (Kanûna Yekem) 1324 (1945)
- 42) Rojnama Kurdistan, hejmar 2, 13.1.1946
- 43) Kurdistan, hejmar, 45, 1946
- 44) Hesên Arfa, A.N.D. , rûp; 9
- 45) Aegleton.W, A.N.D., rûp; 45
- 46) Rojnama Kurdistan, hejmar, 32, Fêriyewe (Sibat)1974
- 47) A.N.D.,
- 48) Reza Radimemiş, Kovara Dinya, hejmar, 4, 1344 rûp; 17
- 49) Rojnama Kurdistan, Organa Partiya Demokrata Kurdistanê Îranê, hejmar, 32, Feriyewî (Sibat) 1974
- 50) A.N.D.
- 51) Aegleton.W., A.N.D. , rûp; 201
- 52) A.N.D. , rûp; 204
- 53) Reza Radimemiş, A.N.D., hej.4, 1344
- 54) Aegleton.W, A.N.D., rûp; 208
- 55) M.R.Hawar, Zehmetî û Birewerî, 1948, rûp; 59

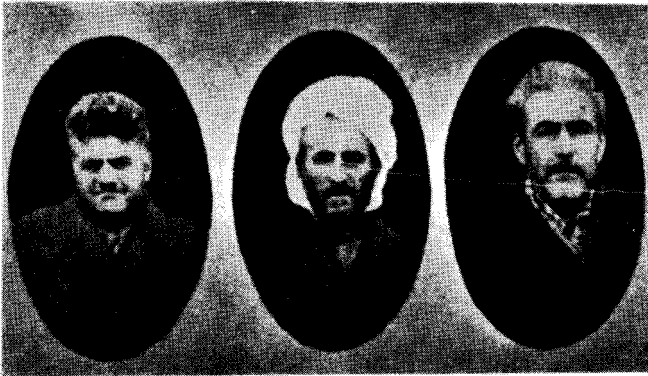
Qazi Muhammed, dı İlon a sala 1946 an de, dı meqamê xwe ya Serokomariyê de

Pişewa Qazi Muhammed bı hınek Serokwezirên Komara Kurdistan re.

Muhammed Seyfi Qazi Wezirê Bergiri
ya Komara Kurdistan

Sê serokên Kurd ku dî 31 ê Adara sala 1947 an de hatin
idam kirin. Ji çep ber bî rast ve : Muhammed Huseyn
Seyfi Qazi, Qazi Muhammed, Ebdulkasım Sedri Qazi.

مه لا مسته فا و قه درى جه ميل پاشا و قه فه ره كورد ه كانسى
كوردستانى كه رمين له مه هاباد ١٩٤٦

Mele Mustefa Barzani û Qedri Cemil Paşa bî hînek serok-
eskerên Kurdîstana Germin ve lî Mahabad. 1946

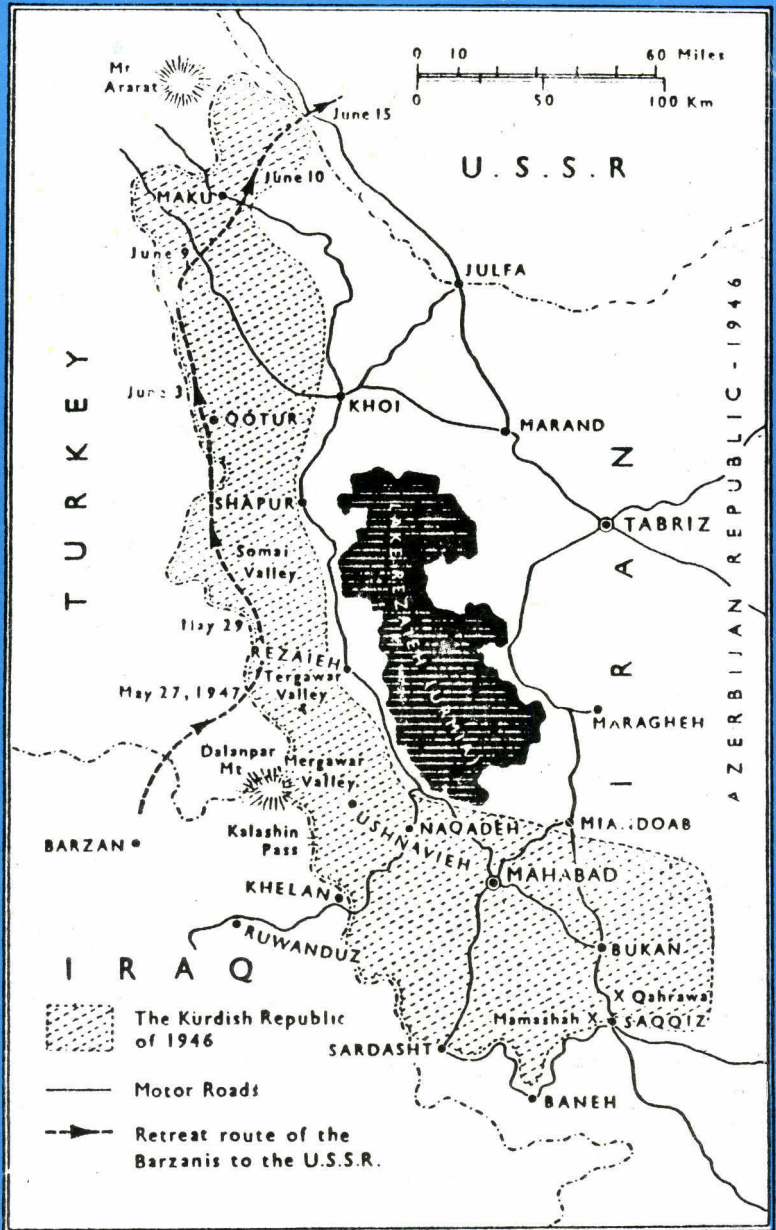
پاپوستان

تعماره: ۲۸۸۹...
تعداد: ۲۸۸۹/۲

جز بھدیو سکولت کوز دستان

سھانہ

گوپتھی چتر کھڑی

Sinorên Komara Kurdistan û riya çûyina Barzaniyan a Yekitiya Sovyet. — Me ev xerita han ji orijinala pirtûkê grtîye.